

ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ- ਨਵੰਬਰ ਦੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਨੂੰ ਸੋਵੀਅਤ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ 'ਅਕਤੂਬਰ ਦੀ ਬਗ਼ਾਵਤ' ਜਾਂ "ਬੋਲਸ਼ੇਵਿਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ" ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਰੂਸ ਉਸ ਵੇਲੇ ਗਰੀਬੋਰੀਆਈ ਕੈਲੰਡਰ ਦੀ ਬਜਾਏ ਜੂਲੀਅਨ ਕੈਲੰਡਰ ਅਨੁਸਾਰ ਚੱਲਦਾ ਸੀ। ਜੋ ਕਿ ਗਰੀਬੋਰੀਆਈ ਕੈਲੰਡਰ ਤੋਂ 13 ਦਿਨ ਪਿੱਛੇ ਸੀ।

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ?

31 ਜਨਵਰੀ 1918 ਈ. ਤੋਂ ਰੂਸ ਨੇ ਗਰੀਬੋਰੀਆਈ ਕੈਲੰਡਰ ਅਪਣਾ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਸ਼ੈਲੀ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਰੂਸ ਵਿੱਚ ਜੂਲੀਅਨ ਕੈਲੰਡਰ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਹੁਣ ਪੁਰਾਣੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਦੋਨੋਂ ਕੈਲੰਡਰਾਂ ਵਿੱਚ ਤੇਰਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਫਰਕ ਸੀ।

ਸਮਾਜਵਾਦੀਆਂ ਦਾ ਇਕ ਧੜਾ ਮੈਨਸ਼ੇਵਿਕ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਕਹਾਉਂਦਾ ਸੀ।

ਮੈਨਸ਼ੇਵਿਕ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਨੇਤਾ ਟਰਾਸਕੀ (Trosky) ਉਦਾਰਵਾਦੀ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫਰਾਂਸ ਅਤੇ ਜਰਮਨੀ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵਰਗੀ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਗਠਨ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਸੰਸਦੀ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਭਾਗ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਅਕਤੂਬਰ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਤੋਂ ਥੋੜੇ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਬਾਲਸ਼ੇਵਿਕ ਪਾਰਟੀ 'ਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ ਸਨ।

ਆਰਜੀ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਬੋਲਸ਼ੇਵਿਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਧਿਆ, ਲੈਨਿਨ ਨੂੰ ਇਹ ਖਤਰਾ ਲੱਗਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਆਰਜੀ ਸਰਕਾਰ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਲਾਗੂ ਕਰ ਦੇਵੇਗੀ। ਸਤੰਬਰ ਵਿੱਚ ਲੈਨਿਨ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਬਗ਼ਾਵਤ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਸੈਨਾ, ਸੋਵੀਅਤਾਂ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬੋਲਸ਼ੇਵਿਕਾਂ ਦੇ ਸਮਰਥਕ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਗਏ। 16 ਅਕਤੂਬਰ 1917 ਈ. ਨੂੰ ਲੈਨਿਨ ਨੇ ਪੈਟਰੋਗ੍ਰਾਡ (Petrograd) ਸੋਵੀਅਤ ਅਤੇ ਬੋਲਸ਼ੇਵਿਕ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਸੱਤਾ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸਰਕਾਰ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਨੂੰ ਅੰਤਿਮ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ। ਲਿਓਨ ਟਰੋਸਟਕੀ (Leon Trotsky) ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਸੱਤਾ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨ ਲਈ ਸੋਵੀਅਤਾਂ ਨੇ ਇਕ ਸੈਨਿਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸੰਮਤੀ ਦਾ ਗਠਨ ਕੀਤਾ। ਕਾਰਵਾਈ ਦੀ ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਗੁਪਤ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ।

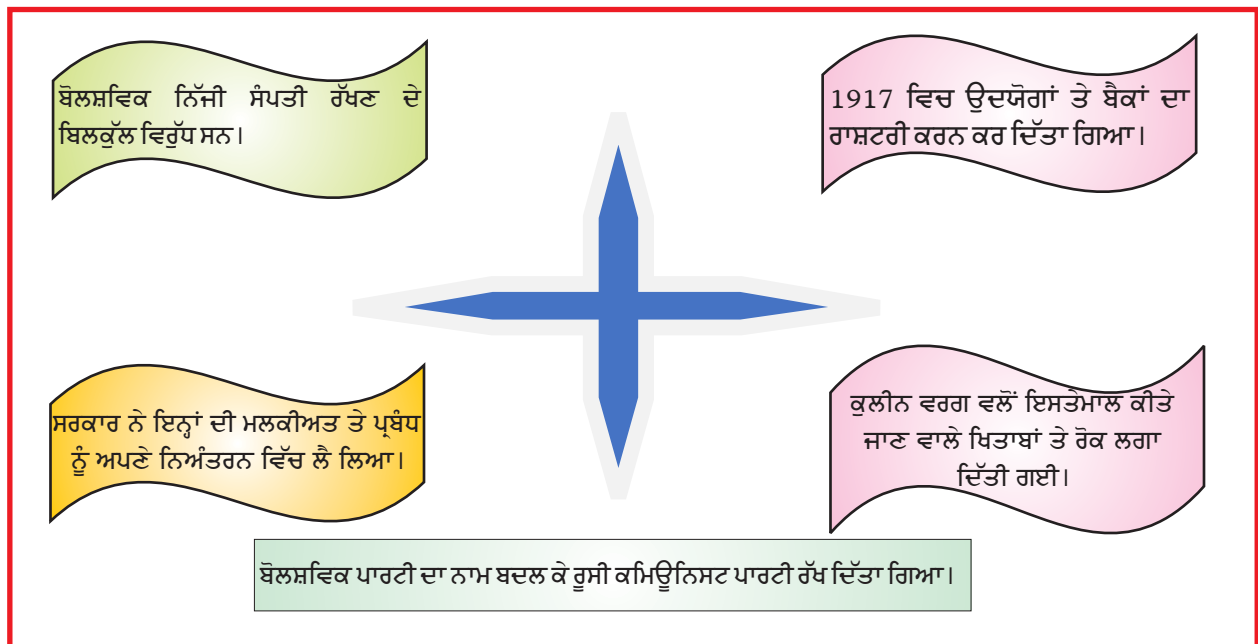
25 ਅਕਤੂਬਰ (7 ਨਵੰਬਰ ਗਰੀਬੋਰੀਅਨ ਕੈਲੰਡਰ ਅਨੁਸਾਰ) ਦੀ ਦੇਰ ਰਾਤ ਤੱਕ ਸੇਂਟ ਪੀਟਰਸਬਰਗ ਸ਼ਹਿਰ ਸੈਨਿਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸਮਿਤੀ ਦੇ ਲਾਲ ਗਾਰਡ (Red Guards) ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਆ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਆਰਜੀ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਮੰਤਰੀ ਆਤਮ-ਸਮਰਪਣ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਦਸੰਬਰ 1917 ਤੱਕ ਬੋਲਸ਼ੇਵਿਕਾਂ ਨੇ ਰੂਸ ਦੇ ਦੋ ਮੁੱਖ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਮਾਸਕੋ ਅਤੇ ਪੈਟਰੋਗ੍ਰਾਡ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਿਯੰਤਰਨ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ। ਲੈਨਿਨ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਨਵੀਂ ਬੋਲਸ਼ੇਵਿਕ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਤ੍ਹਾ ਸੰਭਾਲ ਲਈ।

3.2 ਅਕਤੂਬਰ ਦੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਰਿਵਰਤਨ: ਸੋਵੀਅਤਾਂ ਦੀ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ-

- ਇਸ ਹੁਕਮ ਰਾਹੀਂ ਰੂਸ ਪਹਿਲੇ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਹੋ ਗਿਆ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਜਰਮਨੀ ਨਾਲ ਸ਼ਾਂਤੀ ਸੰਧੀ ਹੋਈ, ਇਸ ਸੰਧੀ ਵਿੱਚ ਰੂਸ ਨੇ ਜਰਮਨੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਈ ਇਲਾਕੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੀ ਕੀਮਤ ਵਜੋਂ ਦਿੱਤੇ।
- ਜ਼ਾਰ, ਚਰਚ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਮੀਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਪਤੀਆਂ ਜ਼ਬਤ ਕਰਕੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਕਿਉਂਕਿ ਨਵੀਂ ਸਰਕਾਰ ਨਿੱਜੀ ਸੰਪਤੀ ਰੱਖਣ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ।
- ਉਦਯੋਗਾਂ ਦਾ ਨਿਯੰਤਰਨ ਮਜ਼ਦੂਰ ਸਮਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
- ਬੈਂਕਾਂ, ਬੀਮਾ ਕੰਪਨੀਆਂ, ਖਾਣਾਂ, ਪਾਣੀ, ਆਵਾਜਾਈ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਅਤੇ ਰੇਲਵੇ ਦਾ ਕੌਮੀਕਰਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
- ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ।

4. **ਬੋਲਸ਼ੇਵਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪਰਿਵਰਤਨ:** ਬੋਲਸ਼ੇਵਿਕ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਨਾਂ ਬਦਲ ਕੇ 'ਰੂਸੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ' ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। 1917 ਈ. ਵਿੱਚ ਸੰਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਲਈ ਚੋਣਾਂ ਹੋਈਆਂ ਪਰ ਬੋਲਸ਼ੇਵਿਕਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਮਤ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।

1918 ਈ. ਵਿੱਚ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਹਿਯੋਗੀਆਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਬੋਲਸ਼ੇਵਿਕਾਂ ਨੇ ਜਰਮਨੀ ਨਾਲ ਸੰਧੀ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਗ ਲੈਣ ਵਾਲੀ ਇੱਕੋ ਪਾਰਟੀ ਰਹਿ ਗਈ। ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰੂਸ ਇੱਕ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਰਾਜ ਵਾਲਾ ਦੇਸ਼ ਬਣ ਗਿਆ। ਬੋਲਸ਼ੇਵਿਕਾਂ ਦੇ ਸੱਤਾ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਨਾਲ ਰੂਸ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਆਈਆਂ। ਬੋਲਸ਼ੇਵਿਕਾਂ ਨੇ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ‘ਪ੍ਰਾਵਧਾ’ ਨਾਮ ਦੀ ਅਖ਼ਬਾਰ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ‘ਯੁੱਧ ਰੋਕੋ, ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਖੇਤ ਦਿਓ ਅਤੇ ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਦਿਓ’। ਇਹ ਅਵਾਜ਼ ਪੂਰੇ ਰੂਸ ਵਿੱਚ ਗੂੰਜੀ; ਬੋਲਸ਼ੇਵਿਕਾਂ ਦੇ ਰੂਸ ’ਤੇ ਨਿਯੰਤਰਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਈ ਬਦਲਾਅ ਲਿਆਂਦੇ ਗਏ।

ਨਵੰਬਰ 1917 ਈ. ਵਿੱਚ ਸੰਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਬੋਲਸ਼ੇਵਿਕ (Bolsheviks) ਬਹੁਮਤ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ। ਜਨਵਰੀ 1918 ਈ. ਵਿੱਚ ਸੰਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਨੇ ਬੋਲਸ਼ੇਵਿਕਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਮਤੇ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਲੈਨਿਨ ਨੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਉਸਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਡਾਵਾਂਡੋਲ ਹਾਲਾਤ ਵਿੱਚ ਚੁਣੀ ਗਈ ਸੰਵਿਧਾਨ ਸਭਾ ਨਾਲੋਂ ਸੋਵੀਅਤਾਂ ਦੀ ਕੁਲ ਰੂਸੀ ਕਾਂਗਰਸ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲੋਕਤੰਤਰਿਕ ਹੈ।

ਗ੍ਰਹਿ ਯੁੱਧ- ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਬੋਲਸ਼ੇਵਿਕਾਂ ਨੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਮੁੜ ਵੰਡ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ, ਕਿਸਾਨ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੇ ਜ਼ਮੀਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਫੌਜ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗੈਰ-ਬੋਲਸ਼ੇਵਿਕ ਸਮਾਜਵਾਦੀਆਂ, ਉਦਾਰਵਾਦੀਆਂ ਅਤੇ ਜ਼ਾਰਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਹੋਰ ਸਮਰਥਕਾਂ ਨੇ ਬੋਲਸ਼ੇਵਿਕਾਂ ਦੀ ਬਗ਼ਾਵਤ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੇਤਾ ਦੱਖਣੀ ਰੂਸ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੋਲਸ਼ੇਵਿਕਾਂ ਨਾਲ ਲੜਨ ਲਈ ਸੈਨਿਕ ਟੁਕੜੀਆਂ ਦਾ ਗਠਨ ਕੀਤਾ। 1918 ਈ. ਅਤੇ 1919 ਈ. ਦੇ ਦੌਰਾਨ ‘ਹਰੇ’ (Greens) ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ‘ਚਿੱਟੇ’ (Pro-Tsarists) ਜ਼ਾਰ ਸਮਰਥਕਾਂ ਨੇ ਰੂਸੀ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਬਹੁਤ ਹਿੱਸਿਆਂ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ।

ਦਸੰਬਰ 1922 ਈ. ਵਿੱਚ ਬੋਲਸ਼ੇਵਿਕਾਂ ਨੇ ਰੂਸੀ ਸਮਰਾਜ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਸੋਵੀਅਤ ਸੰਘ (USSR) ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕੌਮੀਅਤਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਦਾ ਇਹ ਪ੍ਰਯੋਗ ਅੰਸ਼ਿਕ ਤੌਰ ’ਤੇ ਸਫਲ ਹੋਇਆ ਕਿਉਂਕਿ ਬੋਲਸ਼ੇਵਿਕ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਥਾਨਕ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਅਜਿਹੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨ ’ਤੇ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਜਿਹੜੀਆਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਖਾਨਾਬਦੋਸ਼ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਦਾ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਰੋਕਣਾ।

ਸਿੱਟਾ :

ਰੂਸੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਇਕ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਘਟਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਕ੍ਰਾਂਤੀ 1917 ਈ. ਵਿਚ ਹੋਈ। ਇਸ ਨਾਲ ਨਿਰੰਕੁਸ਼ ਜ਼ਾਰਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਨਾਲ ਰੂਸ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਪੂੰਜੀਪਤੀਆਂ ਅਤੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਨੇ ਸਰਵਹਾਰਾ (ਪ੍ਰੋਲਤਾਰੀ) ਵਰਗ ਦੀ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ। ਇਸਨੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਸਮਾਜਵਾਦ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ।

ਅਭਿਆਸ

I. ਵਸਤੂਨਿਸ਼ਠ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

(ੳ) ਬਹੁ ਵਿਕਲਪੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ -

- ਰੂਸ ਦੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੌਰਾਨ ਬੋਲਸ਼ੇਵਿਕਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਿਸ ਨੇ ਕੀਤੀ?
ੳ) ਕਾਰਲ ਮਾਰਕਸ ਅ) ਫਰੈਡਰਿਕ ਏਂਜਲਸ
ੲ) ਲੈਨਿਨ ਸ) ਟਰੋਸਟਕੀ
- ਰੂਸ ਦੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੁਆਰਾ ਸਮਾਜ ਦੇ ਪੁਨਰ-ਗਠਨ ਲਈ ਕਿਹੜਾ ਵਿਚਾਰ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ?
ੳ) ਸਮਾਜਵਾਦ ਅ) ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ
ੲ) ਉਦਾਰਵਾਦ ਸ) ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ
- ਮੈਨਸ਼ੇਵਿਕ ਸਮੂਹ ਦਾ ਨੇਤਾ ਕੌਣ ਸੀ?
ੳ) ਟਰਾਸਕੀ ਅ) ਕਾਰਲ ਮਾਰਕਸ
ੲ) ਜ਼ਾਰ ਨਿਕੋਲਸ II ਸ) ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ
- ਕਿਹੜੇ ਦੇਸ਼ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁਧ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕਢ ਲਿਆ ਅਤੇ ਜਰਮਨੀ ਨਾਲ ਸੰਧੀ ਕਰ ਲਈ?
ੳ) ਅਮਰੀਕਾ ਅ) ਰੂਸ
ੲ) ਫਰਾਂਸ ਸ) ਇੰਗਲੈਂਡ

(ਅ) ਖ਼ਾਲੀ ਥਾਵਾਂ ਭਰੋ:

- ਨੇ ਰੂਸੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਸਮੇਂ ਰੂਸ ਦੇ ਬੋਲਸ਼ੇਵਿਕ ਸੰਗਠਨ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ।
- ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ- ਪਰਿਸ਼ਦ ਜਾਂ ਸਥਾਨਕ ਸਰਕਾਰ।
- ਰੂਸ ਵਿਚ ਚੁਣੀ ਗਈ ਸਲਾਹਕਾਰ ਸੰਸਦ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
- ਜ਼ਾਰ ਦਾ ਸ਼ਬਦਿਕ ਅਰਥ ਹੈ.....।

(ੲ) ਅੰਤਰ ਦੱਸੋ :

- ਬੋਲਸ਼ੇਵਿਕ ਅਤੇ ਮੈਨਸ਼ੇਵਿਕ।
- ਉਦਾਰਵਾਦੀ ਅਤੇ ਰੂੜੀਵਾਦੀ।

(ਸ) ਸਹੀ ਮਿਲਾਨ ਕਰੋ :

1. ਲੈਨਿਨ	1. ਮੈਕਸ਼ੇਵਿਕ
2. ਟਰੋਸਟਕੀ	2. ਅਖਬਾਰ
3. ਰੂਸ ਦੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ	3. ਰੂਸੀ ਸੰਸਦ
4. ਡੂੰਮਾਂ	4. ਬੋਲਸ਼ੇਵਿਕ
5. ਪ੍ਰਾਵਧਾ	5. 1911 ਈ:

II. ਬਹੁਤ ਛੋਟੇ ਉੱਤਰ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

- ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਦੇ ਪੁਨਰ ਗਠਨ ਲਈ ਕਿਹੜਾ ਵਿਚਾਰ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ।
- ਡੂੰਮਾਂ ਕੀ ਸੀ?
- 1917 ਈ. ਦੀ ਰੂਸੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਰੂਸ ਦਾ ਸ਼ਾਸਕ ਕੌਣ ਸੀ।
- 1905 ਈ: ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਰੂਸੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਕੀ ਸੀ?
- ਰੂਸ ਦੀ ਹਾਰ ਕਿਸ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਹੋਈ?

III. ਛੋਟੇ ਉੱਤਰ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

- ਅਕਤੂਬਰ 1917 ਈ: ਦੀ ਰੂਸੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੇ ਤੱਤਕਾਲੀਨ ਨਤੀਜਿਆਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰੋ।
- ਬੋਲਸ਼ੇਵਿਕ ਅਤੇ ਮੈਨਸ਼ੇਵਿਕ ਤੇ ਨੋਟ ਲਿਖੋ?
- ਰੂਸ ਵਿੱਚ ਅਸਥਾਈ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਅਸਫਲਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਨ?
- ਲੈਨਿਨ ਦਾ 'ਅਪ੍ਰੈਲ ਮਤਾ' ਕੀ ਸੀ?
- ਬੋਲਸ਼ੇਵਿਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰੂਸ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆਏ?

4. ਵੱਡੇ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. 1905 ਈ. ਦੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰੂਸ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਹਾਲਾਤਾਂ ਬਾਰੇ ਵਰਣਨ ਕਰੋ?
2. ਉਦਯੋਗੀਕਰਨ ਨਾਲ ਰੂਸ ਦੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਏ?
3. ਸਮਾਜਵਾਦ ਤੇ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਨੋਟ ਲਿਖੋ?
4. ਕਿੰਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਆਮ ਜਨਤਾ ਨੇ ਬੋਲਸ਼ੇਵਿਕ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ?
5. ਅਕਤੂਬਰ ਦੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬੋਲਸ਼ੇਵਿਕ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਕਿਹੜੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਗਈਆਂ? ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਦੱਸੋ।

ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ

ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ
ਨਾਲ ਚਰਚਾ ਕਰੋ :-

1. ਫਰਵਰੀ ਦੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ
2. ਅਕਤੂਬਰ ਦੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ
3. ਬੋਲਸ਼ੇਵਿਕ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ

ਇਕਾਈ -III

ਘਟਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ

ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪਹਿਚਾਨ ਅਤੇ ਸਮਾਜ

ਵਣ-ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਬਸਤੀਵਾਦ

ਵਣ-

ਵਣ ਸਾਡੇ ਲਈ ਵੱਡੇ ਪੈਮਾਨੇ 'ਤੇ ਉਪਯੋਗੀ ਸਰੋਤ ਹਨ। ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਘਰ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਬਾਲਣ ਲਈ ਲੱਕੜ ਜੜੀਆਂ-ਬੂਟੀਆਂ ਆਦਿ ਲਈ ਵਰਤਦਾ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਪੇਡੂ 'ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਰੋਜ਼ੀ-ਰੋਟੀ ਲਈ ਵੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਹ ਪਸ਼ੂਆਂ ਲਈ ਚਾਰੇ ਅਤੇ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਾਰਾਂ ਲਈ ਪਨਾਹਗਾਹ ਵੀ ਬਣਦੇ ਹਨ।

ਵਣ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼

ਵਣ-ਸਮਾਜ- ਵਣ ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਭਾਵ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਵਣਾਂ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਰੋਜ਼ੀ ਰੋਟੀ ਲਈ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਵਣਾਂ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹਨ।

ਬਸਤੀਵਾਦ- ਕਿਸੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਦੇਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਕਿਸੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਸਾਧਨਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਬਲਪੂਰਵਕ ਪ੍ਰਯੋਗ ਬਸਤੀਵਾਦ ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਫਿਰ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਭੂਗੋਲਿਕ ਖੇਤਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੇ ਭੂਗੋਲਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਉਪ-ਨਿਵੇਸ਼ (ਬਸਤੀ/ਕਾਲੋਨੀ) ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨਾ, ਬਸਤੀਵਾਦ ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ ਵਜੋਂ ਅਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਰਤ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀ ਇੱਕ ਬਸਤੀ (ਕਾਲੋਨੀ) ਸੀ।

ਗਤੀਵਿਧੀ

ਜੰਗਲਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕੋਈ
ਛੇ ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਲਿਖੋ?

--	--	--

ਕਲੋਨਿਅਲਇਜ਼ਮ ਸ਼ਬਦ ਲਾਤੀਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਕੋਲੋਨੀਆ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ ਇੱਕ ਐਸੀ ਜਾਇਦਾਦ ਤੋਂ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਵਿਦੇਸ਼ 'ਚ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ।

ੳ) ਵਣਾਂ ਅਤੇ ਜੀਵਿਕਾ 'ਚ ਸਬੰਧ-

ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਜਲ ਅਤੇ ਜੰਗਲਾਂ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਧਾਰ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੰਗਲਾਂ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਫਲ, ਫੁੱਲ, ਜੜ੍ਹੀ-ਬੂਟੀਆਂ, ਰਬੜ, ਇਮਾਰਤੀ ਲੱਕੜ, ਬਾਲਣ ਲਈ ਲੱਕੜ ਆਦਿ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਜੰਗਲੀ-ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਰੈਣ-ਬਸੇਰਾ (ਪਨਾਹਗਾਹ) ਹਨ। ਪਸ਼ੂ-ਪਾਲਣ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤੇ ਲੋਕ ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜੰਗਲ

ਵਣ ਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਨਿਵਾਸ ਅਸਥਾਨ

ਜੰਗਲੀ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਰੈਣ-ਬਸੇਰਾ

ਵਾਤਾਵਰਨ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਵਰਖਾ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਵੀ ਮੱਦਦਗਾਰ ਹਨ। ਇਹ ਵਰਖਾ ਮੋੜਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਣਾਂ 'ਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਖੇਤੀ, ਪਸ਼ੂ-ਪਾਲਣ ਆਦਿ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਲਾਭਦਾਇਕ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਯੂਰਪ ਦੀ ਉਦਯੋਗਿਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਣਾਂ 'ਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਹੀ ਨਿਰਭਰ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਾਹਰਲੀ ਦੁਨੀਆ ਨਾਲ ਬਹੁਤਾ ਸਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਵਣਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਉਦਯੋਗਿਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ-

1750 ਈ. ਤੋਂ 1850 ਈ. ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਇੰਗਲੈਂਡ ਅਤੇ ਯੂਰਪ ਦੇ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਤਕਨੀਕੀ ਅਵਿਸ਼ਕਾਰਾਂ ਦੀ ਮੱਦਦ ਨਾਲ ਉੱਤਪਾਦਨ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਵਿਆਪਕ ਬਦਲਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਦਯੋਗਿਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਦਯੋਗਿਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੱਥਾਂ ਜਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਚਲਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਔਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਉੱਤਪਾਦਨ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਨਾਲ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਹੋਣ ਲੱਗਾ। ਯੂਰਪ ਦੀ ਉਦਯੋਗਿਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਨਾਲ ਕੱਚੇ ਮਾਲ ਅਤੇ ਭੋਜਨ ਦੀਆਂ ਵਧਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਕਾਰਨ ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਕਟਾਈ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਹਰੇਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚੋਂ ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਕਟਾਈ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਹੋਣ ਲੱਗੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਵਣ-ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਵਾਤਾਵਰਨ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਇਆ।

ਅ) ਬਸਤੀਵਾਦ ਅਧੀਨ ਵਣ-ਸਮਾਜਾਂ 'ਚ ਪਰਿਵਰਤਨ- ਉਦਯੋਗਿਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਕਾਰਨ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਲੱਕੜ ਅਤੇ ਜੰਗਲੀ ਸੋਮਿਆਂ ਦੀ ਮੰਗ ਵਧ ਗਈ, ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਕਟਾਈ ਹੋਣ ਲੱਗੀ ਅਤੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਲੱਕੜ ਦੀ ਘਾਟ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਯੂਰਪੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਅੱਖ ਭਾਰਤ ਸਮੇਤ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ 'ਤੇ ਗਈ, ਜਿਹੜੇ ਵਣ-ਸੰਪਤੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕੁਦਰਤੀ ਸੋਮਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਸਨ। ਇਸੇ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਡੱਚਾਂ, ਪੁਰਤਗਾਲੀਆਂ, ਫਰਾਂਸੀਸੀਆਂ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਆਦਿ ਨੇ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਵਣ-ਸੰਪਤੀ, ਸਗੋਂ ਹੋਰ ਕੁਦਰਤੀ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟ-ਖਸ਼ੁੱਟ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਜਿਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਣ-ਸਮਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਦਰੋਹ ਹੋਏ।

ਬਸਤੀਵਾਦ ਅਧੀਨ ਵਣਾਂ ਦੀ ਕਟਾਈ ਦੇ ਕਾਰਨ-

1. ਖੇਤੀ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ

2. ਰੇਲਵੇ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ

3. ਸਮੁੰਦਰੀ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਲੱਕੜ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ

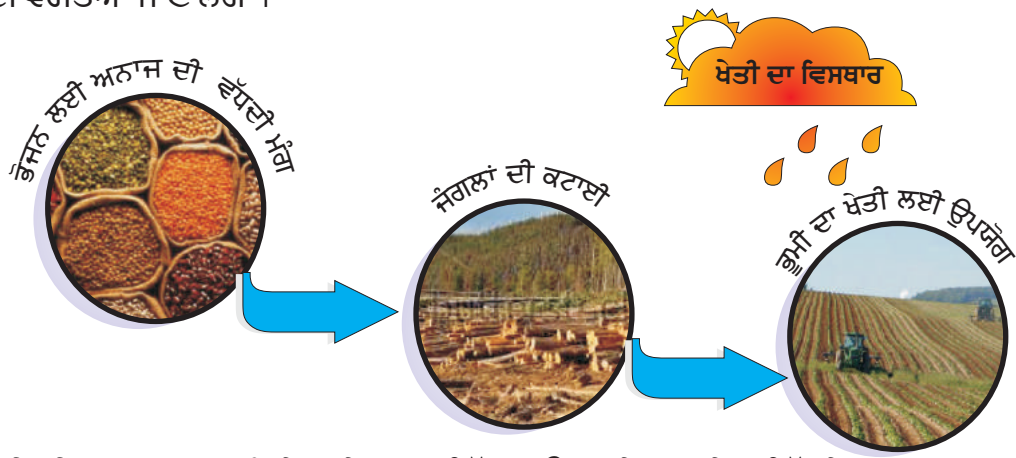
4. ਵਪਾਰਕ ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਖੇਤੀ

ਗਤੀਵਿਧੀ

- ਵਣ ਸੰਪਤੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕੁਦਰਤੀ ਸਾਧਨਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣੋ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।

1. **ਖੇਤੀ ਲਈ ਭੂਮੀ ਦੀ ਲੋੜ**- ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਅਬਾਦੀ ਵਧਣ ਲੱਗੀ, ਤਿਉਂ-ਤਿਉਂ ਭੋਜਨ/ਅਨਾਜ ਦੀ ਮੰਗ ਵਧਣ ਲੱਗੀ। ਇਸ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਭੋਜਨ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਕਟਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਭੂਮੀ ਨੂੰ ਖੇਤੀ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ।

2. **ਰੇਲਵੇ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ**- ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਸਮੇਂ ਕਈ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਰੇਲਵੇ ਰਾਹੀਂ ਆਵਾਜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੈਨਿਕ ਅਤੇ ਵਪਾਰਕ ਹਿੱਤਾਂ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕੀ ਢਾਂਚੇ 'ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਲਈ ਰੇਲਵੇ ਦੀ ਲੋੜ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰੇਲਵੇ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜੋ ਕਿ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ 1890 ਈ. ਵਿੱਚ ਰੇਲਵੇ ਲਾਈਨਾਂ ਦੀ ਲੰਬਾਈ ਲਗਭਗ 25000 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ 1946 ਈਸਵੀ ਵਿੱਚ ਵੱਧ ਕੇ 7,65,000 ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਹੋ ਗਈ।

ਰੇਲਵੇ ਪੱਟੜੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸਲੀਪਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਸਲੀਪਰ ਲੱਕੜੀ ਦੇ ਬਣਦੇ ਸਨ। ਸਲੀਪਰਾਂ ਲਈ ਲੱਕੜੀ ਦੀ ਭਾਰੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਖਪਤ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਇਸ ਤੱਥ ਤੋਂ ਹੀ ਲੱਗ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਰੇਲਵੇ ਪੱਟੜੀ ਲਈ 450 ਸਲੀਪਰਜ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਰੇਲਵੇ ਡੱਬਿਆਂ ਲਈ ਅਤੇ ਬਾਲਣ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲੱਕੜ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਗਤੀਵਿਧੀ
ਰੇਲ ਗੱਡੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਇੱਕ ਚਾਰਟ ਬਣਾਓ।

I

3. ਸਮੁੰਦਰੀ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਲਈ ਲੱਕੜ- ਯੂਰਪ ਦੇ ਵਿੱਚ ਓਕ ਦੇ ਦਰਖਤ ਤੋਂ ਜਹਾਜ਼ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ 18 ਕੁ ਸਾਲ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਜਹਾਜ਼ ਲਈ ਸਾਗਵਾਨ ਦੀ ਲੱਕੜ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਮਿਆਦ ਲਗਭਗ 50 ਸਾਲ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਸਾਗਵਾਨ ਦੇ ਦਰਖਤਾਂ ਦੇ ਤਣੇ ਦੀ ਲੰਬਾਈ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਜਹਾਜ਼ ਮਜ਼ਬੂਤ ਬਣਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਯੂਰਪ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਸਾਗਵਾਨ ਦੀ ਲੱਕੜ ਦੀ ਮੰਗ ਬਹੁਤ ਵੱਧ ਗਈ। ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੁਆਰਾ ਲੱਕੜ ਆਯਾਤ ਕਰਕੇ ਵੱਡੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਜਹਾਜ਼ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਲੱਗੇ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਾਗਵਾਨ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਏਕਾਧਿਕਾਰ ਅਧਿਕਾਰ ਜਮਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਟਾਈ ਕਰਕੇ ਵਧੀਆ ਲੱਕੜ ਨੂੰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਭੇਜਣ ਲੱਗੇ।

ਓਕ ਦਾ ਦਰਖਤ

ਸਾਗਵਾਨ ਦੇ ਦਰਖਤ

4. ਵਪਾਰਕ ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਖੇਤੀ- 19ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਯੂਰਪ ਦੀ ਅਬਾਦੀ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ। ਵਪਾਰਕ ਫਸਲਾਂ ਜਿਵੇਂ- ਕਪਾਹ, ਪਟਸਨ, ਚਾਹ, ਕੌਫੀ, ਰਬੜ, ਕਣਕ ਆਦਿ ਦੀ ਮੰਗ ਉੱਥੇ ਬਹੁਤ ਵੱਧ ਗਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਫਸਲਾਂ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਨਾ ਸਿਰਫ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ, ਸਗੋਂ ਵਣ-ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰਕੇ ਰਬੜ, ਚਾਹ, ਕੌਫੀ ਆਦਿ ਦੇ ਬਾਗ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਬਾਗਬਾਨੀ ਮਾਹਿਰ ਬੁਲਾ ਲਏ। ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਕਟਾਈ ਕਰਕੇ ਉਸ ਭੂਮੀ ਨੂੰ ਵਪਾਰਕ ਖੇਤੀ ਲਈ ਵਰਤਣਾ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਕਪਾਹ ਦਾ ਖੇਤ

ਕਾਫੀ ਦਾ ਬੂਟਾ

ਰਬੜ ਦਾ ਦਰਖਤ

ਚਾਹ ਦਾ ਬਾਗ

ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਚਿੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਵਣਾਂ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਲਾਭਾਂ ਬਾਰੇ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।

ਘਰਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ

ਰੇਲਵੇ ਪਟੜੀ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ

ਵਣ ਕਾਨੂੰਨ

ਵਪਾਰਕ ਬਾਗਬਾਨੀ-ਵਣ-ਸੰਪਤੀ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਵਣ-ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਸਥਾਨਿਕ ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਵਪਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਕਟਾਈ ਤੋਂ ਰੋਕਣਾ ਸੀ। (ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਅੱਜ ਤੀਕ ਜਿਉਂ ਦੀ ਤਿਉਂ ਹੈ।) ਲਾਰਡ ਡਲਹੌਜ਼ੀ ਨੇ 1855 ਈਸਵੀ ਵਿੱਚ ਪੂਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵਣ-ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਨਿਯਮ ਬਣਾਏ। ਇਸੇ ਤਹਿਤ ਉਸਨੇ ਮਾਲਾਬਾਰ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ 'ਚ ਸੋਗਾਨ (ਸਾਗਵਾਨ) ਤੇ ਨੀਲਗਿਰੀ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ 'ਚ ਬਬੂਲ (ਕਿੱਕਰ) ਅਤੇ ਨੀਲਗਿਰੀ ਦੇ ਦਰਖਤ ਲਗਾਏ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਤਹਿਤ ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਕਟਾਈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਚ ਪਸ਼ੂ ਚਾਰਨ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ। ਡਾਇਟ੍ਰਿਚ ਬ੍ਰੈਡਿਸ ਨਾਮੀ ਇੱਕ ਜਰਮਨ ਮਾਹਿਰ ਨੂੰ ਵਣ ਮਹਾਂਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਜਨਰਲ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। (ਉਸਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਧੁਨਿਕ ਬਾਗਬਾਨੀ ਦਾ ਮੋਢੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।) ਉਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕੰਮ ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਬਣਾਏ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਵਾਉਣਾ ਅਤੇ ਬਾਗਬਾਨੀ ਨੂੰ ਵਪਾਰਕ ਲੀਹਾਂ 'ਤੇ ਪਾਉਣਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਵਣ-ਸੇਵਾ ਨਾਮ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਬਣਾ ਕੇ ਵਪਾਰਕ ਵਣਾਂ ਦੀ ਖੇਤੀ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ। ਵਿਗਿਆਨਕ ਬਾਗਵਾਨੀ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦਾ ਵਣਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਦਰਖਤਾਂ ਦੀ ਕਟਾਈ ਕਰਕੇ ਇੱਕੋ ਕਿਸਮ ਦੇ ਦਰਖਤਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਕਤਾਰ ਵਿੱਚ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

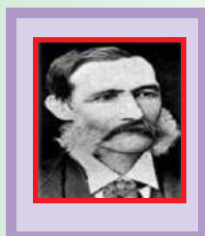

ਲਾਰਡ ਡਲਹੌਜ਼ੀ

ਵਣ ਕਾਨੂੰਨ- ਬਸਤੀਵਾਦ ਅਧੀਨ ਬਣੇ ਨਿਯਮਾਂ/ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਤੇ ਇੱਕ ਝਾਤ:

1855 ਈਸਵੀ- ਲਾਰਡ ਡਲਹੌਜ਼ੀ ਦੇ ਵਣਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਕਈ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਏ। ਇਸ ਤਹਿਤ ਮਾਲਾਬਾਰ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ 'ਚ ਸਾਗਵਾਨ ਅਤੇ ਨੀਲਗਿਰੀ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ 'ਚ ਬਬੂਲ (ਕਿੱਕਰ) ਦੇ ਰੁੱਖ ਲਗਾਏ।

ਵਪਾਰਕ ਬਾਗਬਾਨੀ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ

ਡਾਇਟ੍ਰਿਚ ਬ੍ਰੈਡਿਸ

ਵਿਗਿਆਨਕ
ਬਾਗਬਾਨੀ

ਇੱਕ ਪ੍ਰਕਾਰ
ਦੇ ਰੁੱਖ

ਇੱਕ ਕਤਾਰ ਵਿੱਚ
ਰੁੱਖ ਲਗਾਉਣਾ ਕਰਨਾ

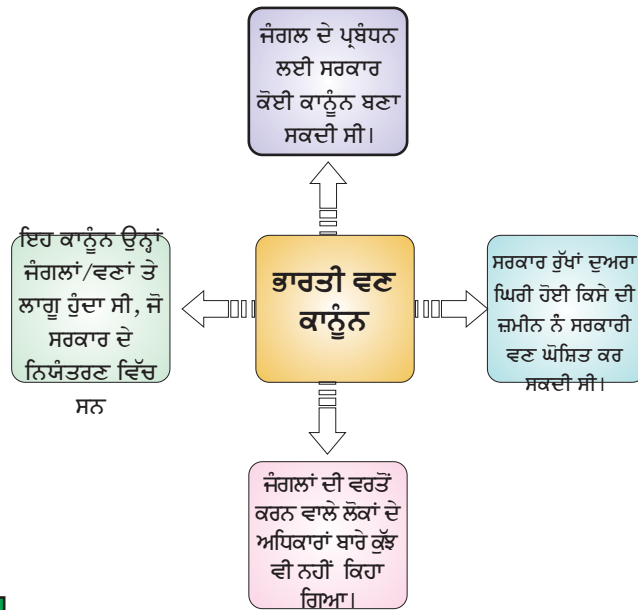
ਕੁਦਰਤੀ
ਵਣ

ਵੱਖ ਵੱਖ ਪ੍ਰਕਾਰ
ਦੇ ਰੁੱਖ

ਅਲੱਗ ਅਲੱਗ ਵਿੱਖ
ਤੇ ਰੁੱਖ ਲਗਾਉਣੇ

1864 ਈਸਵੀ- ਵਣਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਸਬੰਧੀ ਕਾਨੂੰਨਾਂ/ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਹਿੱਤ ਭਾਰਤੀ ਵਣ ਵਿਭਾਗ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਵਪਾਰਕ ਬਾਗਬਾਨੀ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ ਸੀ।

1865 ਈਸਵੀ- ਭਾਰਤ ਵਣ ਕਾਨੂੰਨ 1865 ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ।

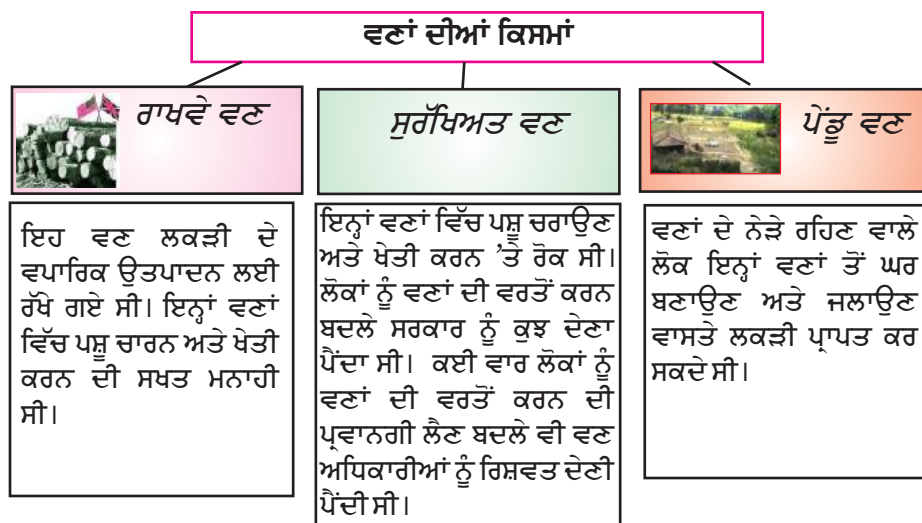

ਗਤੀਵਿਧੀ

ਵਰਤਮਾਨ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦਾ ਵਣ ਕਾਨੂੰਨ ਸੰਬੰਧੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਕਰੋ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।

1878 ਈਸਵੀ- ਭਾਰਤੀ ਵਣ ਐਕਟ 1878, ਇਸ ਕਾਨੂੰਨ ਅਧੀਨ ਵਣ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀਆਂ- 1. ਰਾਖਵੇਂ ਵਣ, 2. ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਵਣ, 3. ਗ੍ਰਾਮੀਣ ਵਣ।

ਜੰਗਲਾਂ ਨੂੰ ਨਿਜੀ ਸੰਪਤੀ ਤੋਂ ਸਰਕਾਰੀ ਸੰਪਤੀ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਇਸ ਕਾਨੂੰਨ ਰਾਹੀਂ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀਆਂ।

ਇੰਦੀਰਾਗਾਂਥੀ ਲਾਇਬਰੇਰੀ, ਦੇਹਰਾਦੂਨ

1906 ਈਸਵੀ- ਦੇਹਰਾਦੂਨ 'ਚ ਇੰਦੀਰਾਗਾਂਥੀ ਲਾਇਬਰੇਰੀ ਵਣ ਖੋਜ ਕੇਂਦਰ, ਦੇਹਰਾਦੂਨ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ।

1927 ਈਸਵੀ: ਜੰਗਲਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ, ਜੰਗਲੀ ਲੱਕੜ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਵਧਾਉਣ, ਇਮਾਰਤੀ ਲੱਕੜ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜੰਗਲੀ ਉਪਜਾਂ 'ਤੇ ਕਰ ਲਗਾਉਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਭਾਰਤੀ ਵਣ ਕਾਨੂੰਨ 1927 ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਇਹ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕੈਦ ਅਤੇ ਜ਼ੁਰਮਾਨਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਸੀ।

ੲ) ਸਮਕਾਲੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵਣਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ- ਭਾਰਤ ਰਿਸ਼ੀਆਂ, ਮੁਨੀਆਂ ਅਤੇ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਦਾ ਵਣਾਂ ਨਾਲ ਗੂੜ੍ਹਾ ਸਬੰਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਸਾਡੇ ਇੱਥੇ ਵਣਾਂ ਅਤੇ ਵਣ-ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਕਰਨੀ ਸਾਡੀ ਪਰੰਪਰਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਈਸਾ ਪੂਰਵ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਮਰਾਟ ਅਸ਼ੋਕ ਨੇ ਇੱਕ ਸ਼ਿਲਾਲੇਖ 'ਤੇ ਲਿਖਵਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਜੀਵ-ਜੰਤੂਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਵੇਗਾ-ਤੋਤਾ, ਮੈਨਾ, ਅਰੁਣਾ ਕਲਹੰਸ, ਨੰਦੀਮੁਖ, ਸਾਰਸ, ਬਿਨਾਂ ਕੰਡੇ ਵਾਲੀਆਂ ਮੱਛੀਆਂ, ਗੈਂਡੇ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਉਹ ਜਾਨਵਰ, ਜੋ ਉਪਯੋਗੀ ਅਤੇ ਖਾਣ ਦੇ ਕਾਬਲ ਨਹੀਂ ਹਨ ਅਤੇ ਵਣਾਂ ਨੂੰ ਸਾੜਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਵੇਗਾ।

ਰੁੱਖਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਲੋਕ

ਜੀਵ ਪੂਜਾ ਦਾ ਇੱਕ ਦ੍ਰਿਸ਼

ਬਸਤੀਵਾਦ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵਣਾਂ ਅਤੇ ਵਣ-ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਤਬਦੀਲੀ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਣਾਂ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਸਨ। ਪਰੰਤੂ ਵਿਦੇਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਆਮਦ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਵਣਾਂ ਅਤੇ ਵਣ-ਸਮਾਜ ਦਾ ਪੂਰਾ ਢਾਂਚਾ ਹੀ ਬਦਲ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ।

ਬਸਤੀਵਾਦ ਅਧੀਨ ਆਏ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦਾ ਵਣ-ਸਮਾਜ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ-

1. ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ- ਜੰਗਲਾਂ 'ਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਜੰਗਲਾਂ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਸਨ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਜੰਗਲਾਂ 'ਚੋਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਲਈ ਫਲ, ਰਹਿਣ ਲਈ ਝੋਪੜੀਆਂ, ਬਾਲਣ ਲਈ ਲੱਕੜ, ਪਸ਼ੂਆਂ ਲਈ ਚਾਰੇ ਅਤੇ ਖੇਤੀ ਦੇ ਸੰਦਾਂ ਲਈ ਲੱਕੜ ਆਦਿ ਲਈ ਜੰਗਲਾਂ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਸਨ। ਬਸਤੀਵਾਦ ਦੇ ਸਮੇਂ ਲਾਗੂ

ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਸ਼ੂਆਂ ਲਈ ਚਾਰੇ ਦਾ ਪਰਬੰਧ ਕਰਨਾ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਲਣ ਲਈ ਲਕੜ ਚੋਰੀ ਕਰਦਾ ਵਿਅਕਤੀ

ਕੀਤੇ ਵਣ-ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਅਜ਼ਾਦੀ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ। ਲੋਕੀ ਚੋਰੀ-ਛੁਪੇ ਜੰਗਲਾਂ 'ਚੋਂ ਲੱਕੜ ਕੱਟਣ ਲੱਗੇ। ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਫੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜਾਂ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਭੇਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜਾਂ ਫਿਰ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇਣੀ ਪੈਂਦੀ ਸੀ।

2. ਖੇਤੀ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ- ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਣਾਂ ਵਿੱਚ ਰਵਾਇਤੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਖੇਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਝੂਮ ਪ੍ਰਥਾ ਜਾਂ ਝੂਮੀ ਖੇਤੀ (ਬਦਲਵੀਂ ਖੇਤੀ) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਖੇਤੀ ਦੀ ਇਸ ਪ੍ਰਥਾ ਵਿੱਚ ਜੰਗਲਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਭਾਗ 'ਚੋਂ ਰੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੱਟ ਕੇ ਅੱਗ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਮਾਨਸੂਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਫ਼ਸਲ ਬੀਜ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਕਤੂਬਰ-ਨਵੰਬਰ 'ਚ ਕੱਟ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਦੋ-ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਇਸ ਖੇਤਰ 'ਚੋਂ ਫ਼ਸਲ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਇਸ ਦੀ ਉਪਜਾਊ ਸ਼ਕਤੀ ਘਟ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਇਸ ਖੇਤਰ 'ਚ ਰੁੱਖ ਲਗਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਜੋ ਫਿਰ ਜੰਗਲ ਤਿਆਰ ਹੋ ਸਕੇ। ਅਜਿਹਾ ਜੰਗਲ 17-18 ਸਾਲਾਂ 'ਚ ਦੁਬਾਰਾ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਵਣਵਾਸੀ ਜੰਗਲ 'ਚ ਖੇਤੀ ਕਰਨ ਲਈ ਹੋਰ ਜਗ੍ਹਾ ਚੁਣ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮਿਸ਼ਰਤ ਖੇਤੀ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਕਈ ਫ਼ਸਲਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਾ ਕੇ ਬੀਜ ਦਿੰਦੇ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ- ਜਵਾਰ, ਬਾਜਰਾ ਆਦਿ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਝੂਮ ਪ੍ਰਥਾ/ਰਵਾਇਤੀ ਖੇਤੀ 'ਤੇ ਵਣ-ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਰੋਕ ਲਗਾਈ, ਉਥੇ ਵਪਾਰਕ ਫ਼ਸਲਾਂ ਦੀ ਖੇਤੀ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਖੇਤੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਰੋਸ ਤੇ ਗੁੱਸਾ ਫੈਲ ਗਿਆ।

ਝੂਮ ਪ੍ਰਥਾ ਦੌਰਾਨ ਰੁੱਖਾਂ ਦੀ ਕਟਾਈ

ਝੂਮੀ ਖੇਤੀ

3. ਵਣ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ- ਪਹਿਲਾਂ ਜੰਗਲਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ-ਤੇੜੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਜੰਗਲਾਂ 'ਚੋਂ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਅਤੇ ਪੰਛੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਨਿਰਬਾਹ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਪਰੰਤੂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਣ-ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮਾਸਖੋਰੇ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਜਾਨਵਰਾਂ, ਜਿਵੇਂ-ਸ਼ੇਰ, ਬਘਿਆੜ, ਚੀਤਾ ਆਦਿ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਨਕਦ ਇਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਦੇ, ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲਾ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਸ਼ਿਕਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਚਿੱਤਰ

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ?

ਇਕ ਅਨੁਮਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਲਗਭਗ ਇਨ੍ਹਾਂ 50-60 ਸਾਲਾਂ (1875 ਈ. -1925ਈ.) 'ਚ 2,00,000 ਭੇੜੀਏ, 80,000 ਬਾਘ ਅਤੇ 1,50,000 ਤੇਂਦੂਏ ਮਾਰ ਮੁਕਾਏ ਗਏ।

ਸਮਕਾਲੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵਣ-ਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ :

ਅਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀ 1952 ਦੀ ਵਣ-ਨੀਤੀ ਨਾਲ਼ ਵੀ ਭਾਰਤੀ ਵਣ-ਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤਾ ਅੰਤਰ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਇਸ ਵਣ-ਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਣਾਂ ਦੇ ਵਰਗੀਕਰਨ ਉੱਪਰ ਬਸਤੀਵਾਦ ਅਧੀਨ ਵਣ -ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੀਤੀ ਵਿੱਚ 'ਸਰਵਜਨਕ ਹਿੱਤ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਹਿੱਤ' ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜਿਸਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਉਦਯੋਗਾਂ ਲਈ ਕੱਚੇ ਮਾਲ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹਿਰੀ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟ-ਖਸ਼ੁੱਟ ਜਾਰੀ ਰਹੀ। ਇਸ ਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਦੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿ ਉੱਚਿਤ ਕਰ ਲੈ ਕੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਨੂੰ ਵਾਰੀ-ਵਾਰੀ ਚਰਾਉਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਭੇਡ-ਬੱਕਰੀਆਂ ਨੂੰ ਚਾਰਨ 'ਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਬੰਦੀ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ।

ਅਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਸੋਧਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵਣਾਂ ਨੂੰ ਸਮਵਰਤੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਅਧੀਨ ਹੁਣ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੋਵੇਂ ਵਣਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਹੁਣ ਤੀਕ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਨੀਤੀ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਢਾਂਚਾ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਲਈ ਮਾਰਗ-ਦਰਸ਼ਕ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਵਣ ਅਧਿਕਾਰ ਕਾਨੂੰਨ 2006, ਜੋ ਕਿ 18 ਦਸੰਬਰ 2006 ਨੂੰ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਵਣਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਜਿੱਥੇ ਵਣਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਵਣਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿਵਾਉਣਾ ਵੀ ਹੈ ਜੋ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਹ ਕਾਨੂੰਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਭੂਮੀ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਸ਼ੂ ਚਰਾਉਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਵੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਾਨੂੰਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾੜਾ ਹੋਣ ਦੀ ਸਥਿਤੀ 'ਚ ਮੁੜ-ਵਸੇਬਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹੱਕ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਵਣ-ਪ੍ਰਬੰਧਨ 'ਚ ਸਥਾਨਕ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੇ ਬਣਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਅੱਜ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਣ-ਵਾਸੀ ਆਪਣੇ ਵਧੇਰੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਉਪਰੋਕਤ ਚਰਚਾ ਦੇ ਨਾਲ ਇਹ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਵਣ-ਵਾਸੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਕੀਤੇ 'ਮੁੰਡਾ ਅੰਦੋਲਨ' ਬਾਰੇ ਵੀ ਜਾਣੀਏ।

ਮੁੰਡਾ ਅੰਦੋਲਨ

ਮੁੰਡਾ ਅੰਦੋਲਨ : ਜਲ, ਜੰਗਲ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਅੰਦੋਲਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮੁੰਡਾ ਅੰਦੋਲਨ ਅਹਿਮ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਕਿ ਆਦਿ ਵਾਸੀ ਨੇਤਾ ਬਿਰਸਾ ਮੁੰਡਾ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਚਲਾਇਆ ਗਿਆ।

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ?

1980 ਵਿੱਚ ਵਣ ਸੁਰੱਖਿਆ ਕਾਨੂੰਨ 'ਚ ਸੋਧ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਕਟਾਈ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਵਣ-ਵਾਸੀਆਂ ਲਈ ਬਾਲਣ ਲਈ ਲੱਕੜੀ, ਚਾਰੇ, ਛੋਟੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਜੰਗਲੀ ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਇਮਾਰਤੀ ਲੱਕੜੀ ਦੇ ਹੱਕ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਵੀ ਸਵੀਕਾਰਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਵਣਾਂ ਅਤੇ ਵਣ-ਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧ ਬਹੁਤ ਗੂੜ੍ਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਵਣਾਂ ਦੇ ਬੇਹਤਰ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਵਿੱਚ ਵਣ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਥਾਨਕ ਵਾਸੀਆਂ ਦਾ ਸਹਿਯੋਗ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਵਣਾਂ ਦੇ ਵਿਨਾਸ਼ ਅਤੇ ਵਣ ਭੂਮੀ ਨੂੰ ਗੈਰ-ਵਣਿਕ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਤੋਂ ਰੋਕਣਾ ਸੀ।

ਜਿੱਥੇ 19ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ 80 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਜੰਗਲ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਿਜੀ ਸੰਪਤੀ ਅਤੇ ਸਮੂਹਦਾਇ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਸੀ ਉਹੀ ਅੱਜ 21ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ 90 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਜੰਗਲਾਂ ਉੱਪਰ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

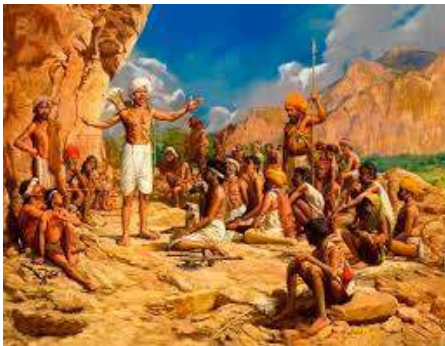
ਬਿਰਸਾ ਮੁੰਡਾ (ਜਾਣ ਪਛਾਣ)

ਆਦਿਵਾਸੀ ਨੇਤਾ ਬਿਰਸਾ ਮੁੰਡਾ ਦਾ ਜਨਮ 1875 ਈ. ਨੂੰ ਰਾਂਚੀ (ਝਾੜਖੰਡ) ਦੇ ਨੇੜੇ ਲਿਹਾਤੂ ਨਾਮਕ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਗਨਾ ਮੁੰਡਾ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਨਾਮ ਰਕਮੀ ਹਾਟੂ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਘੁਮੱਕੜ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਉਸਦਾ ਬਚਪਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਚਲਕੜ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਬੀਤਿਆ। ਉਹ ਭੇਡਾਂ-ਬੱਕਰੀਆਂ ਚਾਰਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਗਰੀਬੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਉਸਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਮਾਮੇ ਕੋਲ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ, ਜਿੱਥੇ ਉਸਨੇ ਕ੍ਰਿਸਚੀਅਨ ਸਕੂਲ 'ਚ ਦਾਖਲਾ ਲੈ ਲਿਆ। ਈਸਾਈ ਧਰਮ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਬਿਰਸਾ ਡੇਵਿਡ ਹੋ ਗਿਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਨਸਲੀ ਭੇਦਭਾਵ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਗੁੱਸਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਇਹ ਸਕੂਲ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਉਸ ਵੈਸ਼ਨਵ ਭਗਤ ਆਨੰਦ ਪਾਂਡੇ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ।

1886 ਈ. ਤੋਂ 1890 ਈ. ਦਾ ਸਮਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਨਿਰਣਾਇਕ ਮੌੜਾ ਰਿਹਾ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਦਰੋਹ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਏ ਕਾਨੂੰਨ ਵਣ-ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਜਲ-ਜੰਗਲ-ਜਮੀਨ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਜੰਗਲਾਂ ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਜਮੀਨ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੂਜਦੇ ਸਨ। ਜੰਗਲਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਬਣਾਏ ਨਵੇਂ ਕਾਨੂੰਨ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਡਾ. ਨੋਟਰੇਟ ਨਾਂ ਦੇ ਈਸਾਈ ਪਾਦਰੀ ਨੇ ਲੋਕਾਂ/ਕਬੀਲਾ ਆਗੂਆਂ ਨੂੰ ਈਸਾਈ ਧਰਮ ਅਪਣਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਲਾਲਚ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਜਮੀਨਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਗਈ। ਬਿਰਸਾ ਮੁੰਡਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦੋਲਨ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਪੱਖਾਂ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਲਿਆ ਉਸ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵਹਿਮਾਂ-ਭਰਮਾਂ 'ਚੋਂ ਕੱਢ ਦੇ ਸਿੱਖਿਆ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ। ਜਲ-ਜੰਗਲ-ਜਮੀਨ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ 'ਤੇ ਆਦਿਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਕੇ ਉਸਨੇ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਜੋੜ ਲਿਆ। ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਦੇ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਆਦਿਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਗਠਿਤ ਕਰ ਲਿਆ।

1895 ਈ. ਵਿੱਚ ਵਣ ਸੰਬੰਧੀ ਬਕਾਏ ਦੀ ਮਾਫੀ ਦਾ ਅੰਦੋਲਨ ਚੱਲਿਆ, ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅੰਦੋਲਨਕਾਰੀਆਂ ਦੀ ਮੰਗਾਂ ਨੂੰ ਠੁਕਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਬਿਰਸਾ ਮੁੰਡਾ ਨੇ 'ਅਬੂਆਂ ਦੇਸ਼ ਮੇਂ ਅਬੂਆਂ ਰਾਜ' ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਦੇ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਸੰਘਰਸ਼ ਦਾ ਬਿਗਲ ਵਜਾ ਦਿੱਤਾ। 8 ਅਗਸਤ 1895 ਈ. ਨੂੰ ਉਸਨੂੰ 'ਚਲਕਟ' ਸਥਾਨ ਤੋਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ 2 ਸਾਲ ਲਈ ਜੇਲ੍ਹ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। 1897 ਈ. ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਖੇਤਰ ਸੋਕਾ ਪਿਆ। ਬਿਰਸਾ ਮੁੰਡਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਕੀਤਾ। ਲੋਕ ਉਸ ਨੂੰ 'ਧਰਤੀ ਬਾਬਾ' ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੂਜਣ ਲੱਗੇ। 1897 ਤੋਂ 1900 ਈ. ਦੌਰਾਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੇ ਮੁੰਡਾ ਵਿਦਰੋਹੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਲੜਾਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। 1897 ਈ. 'ਚ ਲਗਭਗ 400 ਮੁੰਡਾ ਵਿਦਰੋਹੀਆਂ ਨੇ ਖੂਟੀ ਥਾਣੇ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। 1898 ਈ. ਵਿੱਚ ਤਾਂਗਾ ਨਦੀ ਦੇ ਇਲਾਕੇ 'ਚ ਵਿਦਰੋਹੀਆਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਪਿਛਾਂਹ ਧੱਕ ਦਿੱਤਾ ਪ੍ਰੰਤੂ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸੈਨਾ ਨੇ ਸੈਂਕੜੇ ਆਦਿਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤਾ।

ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦੇ
ਆਦਿਵਾਸੀ ਨੇਤਾ ਬਿਰਸਾ ਮੁੰਡਾ

14 ਦਸੰਬਰ 1899 ਈ. ਨੂੰ ਬਿਰਸਾ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਯੁੱਧ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਕਿ ਜਨਵਰੀ 1900 ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ 'ਚ ਫੈਲ ਗਿਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਬਿਰਸਾ ਮੁੰਡਾ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ 'ਤੇ ਇਨਾਮ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕੁਝ ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਲਾਲਚ 'ਚ ਆ ਕੇ 3 ਫਰਵਰੀ 1900 ਈ. ਨੂੰ ਉਸ ਨੂੰ ਧੋਖੇ ਨਾਲ ਫੜਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਂਚੀ ਜੇਲ੍ਹ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਅਸਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਜ਼ਹਿਰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਸਦੀ 9 ਜੂਨ 1900 ਈ. ਨੂੰ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈਜ਼ਾ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਮੁੰਡਾ ਸਮੁਦਾਇ ਦੇ ਲੋਕ ਭੜਕ ਨਾ ਜਾਣ। ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ, ਬੱਚਿਆਂ ਅਤੇ ਸਾਥੀਆਂ 'ਤੇ ਮੁੱਕਦਮੇ ਚਲਾ ਕੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ।

ਆਪਣੇ 25 ਸਾਲ ਦੇ ਇਸ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਣ-ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਅਤੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਤੀ ਜੋੜ ਕੇ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਕਰਨ ਸੰਬੰਧੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੇਣ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅੰਦੋਲਨ ਕੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਬਿਰਸਾ ਮੁੰਡਾ ਦਾ ਨਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਯਾਦ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।

ਜੰਡ ਦੇ ਰੁੱਖ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼

ਰਾਜਸਥਾਨ (ਥਾਰ ਮਾਰੂਥਲ) ਵਿੱਚ ਬਨਸਪਤੀ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਲੋਕ ਰੁੱਖਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਕਦਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕ ਜੰਡ (ਖੇਜੜੀ) ਦੇ ਰੁੱਖ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਰੁੱਖ ਬਨਸਪਤੀ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਧਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਸਦੀਆਂ ਫਲੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਰਾਇਤੇ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਖਾਣ ਲਈ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪੱਤਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੇ ਚਾਰੇ ਲਈ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਰੁੱਖ ਦੀ ਛਗਾਂਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀ ਲੱਕੜੀ ਬਾਲਣ ਲਈ ਵਰਤ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਲਗਭਗ 300 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੇ ਮਾਰਵਾੜ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਇਸ ਰੁੱਖ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਕੀਤਾ। ਜੋਧਪੁਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਅਭੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਵੇਂ ਮਹਿਲਾਂ ਲਈ ਲੱਕੜੀ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਸੀ। 1787 ਈ. ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ ਖੇਜੜਲੀ ਨਾਮਕ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਜੰਡਾਂ ਦੀ ਕਟਾਈ ਲਈ ਸੈਨਿਕ ਭੇਜੇ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਦੀ ਇੱਕ ਔਰਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਦੇਵੀ ਬਿਸ਼ਨੋਈ ਨੇ ਰੁੱਖ ਕਟਣ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਹ ਰੁੱਖਾਂ ਨਾਲ ਲਿਪਟ ਗਈ। ਉਸਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਉਸਦਾ ਸਹਿਯੋਗ ਕੀਤਾ। ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਧੜ ਨਾਲੋਂ ਅਲੱਗ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਇਸ 'ਤੇ ਬਿਸ਼ਨੋਈ ਭਾਈਚਾਰਾ ਨੇ ਤਿੱਖਾ ਵਿਰੋਧ

ਕੀਤਾ। ਰੁੱਖਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਇਹ ਸੰਘਰਸ਼ ਹਿੰਸਕ ਹੋ ਗਿਆ। ਰਾਜੇ ਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੇ ਇਸ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ 363 ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਲੋਕ-ਰੋਹ ਨੂੰ ਦੇਖਦਿਆਂ ਰਾਜੇ ਨੇ ਰੁੱਖਾਂ ਦੀ ਕਟਾਈ 'ਤੇ ਰੋਕ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਰੁੱਖਾਂ ਅਤੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਲਈ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅੱਜ ਵੀ ਬਿਸ਼ਨੋਈ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਲੋਕ ਰੁੱਖ ਅਤੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਮੋਹਰੀ ਹਨ।

ਉਪਰੋਕਤ ਅੰਦੋਲਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਈ ਹੋਰ ਅੰਦੋਲਨ ਹਨ ਜੋ ਰੁੱਖਾਂ ਅਤੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਲੋਕ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਜਾਗਰੂਕ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਕੇਵਲ ਜੰਗਲ ਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਰੱਖਿਅਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਾਡੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੇ ਰੱਖਿਅਕ ਵੀ ਹਨ।

ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਯੋਗ ਗੱਲਾਂ

1. ਵਣ ਸਮਾਜ- ਇਸ ਦਾ ਸਬੰਧ ਵਣਾਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੋਜ਼ੀ-ਰੋਟੀ (ਉਪ-ਜੀਵਿਕਾ) ਆਦਿ ਦੇ ਸਬੰਧ ਤੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।
2. ਵਪਾਰਕ ਫਸਲਾਂ - ਕਪਾਹ, ਪਟਸਨ, ਚਾਹ, ਕੌਫੀ, ਰਬੜ, ਕਣਕ
3. ਡਾਇਟਿੰਗ ਬ੍ਰੈਂਡਿਸ ਨਾਮੀ ਇੱਕ ਜਰਮਨ ਮਾਹਿਰ ਨੂੰ ਵਣ ਮਹਾਂਨਿਰਦੇਸ਼ਕ (ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਜਨਰਲ) ਨਿਯੁਕਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਧੁਨਿਕ ਬਾਗਬਾਨੀ ਦਾ ਮੋਢੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
4. 1855 ਈ. ਵਿੱਚ ਲਾਰਡ ਡਲਹੌਜ਼ੀ ਨੇ ਵਣਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਏ।
5. ਭਾਰਤੀ ਵਣ ਕਾਨੂੰਨ 1878 ਅਨੁਸਾਰ ਵਣਾਂ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀਆਂ- ਰਾਖਵੇਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਅਤੇ ਗ੍ਰਾਮੀਣ ਵਣ।
6. ਵਣ ਅਧਿਕਾਰ ਕਾਨੂੰਨ 18 ਦਸੰਬਰ 2006 ਨੂੰ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜੋ ਵਣ-ਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਹਦ ਤਕ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।
7. ਮੁੰਡਾ ਅੰਦੋਲਨ ਦਾ ਆਗੂ 'ਬਿਰਸਾ ਮੁੰਡਾ' ਸੀ।

ਮਭਿਆਸ

1. ਵਸਤੂਨਿਸ਼ਠ ਪ੍ਰਸ਼ਨ:

(ੳ) ਬਹੁ ਵਿਕਲਪੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ -

- ਉਦਯੋਗਿਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਕਿਸ ਮਹਾਂਦੀਪ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ?
ੳ) ਏਸ਼ੀਆ ਅ) ਯੂਰਪ
ੲ) ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ ਸ) ਉੱਤਰੀ ਅਮਰੀਕਾ
- ਇੰਪੀਰੀਅਲ ਵਣ ਖੋਜ ਸੰਸਥਾ ਕਿੱਥੋਂ ਹੈ?
ੳ) ਦਿੱਲੀ ਅ) ਮੁੰਬਈ
ੲ) ਦੇਹਰਾਦੂਨ ਸ) ਅਬੋਹਰ
- ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਧੁਨਿਕ ਬਾਗਬਾਨੀ ਦਾ ਮੋਢੀ ਕੌਣ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ?
ੳ) ਲਾਰਡ ਡਲਹੌਜ਼ੀ ਅ) ਡਾਇਟਿਚ ਬ੍ਰੈਡਿਸ
ੲ) ਕੈਪਟਨ ਵਾਟਸਨ ਸ) ਲਾਰਡ ਹਾਰਡਿੰਗ
- ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਮੁੰਦਰੀ ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਲਈ ਕਿਹੜੇ ਰੁੱਖ ਦੀ ਲੱਕੜ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ?
ੳ) ਬਬੂਲ ਅ) ਓਕ
ੲ) ਨਿੰਮ ਸ) ਸਾਗਵਾਨ
- ਮੁੰਡਾ ਅੰਦੋਲਨ ਕਿਹੜੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ?
ੳ) ਰਾਜਸਥਾਨ ਅ) ਛੋਟਾ ਨਾਗਪੁਰ
ੲ) ਮਦਰਾਸ ਸ) ਪੰਜਾਬ

ਖਾਲੀ ਥਾਵਾਂ ਭਰੋ:

- ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਾਧਨ ਹੈ।
- ਕਲੋਨਿਅਲਇਜ਼ਮ ਸ਼ਬਦ ਲਾਤੀਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ।
- ਯੂਰਪ ਵਿੱਚ ਦੇ ਦਰੱਖਤ ਦੀ ਲੱਕੜੀ ਤੋਂ ਸਮੁੰਦਰੀ ਜਹਾਜ਼ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।
- ਬਿਰਸਾ ਮੁੰਡਾ ਨੂੰ 8 ਅਗਸਤ 1895 ਈ. ਸਥਾਨ ਤੋਂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।
- ਨੂੰ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦਾ ਰਵਾਇਤੀ ਢੰਗ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ।

(ੲ) ਸਹੀ ਮਿਲਾਨ ਕਰੋ:

ੳ	ਅ
1. ਬਿਰਸਾ ਮੁੰਡਾ	2006
2. ਸਮੁੰਦਰੀ ਜਹਾਜ਼	ਬਬੂਲ
3. ਜੰਡ	ਧਰਤੀ ਬਾਬਾ
4. ਵਣ ਅਧਿਕਾਰ ਕਾਨੂੰਨ	ਖੇਜੜੀ
5. ਮਾਲਬਾਰ ਪਹਾੜੀਆਂ	ਸਾਗਵਾਨ

ਅੰਤਰ ਦੱਸੋ:

- ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਵਣ ਅਤੇ ਰਾਖਵੇਂ ਵਣ
- ਆਧੁਨਿਕ ਬਾਗਬਾਨੀ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਵਣ

2. ਬਹੁਤ ਛੋਟੇ ਉੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ:

- ਵਣ ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ?
- ਬਸਤੀਵਾਦ ਤੋਂ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਸਮਝਦੇ ਹੋ?
- ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਕਟਾਈ ਦੇ ਦੋ ਕਾਰਨ ਲਿਖੋ।
- ਭਾਰਤੀ ਸਮੁੰਦਰੀ ਜਹਾਜ਼ ਕਿਸ ਦਰੱਖਤ ਦੀ ਲੱਕੜੀ ਤੋਂ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ?
- ਕਿਸ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਰਾਜੇ ਨੇ ਜੀਵ ਹੱਤਿਆ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾਈ ਸੀ?
- ਨੀਲਗਿਰੀ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ 'ਤੇ ਕਿਹੜੇ ਰੁੱਖ ਲਗਾਏ ਗਏ?
- ਚਾਰ ਵਪਾਰਕ ਫਸਲਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਦੱਸੋ।
- ਬਿਰਸਾ ਮੁੰਡਾ ਨੇ ਕਿਹੜਾ ਨਾਅਰਾ ਦਿੱਤਾ?
- ਜੋਧਪੁਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਕਿਸ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਕੇ ਰੁੱਖਾਂ ਦੀ ਕਟਾਈ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ?

3. ਛੋਟੇ ਉੱਤਰ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

- 'ਉਪਨਿਵੇਸ਼' ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ? ਉਦਾਹਰਨ ਵੀ ਦਿਓ।
- ਵਣ ਅਤੇ ਜੀਵਿਕਾ ਵਿੱਚ ਕੀ ਸਬੰਧ ਹੈ?
- ਰੇਲਵੇ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਲਈ ਜੰਗਲਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ?
- 1878 ਦੇ ਵਣ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਜੰਗਲਾਂ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸੋ।

5. ਸਮਕਾਲੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵਣਾਂ ਦੀ ਕੀ ਸਥਿਤੀ ਹੈ?
6. 'ਝੂਮ ਪ੍ਰਥਾ' ਨੋਟ ਲਿਖੋ।

4. ਵੱਡੇ ਉੱਤਰ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਕਟਾਈ ਦੇ ਕੀ ਕਾਰਨ ਸਨ? ਵਰਣਨ ਕਰੋ।
2. ਬਸਤੀਵਾਦ ਅਧੀਨ ਬਣੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦਾ ਵਣ-ਸਮਾਜ 'ਤੇ ਕੀ ਅਸਰ ਪਿਆ?
3. ਮੁੰਡਾ ਅੰਦੋਲਨ 'ਤੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਨੋਟ ਲਿਖੋ।

ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ

1. ਜੰਗਲਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ? ਸੂਚੀ ਬਣਾਓ।
2. ਆਪਣੇ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਮਨਾਏ ਗਏ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦਿਵਸ ਉੱਤੇ ਸੰਖੇਪ ਰਿਪੋਰਟ ਤਿਆਰ ਕਰੋ।
3. 'ਚਿਪਕੋ ਅੰਦੋਲਨ' ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੋ ਅਤੇ ਚਾਰਟ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਲਗਾਓ।

ਪਹਿਰਾਵੇ ਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਇਤਿਹਾਸ

8

ਕਿਸੇ ਵੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਪਛਾਣ ਉਸਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਤੋਂ ਇਹ ਪਛਾਣ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ਜਾਂ ਕਿਸ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਉਸਦੀ ਬੌਧਿਕ, ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਰਾਵੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੇਵਲ ਸਰੀਰ ਢਕਣ ਲਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸਗੋਂ ਇਸ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਰੁਤਬੇ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਸਮਾਜਿਕ ਪੱਧਰ ਆਦਿ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਜਾਣ ਕੇ ਕੁਝ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਪਹਿਰਾਵੇ ਦਾ ਵੀ ਆਪਣਾ ਇੱਕ ਸਮਾਜਿਕ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ। ਇਸ ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਮਨੁੱਖੀ ਪਹਿਰਾਵੇ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰਾਂਗੇ।

ਪਹਿਰਾਵਾ : ਸਮਾਜਿਕ ਇਤਿਹਾਸ

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਗਰਮੀ-ਸਰਦੀ ਅਤੇ ਅਣਸੁਖਾਵਾਂ ਆਦਿ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਗੁਫਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ-ਬਤੀਤ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਢਕਣ ਲਈ ਪੱਤਿਆਂ, ਦਰਖਤਾਂ ਦੀ ਛਿੱਲ ਅਤੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੇ ਖੱਲ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

ਮੁੱਢਲੀ ਅਵਸਥਾ 'ਚ
ਬਿਨਾਂ ਪਹਿਰਾਵੇ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖ

ਗਤੀਵਿਧੀ

ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖੋ ਅਤੇ ਦੱਸੋ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਤੋਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ?

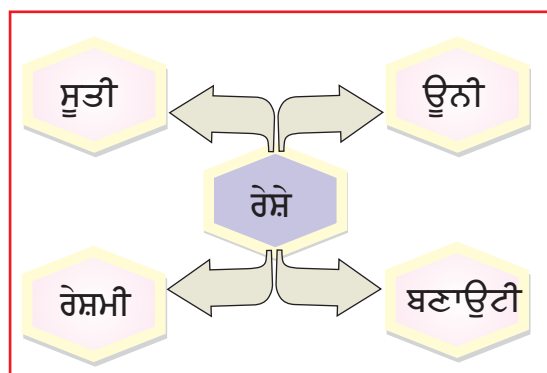
ਨਵੇਂ ਰੇਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਖੋਜ ਕਾਰਨ ਲੋਕ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿਸਮ ਦੇ ਰੇਸ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਬਣੇ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨਣ ਲੱਗੇ। ਮੌਸਮ, ਸਮਾਜਿਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਆਦਿ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਕਾਰਨ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਆਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਜੋ ਕਿ ਅੱਜ ਵੀ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਪੁਰਸ਼, ਇਸਤਰੀਆਂ, ਬੱਚੇ ਅਤੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਲੋਕ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਵਰਗ ਵੱਲੋਂ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਪਹਿਰਾਵਾ ਪਾਉਂਦੇ ਸਨ ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆਈ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲਤਾ ਦੀ ਝਲਕ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪਹਿਰਾਵੇ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ

ਪੁਰਾਤਤਵ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੂੰ ਕੋਸਤੋਨਕੀ (ਰੂਸ) ਦੇ ਨੇੜੇ ਕੀਤੀਆਂ ਖੁਦਾਈਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੱਡੀਆਂ ਅਤੇ ਹਾਥੀ-ਦੰਦ ਦੀਆਂ ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸੂਈਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਹੱਥ ਨਾਲ ਕੱਪੜੇ ਸਿਊਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਬਿਨਾਂ ਸਿਲਾਈ ਤੋਂ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹੋਣਗੇ।

ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿਸਮ ਦੇ ਰੇਸ਼ੇ ਤੋਂ ਬਣੇ ਕੱਪੜੇ

ਸਾਨੂੰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੇਸ਼ਿਆਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਕਿਸਮ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਬਣਦੇ ਹਨ।

ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿਸਮ ਦੇ ਰੇਸ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਬਣੇ ਕੱਪੜੇ ਸੂਤੀ ਕੱਪੜਾ

ਸੂਤੀ ਕੱਪੜਾ ਕਪਾਹ ਤੋਂ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਲੋਕ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਸੂਤੀ ਕੱਪੜਾ ਪਹਿਨਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਹੋਰ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸੱਭਿਅਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਕਪਾਹ ਅਤੇ ਸੂਤੀ ਕੱਪੜੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਬੂਤ ਮਿਲੇ ਹਨ। ਪੁਰਾਤਤਵ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿੰਧੂ ਘਾਟੀ ਦੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਕਪਾਹ ਅਤੇ ਸੂਤੀ ਕੱਪੜੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬਾਰੇ ਸਬੂਤ ਮਿਲੇ ਹਨ। ਰਿਗਵੇਦ ਦੇ ਮੰਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਪਾਹ ਬਾਰੇ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਊਨੀ ਕੱਪੜਾ:

ਊਨ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਰੇਸ਼ੇਦਾਰ ਪ੍ਰੋਟੀਨ ਹੈ ਜੋ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਚਮੜੀ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਕਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਭੇਡਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਬੱਕਰੀ, ਯਾਕ, ਖਰਗੋਸ਼ ਆਦਿ ਜਾਨਵਰਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਊਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਊਨੀ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਅਵਸ਼ੇਸ਼ ਮਿਸਰ, ਬੈਬੀਲੋਨ, ਸਿੰਧੂ ਘਾਟੀ ਦੀ ਸੱਭਿਅਤਾ 'ਚੋਂ ਮਿਲੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਲੋਕ ਵੀ ਊਨੀ ਕੱਪੜਾ ਪਹਿਨਦੇ ਸਨ।

ਰੇਸ਼ਮੀ ਕੱਪੜਾ :

ਰੇਸ਼ਮ ਦਾ ਕੱਪੜਾ ਰੇਸ਼ਮ ਦੇ ਕੀੜਿਆਂ ਤੋਂ ਤਿਆਰ ਰੇਸ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਰੇਸ਼ਮ ਦਾ ਕੀੜਾ ਆਪਣੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਇੱਕ ਕਵਚ ਤਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਲਾਰ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਵਚ ਤੋਂ ਹੀ ਰੇਸ਼ਮੀ ਧਾਗਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰੇਸ਼ਮ ਦਾ ਕੀੜਾ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ਼ਹਿਤੂਤ ਦੇ ਦਰਖਤਾਂ 'ਤੇ ਪਾਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਚਰਖਾ

ਕਪਾਹ ਦਾ ਪੌਦਾ

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ?

ਮੇਰੀਨੋ ਭੇਡਾਂ

ਮੇਰੀਨੋ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਭੇਡਾਂ ਦੀ ਊਨ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ।

ਰੇਸ਼ਮ ਦੇ ਕੀੜੇ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਇਆ ਕਵਚ

ਰੇਸ਼ਮ ਦਾ ਕੀੜਾ

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ?

ਇੱਕ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਕਹਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਰੇਸ਼ਮ ਦੇ ਕੀੜੇ ਚੀਨ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਉਥੋਂ ਦੀ ਇੱਕ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਦੀ ਸਮੇਂ ਇੱਕ ਬਾਂਸ ਦੇ ਥੇਲੇ ਵਿੱਚ ਰੇਸ਼ਮ ਦੇ ਕੀੜੇ ਛੁਪਾ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਲੈ ਗਈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੂਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਰੇਸ਼ਮੀ ਕੱਪੜੇ ਬਣਾਏ ਜਾਣ ਲੱਗੇ।

ਰੇਸ਼ਮੀ ਕੱਪੜੇ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਤਕਨੀਕ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਚੀਨੀਆਂ ਕੋਲ ਹੀ ਸੀ।

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਰੇਸ਼ਮੀ ਕੱਪੜੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ-ਪਹਿਲ ਕੇਵਲ ਅਮੀਰ ਲੋਕ ਹੀ ਰੇਸ਼ਮੀ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨਦੇ ਸਨ।

ਬਣਾਉਣੀ ਰੇਸ਼ੇ ਤੋਂ ਬਣੇ ਕੱਪੜੇ :

ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਬਣਾਉਣੀ ਰੇਸ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਬਣੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਬਣਾਉਣੀ ਰੇਸ਼ੇ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਵਿਗਿਆਨੀ ਰਾਬਰਟ ਹੁੱਕ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਵਿਗਿਆਨੀ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਪਰ ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਹਾਰਿਕ ਰੂਪ ਨਾ ਦੇ ਸਕਿਆ।

ਬਣਾਉਣੀ ਰੇਸ਼ੇ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ

ਸੰਨ 1842 ਈ. ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਵਿਗਿਆਨੀ ਲੂਈਸ ਸੁਬਾਬ ਨੇ ਬਣਾਉਣੀ ਰੇਸ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਕੱਪੜੇ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੀ ਮਸ਼ੀਨ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ। ਬਣਾਉਣੀ ਰੇਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਲਈ ਅਲਕੋਹਲ, ਰਬੜ, ਰੇਜਿਨ, ਚਰਬੀ, ਸ਼ਹਿਤੂਤ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਨਸਪਤੀ, ਆਦਿ ਵਸਤੂਆਂ ਵਰਤੋਂ 'ਚ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਾਈਲੋਨ ਪੌਲਿਸਟਰ ਅਤੇ ਰੇਆਨ ਮੁੱਖ ਬਨਾਵਟੀ ਰੇਸ਼ੇ ਹਨ। ਪੌਲਿਸਟਰ ਅਤੇ ਸੂਤ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਕੱਪੜਾ 'ਟੈਰੀਕਾਟ' ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਿਆ।

ਗਤੀਵਿਧੀ

ਬਣਾਉਣੀ ਰੇਸ਼ੇ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਨੂੰ ਚਿੱਤਰ ਸਹਿਤ ਚਾਰਟ ਉੱਤੇ ਲਗਾਓ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਲਗਾਉ।

ਉਦਯੋਗਿਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਅਤੇ ਪਹਿਰਾਵਾ

ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਲੋਕ ਕੱਪੜੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਤਨ ਢਕਣ ਲਈ ਹੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕਾਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨਦੇ ਹਨ ਪਰ 18-19ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ-ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਨੇ ਪੂਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਢਾਂਚੇ 'ਤੇ ਡੂੰਘਾ ਅਸਰ ਪਾਇਆ। ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ 'ਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆਇਆ, ਸਿੱਟੇ ਵੱਜੋਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ 'ਚ ਵੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ।

ਹੁਣ ਕੱਪੜੇ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਨਾਲ ਹੋਣ ਲੱਗਿਆ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਕੱਪੜਾ ਸਸਤਾ ਵੀ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤਾਤ ਵੀ ਹੋ ਗਈ। ਮਸ਼ੀਨੀ ਕੱਪੜਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਡਿਜ਼ਾਈਨਾਂ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ। ਕੱਪੜਾ ਸਸਤਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲ ਪੁਸ਼ਾਕਾਂ ਦੀ

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ?

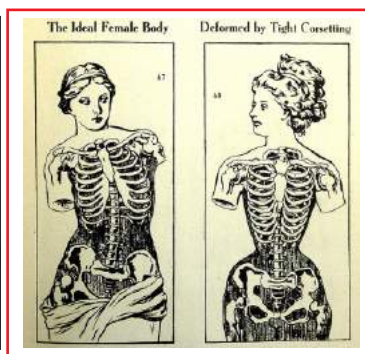
ਉਦਯੋਗਿਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦਾ ਆਰੰਭ ਯੂਰਪ ਮਹਾਂਦੀਪ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਯੂਰਪੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਉਦਯੋਗਿਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਲਿਆ ਦਿੱਤਾ।

ਗਿਣਤੀ ਵਧ ਗਈ। ਪਹਿਲਾਂ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਪਹਿਨਣ ਲਈ ਘੱਟ ਪੁਸ਼ਾਕਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕੱਪੜਾ ਮਹਿੰਗਾ ਸੀ।

1. ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ : ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਯੂਰਪ ਦੇ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜਿਕ ਰੁਤਬੇ, ਵਰਗ ਜਾਂ ਲਿੰਗ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨਦੇ ਸਨ। ਮਰਦਾਂ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਅੰਤਰ ਸੀ। ਔਰਤਾਂ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿੱਚ ਸਕਰਟਾਂ ਅਤੇ ਉੱਚੀ ਅੱਡੀ ਵਾਲੀ ਜੁੱਤੀ ਪਹਿਨਦੀਆਂ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਮਰਦ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿੱਚ ਨੈੱਕਟਾਈ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸਮਾਜ ਦੇ ਉੱਚ ਵਰਗ ਦਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। 1789 ਈ: ਦੀ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਨੇ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਗਰੀਬ ਅਤੇ ਨਿਮਨ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕ ਵੀ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਮੁਤਾਬਿਕ ਰੰਗ-ਬਿਰੰਗੇ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨਣ ਲੱਗੇ। ਫਰਾਂਸ ਦੇ ਲੋਕ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਅਤੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ ਨੀਲੇ, ਚਿੱਟੇ ਅਤੇ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨਣ ਲੱਗੇ। ਉਹ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਵਜੋਂ ਲਾਲ ਟੋਪੀ ਪਹਿਨਦੇ ਸਨ। ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਰੰਗ-ਬਿਰੰਗੇ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਪੂਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਹੋ ਗਿਆ।

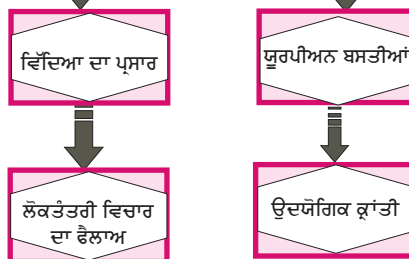

ਸਖ਼ਤ ਫੀਤਿਆਂ ਨਾਲ ਖਿੱਚੇ ਹੋਏ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨਦੀ ਇਸਤਰੀ

ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਤੇ ਫਜ਼ੂਲ-ਖਰਚੀ ਰੋਕੂ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਸੁਧਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੇ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਹਿਲਾ-ਸੰਗਠਨਾਂ ਨੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਸੰਬੰਧੀ ਸੁਧਾਰਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। 1830 ਈ. ਵਿੱਚ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਮਹਿਲਾ-ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਲਈ ਲੋਕਤੰਤਰਿਕ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਜਿਓ ਹੀ ਸਫਰੇਜ ਅੰਦੋਲਨ ਦਾ ਪ੍ਰਸਾਰ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀਆਂ 13 ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬਸਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪਹਿਰਾਵਾ - ਸੁਧਾਰ ਅੰਦੋਲਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਪ੍ਰੈਸ ਤੇ ਸਾਹਿਤ ਨੇ ਤੰਗ ਕੱਪੜੇ

ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੇ ਕਾਰਨ

ਉੱਚ ਵਰਗ ਦੀ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦਾ ਪਹਿਰਾਵਾ

2. ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ : ਯੂਰਪੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਸਖ਼ਤ ਫੀਤੇ ਨਾਲ ਖਿੱਚੇ ਹੋਏ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਫੈਲਾਅ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ਅਤੇ ਉਹ ਸੁੰਦਰ ਅਤੇ ਆਕਰਸ਼ਕ ਲੱਗਣ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਔਰਤਾਂ ਅਗਿਆਕਾਰੀ, ਸਹਿਣਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਸੰਸਕਾਰੀ ਹੋਣ। ਇਸਤਰੀਆਂ ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਦੇ ਸ਼ਾਸਨ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਪਹਿਰਾਵਾ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਦੱਬੂ ਛਬੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸੀ।

ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਪਹਿਰਾਵਾ

ਪਹਿਨਣ ਕਰਕੇ ਜਵਾਨ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਲੱਗੀਆਂ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਤੰਗ ਪਹਿਰਾਵੇ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਤੇ ਲਹੂ ਸੰਚਾਰ ਰੁਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲੜਕੀਆਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਮਾਸਪੇਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰੀੜ੍ਹ ਦੀ ਹੱਡੀ ਵੀ ਖਰਾਬ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਹਿਲਾ-ਸੰਗਠਨਾਂ ਨੇ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਲੜਕੀਆਂ ਦੇ ਸਰੀਰਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਪੁਸ਼ਾਕ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ।

ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਹਿਲਾ ਸੰਗਠਨਾਂ ਨੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਲਈ ਪਰੰਪਰਿਕ ਪੁਸ਼ਾਕ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ। ਉਦਾਹਰਨ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਘਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਲਈ ਲੰਮੇ ਗਾਊਨ ਪਹਿਨਣੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸਨ। ਅਜਿਹਾ ਇਸ ਲਈ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਘਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿੱਧਰੇ ਬਾਹਰ ਨਾ ਜਾ ਸਕਣ। ਕਈ ਮਹਿਲਾ-ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੇ ਇਸ ਗਾਊਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਇਸਤਰੀਆਂ ਲਈ ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਪੁਸ਼ਾਕ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿਉਂਕਿ ਜੇਕਰ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਪੁਸ਼ਾਕ

ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ?

ਸਫਰੇਜ਼ ਅੰਦੋਲਨ :

ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਵੋਟ ਦੇਣ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ
ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅੰਦੋਲਨ

ਸਫਰੇਜ਼ ਅੰਦੋਲਨ ਦਾ ਇੱਕ ਚਿੱਤਰ

ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਹੋਵੇਗੀ ਤਾਂ ਹੀ ਉਹ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ 1870 ਈ. ਵਿੱਚ ਦੋ ਸੰਸਥਾਵਾਂ-ਨੈਸ਼ਨਲ ਵੁਮਿਨ ਸਫਰੇਜ਼ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ (National Women Suffrage Association) ਤੇ 'ਅਮੇਰਿਕਨ ਵੁਮਿਨ ਸਫਰੇਜ਼ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ' ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਮੁਹਿੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਅਸਫਲ ਰਹੀ ਕਿਉਂਕਿ ਰੂੜੀਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਲੋਕ ਇਹਨਾਂ ਮਹਿਲਾ-ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੇ ਸਨ ਫਿਰ ਵੀ 19ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ 'ਤੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਾਰ ਹੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਸਿਟੇ ਵਜੋਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਅਤੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਦੇ ਨਮੂਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੋਇਆ।

19ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਤੋਂ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨ : ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਉਦਯੋਗਿਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਆਉਣ ਪਿੱਛੋਂ ਪਹਿਰਾਵੇ ਸੰਬੰਧੀ ਨਵੀਂ ਸਮਗਰੀ ਤੇ ਤਕਨੀਕ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਹੈਰਾਨੀ ਜਨਕ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੋਇਆ। 17ਵੀਂ ਸਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਔਰਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨਦੀਆਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧੋਣਾ ਔਖਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। 16ਵੀਂ ਸਦੀ ਪਿੱਛੋਂ ਯੂਰਪੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਏਸ਼ੀਆਈ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ

ਭਾਰਤ ਨਾਲ ਸੂਤੀ ਕੱਪੜੇ ਦਾ ਵਪਾਰ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਭਾਰਤ ਸੂਤੀ ਕੱਪੜੇ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ। ਯੂਰਪੀਨ ਵਪਾਰੀਆਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਛੀਟ (ਕੱਪੜੇ ਦੀ ਇੱਕ ਕਿਸਮ) ਦਾ ਆਯਾਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ, ਇਹ ਕੱਪੜਾ ਬਹੁਤ ਸਸਤਾ 'ਤੇ ਇਸਨੂੰ ਸੰਭਾਲਨਾ ਵੀ ਆਸਾਨ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਉਦਯੋਗਿਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼

ਉਦਯੋਗਿਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਪਿੱਛੋਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਸੂਤੀ ਕੱਪੜੇ ਦਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਹੋਣ ਲੱਗਿਆ, ਜੋ ਭਾਰਤ ਸਮੇਤ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਰਯਾਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। 19ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਭਾਰੀ ਕੱਪੜੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਅਲੋਪ ਹੋਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਕਿਉਂਕਿ 20ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਬਨਾਵਟੀ ਰੇਸ਼ੀਆਂ ਤੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕੱਪੜੇ ਸਸਤੇ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਧੌਣੇ ਵੀ ਆਸਾਨ ਸਨ। ਹੁਣ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕੱਪੜੇ ਛੋਟੇ, ਹਲਕੇ ਪਤਲੇ ਬਣਨ ਲੱਗੇ ਪਰੰਤੂ ਫਿਰ ਵੀ 1914 ਈ: ਤੱਕ ਤਾਂ ਗਾਊਨ ਦੀ ਲੰਮਾਈ ਅੱਡੀ ਤੱਕ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। 1915 ਈ. ਵਿੱਚ ਸਕਰਟ ਦੀ ਲੰਬਾਈ ਪਿੰਜਣੀਆਂ ਤੱਕ ਸੀ। ਪਹਿਲੇ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਮਹਾਂਯੁੱਧ ਕਾਰਨ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੋਇਆ।

ਉਦਯੋਗਿਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼

1914 ਈ. ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਯੂਰਪੀ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਪਹਿਰਾਵਾ

ਪਹਿਲੇ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਦਾ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਅਸਰ ਪਿਆ। ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਭਾਗ ਲਏ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ੰਮੇਵਾਰੀ ਔਰਤਾਂ 'ਤੇ ਆ ਗਈ। ਉਹ ਉਦਯੋਗਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕੰਮ 'ਤੇ ਜਾਣ ਲੱਗੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਅਤੇ ਲੰਮੇ ਕੱਪੜੇ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਅੜਿੱਕਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਆਪਣੀ ਲੋੜ ਮੁਤਾਬਿਕ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਤੰਗ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਉਹ ਉਦਯੋਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਦੀ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਬਲਾਉਜ਼ ਪੈਂਟ ਅਤੇ ਟੋਪੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਲੱਗੀਆਂ। ਹੁਣ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਚੰਗੀ ਹੋ ਗਈ। ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਆਉਣ ਕਰਕੇ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਾਲ ਛੋਟੇ ਰੱਖਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ।

ਕੰਮਕਾਜੀ ਔਰਤ ਦਾ ਨਵਾਂ ਪਹਿਰਾਵਾ

20ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਸਾਦਾ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਰੁਝੇਵਿਆਂ ਭਰਪੂਰ ਅਤੇ ਕਿੱਤਾਮੁਖੀ ਬਣ ਗਿਆ। ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਚਮਕੀਲੀ-ਭੜਕੀਲੀ ਵਰਦੀ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸਾਦੀ ਵਰਦੀ ਪਹਿਨਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਵਿੱਦਿਅਕ ਵਿਭਾਗ ਨੇ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਜਮਨਾਸਟਿਕ ਅਤੇ ਖੇਡਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜੋ ਲੜਕੀਆਂ ਲਈ ਪੜ੍ਹਨੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸਨ। ਖੇਡਣ ਸਮੇਂ ਲੜਕੀਆਂ ਅਜਿਹੇ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨਦੀਆਂ ਸਨ, ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਅਰਾਮਦਾਇਕ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਦਯੋਗਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਅਰਾਮਦਾਇਕ ਪੁਸ਼ਾਕ ਪਹਿਨਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਸੀ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਨਵੀਂ ਤਕਨੀਕ, ਆਰਥਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ, ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਪਸਾਰ ਆਦਿ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਬਦਲਿਆ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਸਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ 'ਤੇ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ।

ਭਾਰਤੀ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ 'ਤੇ ਚਰਚਾ :

ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਜਾਤੀ ਭੇਦ ਕਾਰਨ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ, ਭੋਜਨ, ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਸੰਬੰਧੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮਾਜਿਕ ਨਿਯਮ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਨਿਮਨ ਜਾਤੀ ਦੇ ਲੋਕ ਇਹਨਾਂ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਖਤ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੋਇਆ। ਇਸਤਰੀਆਂ ਰਵਾਇਤੀ ਪਹਿਰਾਵੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨਦੀਆਂ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਆਦਮੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸਿੱਖ ਕੇ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੱਛਮੀ ਪਹਿਰਾਵੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਇੱਕੋ ਜਿਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ। ਜਿਹੜੇ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਅਧੀਨ ਆਸਾਮੀਆਂ 'ਤੇ ਨਿਯੁਕਤ ਸਨ, ਉਹ ਕੁੜਤੇ ਦੇ ਉੱਪਰ ਸਿਲਾਈ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਜੈਕਟ ਪਹਿਨਦੇ ਸਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅਹੁਦਿਆਂ ਤੇ ਨਿਯੁਕਤ ਸਨ, ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸੂਟ ਪਹਿਨਦੇ ਸਨ। ਡਿਊਟੀ 'ਤੇ ਤੈਨਾਤ ਅਫ਼ਸਰ ਲੋਕ ਗਰਮੀ ਦੇ ਮੌਸਮ ਵਿੱਚ ਅੱਧੀ ਪੈਂਟ ਪਹਿਨਦੇ ਸਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਧਿਕਾਰੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਹਾਇਕ ਭਾਰਤੀ ਕਰਮਚਾਰੀ ਸੋਲੋ ਹੇਟ ਪਹਿਨਦੇ ਸਨ।

ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਪੁਸ਼ਾਕ-ਨਿਯਮਾਵਲੀ :

ਕੁਝ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕ ਪੱਛਮੀ ਪਹਿਰਾਵੇ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਕੁਝ ਹੋਰ ਲੋਕ ਇਸ ਪਹਿਰਾਵੇ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਵਿਰੁੱਧ ਸਨ। ਆਮਤੌਰ 'ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕ ਕਿਸੇ ਭਵਨ ਵਿੱਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਜੁੱਤੇ ਉਤਾਰਦੇ ਸਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਸਨਮਾਨ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਪੱਗੜੀ ਬੰਨ੍ਹਦੇ ਸਨ, ਜੋ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨ ਦੇਣ ਲਈ ਉਤਾਰਨੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਲੋਕ ਅਪਣੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਢੱਕਣ ਲਈ ਟੋਪ (ਹੇਟ) ਪਹਿਨਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਪੱਛਮੀ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨ ਦੇਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਟੋਪੀ ਉਤਾਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਸੱਭਿਆਚਾਰਿਕ ਭਿੰਨਤਾ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਕੌਮਾਂ ਵਿੱਚ ਗਲਤ ਫ਼ਹਿਮੀ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ਼ ਬਹੁਤ ਨਰਾਜ਼ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਜਦੋਂ ਉਹ ਉਪਨਿਵੇਸ਼ਵਾਦੀ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਨ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਹ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨ ਦੇਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਪੱਗੜੀ ਨਹੀਂ ਉਤਾਰਦੇ ਸਨ।

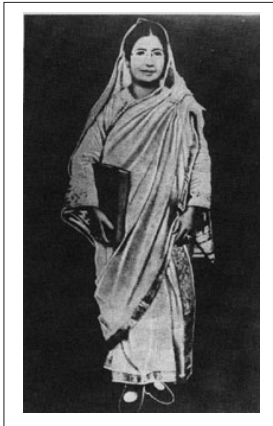
ਇਸ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਭਾਰਤ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਯੂਰਪੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਰਮਿਆਨ ਝਗੜੇ ਦਾ ਦੂਜਾ ਕਾਰਨ ਜੁੱਤੇ ਪਹਿਨਣ ਨਾਲ਼ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸੀ। 19ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਲੋਕ ਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਜੁੱਤੇ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਕੁਝ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਅਫ਼ਸਰ ਵੀ ਭਾਰਤੀ ਪਹਿਰਾਵਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਸਨ ਪਰੰਤੂ 19ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਯੂਰਪੀਅਨਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਪਾਰਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਪਹਿਨ ਕੇ ਜਾਣ 'ਤੇ ਰੋਕ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਸੀ ਕਿ ਲੋਕ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵੀ ਨਿਯਮਾਵਲੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨਣ। ਭਾਰਤੀ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਐਮਹਰਸਟ ਨੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕ ਉਸ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਧਿਕਾਰੀ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਸਨਮਾਨ ਵਜੋਂ ਆਪਣੇ ਜੁੱਤੇ ਉਤਾਰਨ। ਪਰੰਤੂ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਇਸ ਆਦੇਸ਼ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕੀਤੀ। 19ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਲਾਰਡ ਡਲਹੌਜੀ ਦੇ ਸ਼ਾਸਨ ਕਾਲ (1848ਈ.-1856 ਈ.) ਦੌਰਾਨ ਜਦੋਂ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕ ਕਿਸੇ ਸਰਕਾਰੀ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜੁੱਤੀ ਉਤਰਦੇ ਸਨ। ਭਾਰਤੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਪਹਿਰਾਵੇ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਨ।

ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ :

19ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ ਸਾਧਾਰਨ ਸ਼ਾਸਨ ਪ੍ਰਬੰਧ, ਪੈਂਸ, ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਇਕਾਸਰਤਾ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰਵਾਦ ਤੇ ਏਕਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ। ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਿਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ, ਜੋ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਕਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਗੀਤ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਝੰਡੇ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ ਹੋਇਆ। ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਦੌਰਾਨ ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ ਨੇ ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰਿਕ ਪਛਾਣ ਦਰਸਾਉਣ ਵਾਲੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਹਿਰਾਵੇ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ। ਰਾਵਿੰਦਰ ਨਾਥ ਟੈਗੋਰ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਰਤ ਦਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਹਿਰਾਵਾ ਭਾਰਤੀ ਤੇ ਯੂਰਪੀਅਨ ਪਹਿਰਾਵੇ ਦੇ ਮਿਲ਼ ਜੁਲ਼ ਹੋਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਿਮ ਪਹਿਰਾਵੇ ਦੇ ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਲਈ ਅਚਕਨ (ਬਟਨਾਂ ਵਾਲ਼ਾ ਲੰਬਾ ਕੋਟ) ਇੱਥੇ ਦੀ ਯੋਗ

ਗਿਆਨਦਾਨਦੀਨੀ ਟੈਗੋਰ ।

ਪਾਰਸੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਸਾੜੀ

ਪੁਸ਼ਾਕ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਗਿਆਨਦਾਨਦੀਨੀ (ਸਤਿੰਦਰਨਾਥ ਟੈਗੋਰ ਦੀ ਪਤਨੀ) ਨੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪਹਿਰਾਵਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਉਹ ਪਾਰਸੀ ਢੰਗ ਨਾਲ਼ ਸਾੜੀ ਲਗਾਉਂਦੀ ਸੀ, ਜੋ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਮੋਢੇ ਤੋਂ ਪਿੱਠ ਕੀਤੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਸਾੜੀ ਨਾਲ਼ ਮੈਚ ਕਰਦਾ ਬਲਾਊਜ਼ ਅਤੇ ਜੁੱਤੇ ਵੀ ਪਹਿਨੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਨੂੰ 'ਬ੍ਰਹਮਕਾ ਸਾੜੀ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਬ੍ਰਹਮੋ ਸਾਮਾਜੀ ਇਸਤਰੀਆਂ ਪਹਿਨਦੀਆਂ ਸਨ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਪੁਸ਼ਾਕ ਦਾ ਇਹ ਨਮੂਨਾ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਅਤੇ ਉੱਤਰ-ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ

ਬ੍ਰਹਮੋ ਤੇ ਗ਼ੈਰ-ਬ੍ਰਹਮੋ ਸਮਾਜੀ ਇਸਤਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋ ਗਿਆ।

ਸਵਦੇਸ਼ੀ ਲਹਿਰ ਅਤੇ ਖਾਦੀ :

ਸਵਦੇਸ਼ੀ ਲਹਿਰ 1905 ਈ: ਵਿੱਚ ਲਾਰਡ ਕਰਜਨ ਵੱਲੋਂ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਵੰਡ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਈ। ਇਹ ਲਹਿਰ ਭਾਰਤੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਅੰਦੋਲਨ ਦਾ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਵੰਡ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚੋਂ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਕ ਸਫ਼ਲ ਯੋਜਨਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਸੀ।

ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਤੋਂ ਬਣੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨਾ ਹੀ ਸਵਦੇਸ਼ੀ ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਸਵਦੇਸ਼ੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਭਾਰਤੀ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਇਹ ਲਹਿਰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਲਹਿਰ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਗਈ। ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਲਹਿਰ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਫਿਰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਗਈ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਹੋਰ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬੰਗਾਲ ਦਾ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਜਿਹੜਾ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨੂੰ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਵੀ ਸਵਦੇਸ਼ੀ ਲਹਿਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਿਆ।

1920 ਈ. ਵਿੱਚ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੇ ਸਵਦੇਸ਼ੀ ਲਹਿਰ ਦੀ ਕਾਰਜ-ਸੂਚੀ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਖਾਦੀ ਲਹਿਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਸ ਲਹਿਰ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਉਤਪੰਨ ਕੀਤਾ। ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਸੰਘਰਸ਼ ਖਾਦੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਬਹਿਸ਼ਕਾਰ ਕਰਨ 'ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਸੀ। ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਸੱਦੇ 'ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕੱਪੜਿਆਂ ਅਤੇ

ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਬਾਈਕਾਟ ਕੀਤਾ ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾੜ ਵੀ ਦਿੱਤਾ। ‘ਸਵਦੇਸ਼ੀ ਲਹਿਰ’ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਉਦਯੋਗਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ। ਖਾਦੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦਾ ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਖਾਦੀ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨੇ।

ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਸਵਦੇਸ਼ੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮਹਾਨ ਸਮਰੱਥਕ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦੋਲਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵੱਲੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀ ਬਜਾਏ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਵਸਤਾਂ-ਭੋਜਨ, ਕੱਪੜਾ ਆਦਿ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ‘ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਭਾਰਤ ਦੀ ਪੇਂਡੂ ਜਨਤਾ ਲਈ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਮੌਕੇ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨੇ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਖਾਦੀ ਉਦਯੋਗ ਨੂੰ ਪਤਨ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਹਿਰ ਰਾਹੀਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦੀ ਅੰਦੋਲਨ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ।

ਆਧੁਨਿਕ ਯੁੱਗ ਦੌਰਾਨ ਬਾਲ ਗੰਗਾਧਰ ਤਿਲਕ ਜੀ ਵੀ ਸਵਦੇਸ਼ੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਮਹਾਨ ਸਮਰੱਥਕ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਭਾਸ਼ਣਾਂ ‘ਤੇ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਵਦੇਸ਼ੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਸ਼ਾਮਣੇ ਸਵਦੇਸ਼ੀ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਸੀ।

ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਦਾ ਚਰਚਾ ਕੱਤਦੇ ਹੋਏ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਪਹਿਰਾਵਾ :

ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਮਰਦਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਹਿਰਾਵਾ ਕੁੜਤਾ-ਪਜਾਮਾ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਸਲਵਾਰ-ਕਮੀਜ਼ ਹੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਮ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਸਿਰ ‘ਤੇ ਪੱਗ ਬੰਨ੍ਹਦੇ ਹਨ। ਪੇਂਡੂ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਮਰਦ ਪੱਗ ਦੀ ਥਾਂ ‘ਤੇ ਪਰਨੇ (ਸਾਢੇ) ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪੱਗ ਤੁਰੰਤ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਮਾਵਾ ਲਾ ਕੇ ਬੰਨ੍ਹਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਵੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਕਹਿਰੀ ਪੱਗ ਬੰਨ੍ਹਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਸੀ। ਆਧੁਨਿਕ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਦੂਹਰੀ ਜਾਂ ਸਿਉਣ ਵਾਲੀ ਪੱਗ ਬੰਨ੍ਹਣ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਮਤੌਰ ‘ਤੇ ਮਰਦ ਪੱਗ ਹੇਠ ‘ਫਿਫਟੀ’ ਵੀ ਬੰਨ੍ਹਦੇ ਹਨ।

ਫਿਫਟੀ- ਦੂਜੇ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਵਰਦੀ ਨਾਲ ਪੰਜ ਮੀਟਰ ਕੱਪੜਾ ਪਗੜੀ ਬੰਨ੍ਹਣ ਲਈ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਪਰੰਤੂ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲੰਮੀ ਅਤੇ ਭਾਰੀ ਪੱਗੜੀ ਪਹਿਨਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਢਾਈ ਮੀਟਰ ਕੱਪੜਾ ਛੋਟੀ ਪੱਗੜੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣ ਲੱਗਾ ਜੋ ਕਿ ਫਿਫਟੀ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਈ। ਸ਼ਗਨਾਂ ਜਾਂ ਵਿਆਹ ਮੌਕੇ ਆਦਮੀ ਲਾਲ, ਗੁਲਾਬੀ ਜਾਂ ਸੰਧੂਰੀ ਰੰਗ ਦੀ ਪੱਗ, ਗ਼ਮੀ ਜਾਂ ਸੋਗ ਸਮੇਂ ਚਿੱਟੇ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਫਿਕੇ ਰੰਗ ਦੀ ਪੱਗ ਸਿਰੇ ‘ਤੇ ਬੰਨ੍ਹਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਰਿਵਾਜ ਅੱਜ ਵੀ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੈ। ਮਰਦ ਲੰਮੇ ਕੁੜਤੇ ਦੇ ਨਾਲ ਤੇੜ ਚਾਦਰੇ ਪਹਿਨਦੇ ਸਨ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਕੁੜਤੇ-ਚਾਦਰੇ ਦੀ ਥਾਂ ਕੁੜਤੇ-ਪਜਾਮੇ ਨੇ ਲੈ ਲਈ। ਹੁਣ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਅਤੇ ਨੌਕਰੀ ਪੇਸ਼ਾ ਲੋਕ ਪੈਂਟ-ਸ਼ਰਟ ਪਹਿਨਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜੁੱਤੀਆਂ ਪਹਿਨਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਜੁੱਤੀ, ਸੈਂਡਲ ਤੇ ਬੂਟ ਆਦਿ।

ਗਤੀਵਿਧੀ

ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਪਹਿਰਾਵੇ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਚਿੱਤਰਾਂ ਸਮੇਤ ਇੱਕ ਚਾਰਟ ਤੇ ਦਰਜ ਕਰੋ।

ਪੰਜਾਬਣਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਹਿਰਾਵਾਂ ਸਲਵਾਰ-ਕਮੀਜ਼ ਹੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਔਰਤਾਂ ਕਮੀਜ਼ ਦੀ ਥਾਂ ਲੰਮੇ ਕੁੜਤੇ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਫਿਰ ਕਾਲਰ ਵਾਲੇ ਗਲੇ ਅਤੇ ਕਢਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਕੁੜਤੀਆਂ (ਕਮੀਜ਼) ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਵੀ ਰਿਹਾ। ਇਸਤਰੀਆਂ ਸਿਰ ਚੁੰਨੀ ਨਾਲ ਢਕ ਕੇ ਰੱਖਦੀਆਂ ਸਨ। ਵਿਆਹੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਔਰਤਾਂ ਵੱਲੋਂ ਇਸੇ ਚੁੰਨੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਹੁਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਵਡੇਰਿਆਂ ਤੋਂ ਘੁੰਡ ਕੱਢਣ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਕਿਧਰੇ-ਕਿਧਰੇ ਘੁੰਡ ਕੱਢਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਅੱਜ ਵੀ ਹੈ। ਚੁੰਨੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰ ਅਤੇ ਦਿਲ ਖਿੱਚਵਾਂ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਉੱਪਰ ਗੋਟੇ, ਸਿਤਾਰ, ਮੁਕੈਸ਼ ਅਤੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਆਦਿ ਵੀ ਲਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਰੰਗ-ਬਿਰੰਗੀਆਂ ਚੁੰਨੀਆਂ ਲੈਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਵੀ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕੁਆਰੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਬੜੇ ਸ਼ੌਕ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਲਈ ਫੁਲਕਾਰੀ ਕੱਢਦੀਆਂ ਸਨ। ਸੂਟਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀਆਂ-ਜੁਲਦੀਆਂ ਚੁੰਨੀਆਂ ਲਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਸੂਟਾਂ 'ਤੇ ਕਢਾਈ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਪੇਂਟ ਨਾਲ ਵੀ ਫੁੱਲ-ਬੂਟੇ ਪਾ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਚੁੰਨੀਆਂ ਨੂੰ ਗੋਟੇ ਲਾ ਕੇ ਹੋਰ ਵੀ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਬਣਾ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸ਼ਹਿਰੀ ਔਰਤਾਂ ਸਾੜੀ ਅਤੇ ਬਲਾਊਜ਼ ਵੀ ਪਹਿਨਦੀਆਂ ਸਨ। ਸਰਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਵੈਟਰ, ਕੋਟੀ ਅਤੇ ਸਕੀਵੀ ਪਾਉਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਰਦੀ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਔਰਤਾਂ ਸ਼ਾਲ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਲਈ ਗਹਿਣਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਟਿੱਕਾ, ਮੋਹਰਾਂ, ਕੋਕਾ, ਝੁਮਕੇ, ਵਾਲੀਆਂ, ਕਾਂਟੇ, ਛਾਪਾਂ, ਕਲਿੱਪ ਚੂੜੀਆਂ-ਚੂੜੇ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ ਇਹ ਰਿਵਾਜ ਅੱਜ ਫੇਰ ਸਿੱਖਰ ਤੇ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਲੋਕ ਜੀਨਜ਼ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਹਨ, ਪਰ ਇਸਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਜੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਪਹਿਰਾਵੇ ਉੱਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਬਾਣਾ ਨੀਲਾ ਜਾਂ ਕੇਸਰੀ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਲੰਬਾ ਚੋਲ੍ਹਾ ਪਹਿਨਦੇ ਹਨ। ਸਿਰ ਉੱਪਰ ਵੱਡੀ ਉੱਚੀ ਸਾਰੀ ਗੋਲ ਪੱਗ ਬੰਨ੍ਹਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਦੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੈ। ਪੱਗ ਉੱਪਰ ਚੱਕਰ ਅਤੇ ਖੰਡੇ ਜਾਂ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਦੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਨਾਮਧਾਰੀ ਸੰਪਰਦਾ ਦੇ ਲੋਕ ਚਿੱਟੇ ਰੰਗ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਸਿਰ ਉੱਪਰ ਗੋਲ ਪੱਗ ਬੰਨ੍ਹਦੇ ਹਨ। ਲੰਬੇ ਕਮੀਜ਼ ਅਤੇ ਤੰਗ ਪਜਾਮੇ ਪਹਿਨਦੇ ਹਨ। ਪੰਡਿਤ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਲੋਕ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੁੜਤਾ ਧੋਤੀ ਪਹਿਨਦੇ ਹਨ। ਭਗਤ ਸਾਧੂ, ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਵੱਖਰਾ ਸੀ। ਉਹ ਲੰਬੇ-ਲੰਬੇ ਚੋਲ੍ਹੇ ਪਹਿਨਦੇ ਸਨ ਜੋ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗੋਰੂਆ ਰੰਗ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕਿਸਾਨ ਮਜ਼ਦੂਰ ਕੁੜਤਾ ਅਤੇ ਚਾਦਰਾ ਪਹਿਨਦੇ ਸਨ। ਅਮੀਰ ਲੋਕ ਮਹਿੰਗੇ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨਦੇ ਸਨ। ਆਮ ਲੋਕ ਸੂਤੀ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨਦੇ ਸਨ। ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕੱਪੜੇ ਦੀ ਬੁਣਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਇਸ ਕੱਪੜੇ ਦੀ ਥਾਂ ਮਸ਼ੀਨੀ ਕੱਪੜੇ ਨੇ ਲੈ ਲਈ। ਬਨਾਵਟੀ ਰੇਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਆਮਦ ਨੇ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ 'ਤੇ ਅਸਰ ਪਾਇਆ। ਮਸ਼ੀਨੀਕਰਨ, ਪੱਛਮੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ, ਮੀਡੀਆ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀਕਰਨ ਨੇ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਤੇ ਅਸਰ ਪਾਇਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਲੋਕ ਤਿਉਹਾਰਾਂ ਮੇਲਿਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮੌਕਿਆਂ 'ਤੇ ਨਵੇਂ ਤੇ ਰੰਗ ਬਿਰੰਗੇ ਕੱਪੜੇ ਬੜੇ ਚਾਅ ਨਾਲ ਪਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਚੇਤਨਤਾ ਵਧੀ, ਆਮਦਨ ਵਧੀ, ਉਹ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਹੀ ਚੰਗੇ ਅਤੇ ਸਾਫ਼ ਸੁਥਰੇ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨਣ ਲੱਗ ਪਏ।

ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਬਾਣਾ

ਹੁਣ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਅਤੇ ਕਸਬਿਆਂ 'ਚ ਕੱਪੜਿਆਂ ਦੀ ਮਲਟੀਨੈਸ਼ਨਲ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਸ਼ੋਅ ਰੂਮ, ਮਾਲ ਅਤੇ ਪਾਰਲਰ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਅਤੇ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ 'ਤੇ ਡੂੰਘਾ ਅਸਰ ਪਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਯੋਗ ਗੱਲਾਂ :

1. ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਉਪਯੋਗਤਾ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ।
2. ਕੱਪੜੇ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਚਾਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੇਸ਼ਮਾਂ ਤੋਂ ਬਣੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਸੂਤੀ, ਉੱਨੀ, ਰੇਸ਼ਮੀ ਅਤੇ ਬਣਾਵਟੀ।
3. ਮਰੀਨੋ ਭੇਡਾਂ ਦੀ ਉੱਨ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
4. ਉਦਯੋਗਿਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਨੇ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਤੇ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਇਆ।
5. ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਭਾਰਤ ਆਉਣ ਤੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆਇਆ।
6. ਗਿਆਨਦਾਨਦੀਨੀ ਨੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਯੋਗਦਾਨ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।
7. ਖਾਦੀ ਲਹਿਰ ਦੁਆਰਾ ਗਾਂਧੀ ਜੀ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦੀ ਅੰਦੋਲਨ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ।
8. ਫਿਫਟੀ ਬੰਨਣ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ।

ਅਭਿਆਸ

1. ਵਸਤੂਨਿਸ਼ਠ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

(ੳ) ਬਹੁ ਵਿਕਲਪੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ -

1. ਸੂਤੀ ਕੱਪੜਾ ਕਿਸ ਤੋਂ ਬਣਦਾ ਹੈ?
(ੳ) ਕਪਾਹ (ਅ) ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀ ਖੱਲ
(ੲ) ਰੇਸ਼ਮ ਦੇ ਕੀੜੇ (ਸ) ਉੱਨ
2. ਬਣਾਉਣੀ ਰੇਸ਼ਮ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਹੜੇ ਵਿਗਿਆਨੀ ਨੂੰ ਆਇਆ?
(ੳ) ਮੈਰੀ ਕਿਊਰੀ (ਅ) ਰਾਬਰਟ ਹੁੱਕ
(ੲ) ਲੂਈਸ ਸੁਬਾਬ (ਸ) ਲਾਰਡ ਕਰਜ਼ਨ
3. ਕਿਹੜੀ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਯੂਰਪ ਦੇ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜਿਕ ਰੁਤਬੇ, ਵਰਗ ਜਾਂ ਲਿੰਗ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨਦੇ ਸਨ?
(ੳ) ਪੰਦਰਵੀਂ (ਅ) ਸੋਲਵੀਂ ਸਦੀ
(ੲ) ਸਤਾਰਵੀਂ (ਸ) ਅਠਾਰਵੀਂ
4. ਕਿਹੜੇ ਵਪਾਰੀਆਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਛੀਟ ਦਾ ਆਯਾਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ?
(ੳ) ਚੀਨ (ਅ) ਯੂਰਪੀਨ
(ੲ) ਅਮੇਰਿਕਨ (ਸ) ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ

(ਅ) ਖ਼ਾਲੀ ਥਾਵਾਂ ਭਰੋ:

- 1) ਪੁਰਾਤੱਤਵ ਵਿਗਿਆਨਕਾਂ ਨੂੰ..... ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਾਬੀ ਦੰਦ ਦੀਆਂ ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸੂਈਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।
- 2) ਰੇਸ਼ਮ ਦਾ ਕੀੜਾ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇਦਰੱਖਤਾਂ ਉੱਤੇ ਪਾਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- 3)ਕੱਪੜਿਆਂ ਦੇ ਅਵੇਸ਼ਸ਼ ਮਿਸਰ, ਬੇਬੀਲੋਨ, ਸਿੰਧ ਘਾਟੀ ਦੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਤੋਂ ਮਿਲੇ ਹਨ।
- 4) ਉਦਯੋਗਿਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦਾ ਆਰੰਭਮਹਾਂਦੀਪ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ।
5. ਸਵਦੇਸ਼ੀ ਅੰਦੋਲਨਈਸਵੀ ਵਿੱਚ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ।

(ੲ) ਸਹੀ ਮਿਲਾਨ ਕਰੋ:

ੳ	ਅ
ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਵੰਡ	ਰਬਿੰਦਰ ਨਾਥ ਟੈਗੋਰ
ਰੇਸ਼ਮੀ ਕੱਪੜਾ	ਚੀਨ
ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਗਾਣਾ	1789 ਈ.
ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ	ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ
ਸਵਦੇਸ਼ੀ ਲੇਹਰ	ਲਾਰਡ ਕਰਜ਼ਨ

(ਸ) ਅੰਤਰ ਦੱਸੋ:

1. ਉਨੀ ਅਤੇ ਰੇਸ਼ਮੀ
2. ਸੂਤੀ ਕੱਪੜਾ ਅਤੇ ਬਣਾਵਟੀ ਰੇਸ਼ਮੀ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਕੱਪੜਾ।

2. ਬਹੁਤ ਛੋਟੇ ਉੱਤਰ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :

1. ਆਦਿ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਸਰੀਰ ਢਕਣ ਲਈ ਕਿਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਸੀ?
2. ਕੱਪੜੇ ਕਿੰਨੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੇਸ਼ਮੀਆਂ ਤੋਂ ਬਣਦੇ ਹਨ?
3. ਕਿਸ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਭੇਡਾਂ ਦੀ ਉੱਨ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਹੁੰਦੀ ਹੈ?
4. ਕਿਸ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਰਾਵੇ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਸੰਬੰਧੀ ਆਵਾਜ਼ ਉੱਠਾਈ।
5. ਉਦਯੋਗਿਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਕਿਸ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਸੂਤੀ ਕੱਪੜੇ ਦਾ ਆਯਾਤ ਕਰਦਾ ਸੀ।
6. ਖਾਦੀ ਲਹਿਰ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਭਾਰਤੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਲਿਖੋ?
7. ਨਾਮਧਾਰੀ ਸੰਪਰਦਾਇ ਦੇ ਲੋਕ ਕਿਸ ਰੰਗ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨਦੇ ਸਨ।

3. ਛੋਟੇ ਉੱਤਰ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ:

1. ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪਹਿਰਾਵੇ ਦੀ ਲੋੜ ਕਿਉਂ ਪਈ?
2. ਰੇਸ਼ਮੀ ਕੱਪੜਾ ਕਿਵੇਂ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ?
3. ਉਦਯੋਗਿਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦਾ ਪਹਿਰਾਵੇ ਉੱਤੇ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ?

4. ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਤੇ ਮਹਾਂਯੁੱਧਾਂ ਦਾ ਕੀ ਅਸਰ ਪਿਆ?
5. ਸਵਦੇਸ਼ੀ ਲਹਿਰ ਬਾਰੇ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਜਾਣਦੇ ਹੋ?
6. ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਸਬੰਧੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਯਤਨਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰੋ।
7. ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ 'ਤੇ ਸੰਖੇਪ ਨੋਟ ਲਿਖੋ।

4. ਵੱਡੇ ਉੱਤਰ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ:

1. ਕੱਪੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਅਲੱਗ ਅਲੱਗ ਰੇਸ਼ਮੀਆਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰੋ?
2. ਉਦਯੋਗਿਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਨੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਉੱਤੇ ਕੀ ਅਸਰ ਪਿਆ?
3. ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬਸਤੀਵਾਦ ਦੌਰਾਨ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰੋ।
4. ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿੱਚ ਸਵਦੇਸ਼ੀ ਅੰਦੋਲਨ ਦਾ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ?
5. ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਸਬੰਧੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਲਿਖੋ।

ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ

1. ਤੁਹਾਡੇ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿੱਚ ਬਦਲਦੇ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਕੀ-ਕੀ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆਏ ਜਾਣ ਅਤੇ ਲਿਖੋ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।
2. 'ਸਾਦਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਅਤੇ ਉੱਚੀ ਸੋਚ' ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ? ਇੱਕ ਰੰਗੀਨ ਚਾਰਟ ਬਣਾਓ।
3. ਭਾਰਤ ਦੇ ਕਿਸੇ ਪੰਜ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਦੇ ਚਿੱਤਰ ਇਕੱਠੇ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਕਾਪੀ ਵਿੱਚ ਲਗਾਓ।

ਇਕਾਈ -4

ਵਰਤਮਾਨ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਵਿਸਥਾਰ
ਲੋਕਤੰਤਰ ਦਾ ਅਰਥ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵ

ਵਰਤਮਾਨ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਵਿਸਥਾਰ

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਲ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਆਧੁਨਿਕ ਕਾਲ ਤੱਕ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿੱਚ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਸਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜਤੰਤਰ ਸੱਤਾਵਾਦੀ, ਸਰਵ ਸੱਤਾਵਾਦੀ, ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਤੇ ਸੈਨਿਕ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਨ। ਪਰ ਅਜੋਕਾ ਯੁੱਗ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦਾ ਯੁੱਗ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੇ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਲੋਕਤੰਤਰ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਸ਼ਾਸਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅੱਜ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਲੋਕਤੰਤਰ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਅਪਣਾਇਆ ਗਿਆ ਉਹਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਕਹਾਉਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਰੂਸ ਅਤੇ ਚੀਨ ਵਿੱਚ ਸਾਮਵਾਦੀ ਦਲ ਦੀ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਹੈ। ਹਰ ਪੰਜ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਸਾਮਵਾਦੀ ਦਲ ਦੀ ਹੀ ਸਰਕਾਰ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਰੋਧੀ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਦੇਸ਼ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਕਹਾਉਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਦਕਿ ਵਿਰੋਧੀ ਦਲ ਦਾ ਹੋਣਾ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਸ਼ਾਸਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਲੱਛਣ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਮਹਾਂਯੁੱਧ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਜ਼ਾਦ ਹੋਏ ਏਸ਼ੀਆ ਤੇ ਅਫ਼ਰੀਕਾ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਹੈ। ਅਮਰੀਕਨ ਲੋਕ ਲੋਕਤੰਤਰ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਾਸਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਮਿਊਨਿਜ਼ਮ, ਫਾਸੀਵਾਦੀ, ਸੱਤਾਵਾਦੀ ਤੇ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਮੰਨਦੇ ਹਨ।

ਲੋਕਤੰਤਰ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ

I. ਯੂਨਾਨ ਤੇ ਰੋਮਨ ਦਾ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਲ - ਵਿਸ਼ਵ ਵਿੱਚ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦਾ ਅਰੰਭ ਯੂਨਾਨ ਤੇ ਰੋਮਨ ਗਣਰਾਜਾਂ ਤੋਂ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਯੂਨਾਨ ਦੇ ਨਗਰ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਧਾ ਜਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਲੋਕਤੰਤਰ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਅਬਾਦੀ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਰਾਜ ਦੇ ਨਾਗਰਿਕ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਨੀਤੀਗਤ ਫੈਸਲੇ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਹੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰੇਕ ਨਾਗਰਿਕ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਉਣ, ਸਰਵ ਜਨਕ ਨੀਤੀਆਂ ਦਾ ਨਿਰਨਾ ਕਰਨ ਰਾਜ ਦਾ ਵਾਰਸ਼ਿਕ ਬਜਟ ਪਾਸ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭਾਗ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਲੋਕਤੰਤਰ ਸੀਮਿਤ ਲੋਕਤੰਤਰ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹਨਾਂ ਨਗਰ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਦਾ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਭਾਗ ਗ਼ੁਲਾਮਾਂ ਦਾ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਗ ਨਹੀਂ ਲੈਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਰੋਮਨ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਰਾਜਾ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਚੁਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਰਾਜਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਸਿਧਾਂਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਾਜੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਰਾਜਾ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਚਲਾਉਂਦਾ ਸੀ।

II. ਭਾਰਤ ਦਾ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਲ - ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕੁਝ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਸਵਰਾਜ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਚੋਲ ਵੰਸ਼ ਦੇ ਰਾਜ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਹੇਠਲੇ ਪੱਧਰ ਦੇ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਚੋਲ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਪੂਰਵਕ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਰਾਜ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਛੋਟੀਆਂ ਇਕਾਈਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਮੰਡਲਮ, ਵਲਾਡੂ, ਨਾਇਡੂ ਤੇ ਉਹ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਇਕਾਈਆਂ ਉਤਰਦੇ ਕ੍ਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸਨ। ਚੋਲ ਵੰਸ਼ ਦੇ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਇਹ ਇਕ ਖ਼ਾਸ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਉਕਤ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਇਕਾਈਆਂ ਨੂੰ ਖੁਦ ਮੁਖਤਿਆਰੀ ਜਾਂ ਸੈ-ਸ਼ਾਸਨ ਚਲਾਉਣ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਚੋਲ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਥਾਨਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਕਮੇਟੀ ਸਿਸਟਮ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਵਰਿਆਮ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਮੇਟੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਰ ਕਮੇਟੀ, ਸਫ਼ਾਈ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ਕਮੇਟੀ, ਪਾਣੀ

ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ਕਮੇਟੀ, ਨਿਆਂ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਕਮੇਟੀ। ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਇਕਾਈ ਉਹ ਜੋ ਕਿ ਅੱਜ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਚਲਾਉਣ ਲਈ 30 ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਕਮੇਟੀ ਇੱਕ ਸਾਲ ਲਈ ਉਹ ਦੇ ਬਾਲਗਾਂ ਦੁਆਰਾ ਚੁਣੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਨੂੰ 30 ਵਾਰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਹਰ ਵਾਰਡ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਮੈਂਬਰ ਚੁਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਹਰ ਵਾਰਡ ਦੇ ਲੋਕ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪਾਮ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ 'ਤੇ ਲਿਖ ਕੇ ਇੱਕ ਡੱਬੇ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਡੱਬੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ 30 ਪਾਮ ਦੇ ਪੱਤੇ ਵਾਰੀ-ਵਾਰੀ ਕਿਸੇ ਬੱਚੇ ਦੁਆਰਾ ਕਢਵਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਬੱਚੇ ਦੁਆਰਾ ਡੱਬੇ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਉਸ ਨੂੰ ਮੈਂਬਰ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਚੋਣ ਢੰਗ ਨੂੰ (ਕੁਦੁਬਲਾਇ) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਕੁੱਲ-ਮਿਲਾ ਕੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਲੋਕਤੰਤਰ ਸਥਾਪਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਕਮੇਟੀਆਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਫੈਸਲੇ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦਰੱਖਤਾਂ ਜਾਂ ਮੰਦਰਾਂ ਦੇ ਵਿਹੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਕੇ ਲੈਂਦੀਆਂ ਸਨ।

III. ਮੱਧਕਾਲ - ਯੂਰਪ ਵਿੱਚ 5ਵੀਂ ਸਦੀ ਤੋਂ 15ਵੀਂ ਸਦੀ ਤੱਕ ਦੇ ਫ਼ਾਸਲੇ ਨੂੰ ਮੱਧਕਾਲ ਦਾ ਯੁੱਗ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਾਲ 7ਵੀਂ ਸਦੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 18ਵੀਂ ਸਦੀ ਤੱਕ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਲ ਨੂੰ ਸਾਮੰਤਵਾਦ ਦਾ ਕਾਲ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਮੰਤਵਾਦ ਇੱਕ ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਸੀ। ਰਾਜਾ ਸਾਮੰਤਾਂ ਨੂੰ ਭੂਮੀ ਵੰਡ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਭੂਮੀ ਬਦਲੇ ਰਾਜਾ ਸਾਮੰਤਾਂ ਤੋਂ ਸੈਨਿਕ ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸਹਾਇਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਸਾਮੰਤ ਅੱਗੇ ਕਾਸ਼ਤਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਭੂਮੀ ਵੰਡਦੇ ਸਨ। ਕਾਸ਼ਤਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਭੂਮੀ ਦੀ ਉਪਜ ਦਾ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹਿੱਸਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸਾਮੰਤ ਅੱਤਿਆਚਾਰੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਯੁੱਗ ਨੂੰ ਹਨੇਰੇ ਦਾ ਯੁੱਗ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੇ ਕੋਈ ਅੰਸ਼ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ। ਆਮ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਕੋਈ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਯੁੱਗ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਪੁਨਰ ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇਸ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦਾ ਉਭਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਯੁੱਗ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਸਾਮੰਤਵਾਦ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਸਨ।

IV. ਆਧੁਨਿਕ ਕਾਲ - ਰਾਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਨਿਰੰਕੁਸ਼ ਤੇ ਦਮਨਕਾਰੀ ਨੀਤੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਯੂਰਪ ਵਿੱਚ ਵਿਰੋਧੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਮਾਨਵਤਾਵਾਦ, ਵਾਲਟੇਅਰ ਤੇ ਰੂਸੋ ਵਰਗੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੇ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਜਨਤਾ ਉੱਤੇ ਪਕੜ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਦੈਵੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀ ਸੰਸਦ ਨੇ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੱਤੀ। ਰਾਜਤੰਤਰ ਨੂੰ ਸੰਵਿਧਾਨਿਕ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਰਾਜੇ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਸੰਸਦੀ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀ ਜਿੱਤ ਹੋਈ। ਇੰਗਲੈਂਡ ਨੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੰਸਦੀ ਲੋਕਤੰਤਰ ਅਪਣਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਅਤੇ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ।

ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਸਨ ਕਰਨ ਦੀ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਕਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਨੇਤਾਵਾਂ ਕੋਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਸੰਦ ਦੇ ਨੇਤਾ ਚੁਣਨ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਲੋਕਤੰਤਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਜਨਤਕ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅਮੇਰਿਕਾ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਐਬ੍ਰਾਹਮ ਲਿੰਕਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਸਰਕਾਰ, ਲੋਕਾਂ ਦੀ, ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਚੁਣੀ ਗਈ ਸਰਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਲੋਕਤੰਤਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਸ਼ਾਸਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਏ ਸੰਵਿਧਾਨ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਪੱਖ ਤੋਂ ਸਰਵਉੱਚਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ :

- I. ਸੀਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਲੋਕਤੰਤਰ ਅਜਿਹੀ ਸਰਕਾਰ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਹਰ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
- II. ਯੂਨਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਲੇਖਕ ਹੇਰੋਡੋਟਸ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਜਾਤੰਤਰ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਸ਼ਾਸਨ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਸ਼ਕਤੀ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
- III. ਲਾਰਡ ਬ੍ਰਾਈਸ ਅਨੁਸਾਰ ਲੋਕਤੰਤਰ ਉਹ ਸ਼ਾਸਨ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਦੀ ਸ਼ਾਸਨ ਸ਼ਕਤੀ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਜਾਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਮੁੱਚੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਵਿਦਿਆਰਥੀਓਂ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ —

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੀਆਂ-ਕਿਹੜੀਆਂ ਸਥਾਨਕ ਪੱਧਰ ਦੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਪੇਂਡੂ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਬਸਤੀਆਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਨਿਰੰਕੁਸ਼ ਤੰਤਰ ਵਿਰੁੱਧ ਅਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ। 1775-83 ਦੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹਕੂਮਤ ਤੋਂ ਅਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ ਅਮਰੀਕਾ ਨੇ ਜਨਤਕ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਤੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਲਈ ਪਿੱਠ ਭੁਮੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ। ਅਮਰੀਕਾ ਨੇ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਫਰਾਂਸ ਵਿੱਚ 1789-1794 ਈ. ਦੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰਾਜਤੰਤਰ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਫਰਾਂਸ ਗਣਤੰਤਰ ਦੇਸ਼ ਬਣ ਗਿਆ। ਫਰਾਂਸ ਨੇ ਲੋਕਤੰਤਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਚੁਣਿਆ।

ਲੋਕਤੰਤਰ ਦਾ ਸੁਨਹਿਰੀ ਯੁੱਗ — 20ਵੀਂ ਸਦੀ ਨੂੰ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦਾ ਸੁਨਹਿਰੀ ਯੁੱਗ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਯੂਰਪ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਲੋਕਤੰਤਰ ਵੱਲ ਰੁਝਾਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪਹਿਲਾ ਮਹਾਯੁੱਧ (1914-18) ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਆਤਮ ਨਿਰਨੇ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਲਈ ਲੜਿਆ ਗਿਆ। ਪਹਿਲੇ ਮਹਾਯੁੱਧ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਈ ਨਵੇਂ ਦੇਸ਼ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਏ। ਇਹਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਲੋਕਤੰਤਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਪਣਾਉਣ ਨੂੰ ਹੀ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ। ਜਿਹੜੇ ਦੇਸ਼ ਸਮਰਾਜਵਾਦ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਮਰਾਜਵਾਦ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਵਾਉਣ ਤੇ ਉੱਥੇ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਗਟਾਈ। ਪਰੰਤੂ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਯੁੱਗ ਦਾ ਜਲਦੀ ਹੀ ਅੰਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਲੋਕਤੰਤਰ ਨੂੰ ਭੈੜੇ ਹਲਾਤਾਂ ਦਾ ਸਾਮ੍ਹਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਪਹਿਲੇ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਟਲੀ ਅਤੇ ਜਰਮਨੀ ਵਿੱਚ ਦੋ ਅਜਿਹੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਚੱਲੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਲੋਕਤੰਤਰ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਧੱਕਾ ਲੱਗਾ। ਜਰਮਨੀ ਵਿੱਚ ਨਸਲਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ, ਨਾਜ਼ੀਵਾਦ ਤੇ ਇਟਲੀ ਵਿੱਚ ਫਾਸ਼ੀਵਾਦ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਆਗਮਨ ਹੋਣ ਨਾਲ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਠੱਪ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈ। ਇਹ ਦੋਨੋਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਦੀਆਂ ਸਮਰਥਕ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਕਾਰਨ ਦੂਜੇ ਮਹਾਯੁੱਧ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੋਈ। ਜੋ ਕਿ 1939 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ 1945 ਤੱਕ ਚੱਲਿਆ।

ਦੂਜੇ ਮਹਾਯੁੱਧ ਬਾਅਦ ਏਸ਼ੀਆ ਅਤੇ ਅਫ਼ਰੀਕਾ ਮਹਾਂਦੀਪ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। 1947 ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਅਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਈ। ਭਾਰਤ 1950 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਸੰਪਨ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਗਣਰਾਜ ਬਣ ਗਿਆ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਦੇਸ਼ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣ ਗਿਆ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦਾ ਪ੍ਰਚਲਨ ਲਗਾਤਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਇੱਥੇ ਅਕਸਰ ਸੱਤਾ ਫੌਜੀ ਜਰਨੈਲ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ 1958 ਤੋਂ 1968 ਤੱਕ ਜਨਰਲ ਆਯੂਬ ਖਾਂ ਨੇ ਸੈਨਿਕ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 1999 ਵਿੱਚ ਜਨਰਲ ਪ੍ਰਵੇਜ਼ ਮੁਸ਼ਰਫ਼ ਨੇ ਚੁਣੀ ਹੋਈ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਤਖ਼ਤਾ ਪਲਟ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਾਸਨ ਦੀ ਵਾਗ-ਡੋਰ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਈ। ਇੰਡੋਨੇਸ਼ੀਆ ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਸੁਕਰਨੋ ਨੇ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਲੋਕਤੰਤਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ।

ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਵਿਸਥਾਰ ਵੱਲ ਵੱਧਦੇ ਕਦਮ

ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਮੁਢਲੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਇਹ ਜਾਨਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਾਂਗੇ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਵਿਸਥਾਰ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਕਿਹੋ-ਜਿਹੀ ਰਹੀ ਹੈ? ਕੀ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਤੇ ਵਿਸਥਾਰ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ? ਕੀ ਇਸ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ? ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਸੀਂ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰੀ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਾਂਗੇ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਵੀ ਜਾਨਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਾਂਗੇ ਕਿ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰੀ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲਤਾ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਹੈ ਜਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਕਮੀਆਂ ਹਨ।

ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਲੈਣੀਆਂ ਪੈਣਗੀਆਂ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਚਿੱਲੀ ਦੀ ਉਦਾਹਰਨ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਕਿ ਦੱਖਣੀ ਅਮਰੀਕਾ ਮਹਾਂਦੀਪ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਹੈ। ਅਲੈਂਡੇ ਨਾਂ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਚਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸੋਸ਼ਲਿਸਟ ਨਾਂ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿੱਤ ਹਾਸਲ ਹੋਈ। ਅਲੈਂਡੇ 1970 ਵਿੱਚ ਚਿੱਲੀ ਦਾ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ। ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਚੁਣੇ

ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਲੈਂਡੇ ਨੇ ਗਰੀਬਾ ਅਤੇ ਕਿਰਤੀਆਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਕਈ ਅਹਿਮ ਫੈਸਲੇ ਲਏ। ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਈ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤੇ। ਬੰਦਿਆਂ ਲਈ ਮੁਫਤ ਦੁੱਧ ਤੇ ਭੂਮੀਹੀਣਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਵੰਡ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਜੋ ਦੇਸ ਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਜਗੀਰਦਾਰਾਂ, ਅਮੀਰਾਂ ਅਤੇ ਚਰਚ ਨੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਚਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਹੋਰ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਅਲੈਂਡੇ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ।

11 ਸਤੰਬਰ, 1973 ਨੂੰ ਸੈਨਿਕ ਸਾਜਿਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਅਲੈਂਡੇ ਨੂੰ ਗੱਦੀ ਛੱਡਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ। ਅਲੈਂਡੇ ਨੇ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇਣ ਤੋਂ ਮਨ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸੈਨਾ ਨੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਭਵਨ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਸੈਨਿਕ ਹਮਲੇ ਵਿੱਚ ਅਲੈਂਡੇ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਸੱਤਾ ਮਿਲਟਰੀ ਕਮਾਂਡਰ ਪਿਨੋਸ਼ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਆ ਗਈ। ਪਿਨੋਸ਼ ਨੇ ਲੱਗਭਗ 17 ਸਾਲ ਤੱਕ ਆਪ ਬਣੇ ਸੈਨਿਕ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹ ਵਜੋਂ ਰਾਜ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਕਾਲ ਦੌਰਾਨ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੇ ਸਮਰਥਕਾਂ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਫੌਜੀ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੈਨਿਕ ਸਾਜਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਭਾਗ ਲੈਣ ਤੋਂ ਮਨ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਚਿੱਲੀ ਹਵਾਈ ਸੈਨਾ ਦਾ ਕਮਾਂਡਰ ਜਨਰਲ ਅਲਬਰਟੋ ਬੈਚਲਰ ਵੀ ਸੀ। ਜਨਰਲ ਬੈਚਲਰ ਦੀ ਲੜਕੀ ਮਿਸਲ ਤੇ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ।

ਚਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀ ਮੁੜ ਬਹਾਲੀ — ਪਿਨੋਸ਼ ਦੀ ਸੈਨਿਕ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਦਾ 1988 ਵਿੱਚ ਅੰਤ ਹੋ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੇ ਜਨਮੱਤ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕੀਤਾ। ਪਿਨੋਸ਼ ਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਸੀ ਕਿ ਜਨਤਾ ਉਸ ਨੂੰ ਸੱਤਾ ਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਰਹਿਣ ਲਈ ਹਾਂ ਕਰੇਗੀ ਪਰ ਜਨਤਾ ਆਪਣੀਆਂ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਜਨਮੱਤ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਪਿਨੋਸ਼ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ। ਪਿਨੋਸ਼ ਨੂੰ ਸੈਨਿਕ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹ ਵਜੋਂ ਗੱਦੀ ਛੱਡਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਚਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਵਾਰੀ ਚੋਣਾਂ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦਲਾਂ ਨੇ ਭਾਗ ਲਿਆ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਚਿੱਲੀ ਵਿੱਚੋਂ ਸੈਨਿਕ ਸ਼ਾਸਨ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਚੁਣੀ ਹੋਈ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਪਿਨੋਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਾਸਨ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਹੋਈਆਂ ਜ਼ਿਆਦਤੀਆਂ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰਵਾਈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚੱਲਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਸ਼ਾਸਨ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਹੀ ਹੋਏ ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੇ ਸ਼ਾਸਨ ਵਿੱਚ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਵੀ ਜ਼ੋਰਾਂ 'ਤੇ ਸੀ।

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਦੱਸ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਹਵਾਈ ਸੈਨਾ ਦੇ ਕਮਾਂਡਰ ਅਲਬਰਟੋ ਬੈਚਲਰ ਦੀ ਪੁੱਤਰੀ ਮਿਸਲ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਸੈਨਿਕ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਣ ਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਸੀਹੇ ਵੀ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ ਇਹੀ ਲੜਕੀ ਮਿਸਲ ਬੈਚਲਰ ਜਨਵਰੀ 2006 ਵਿੱਚ ਚਿੱਲੀ ਦੀ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਚੁਣੀ ਗਈ।

ਪੋਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਲੋਕਤੰਤਰ — ਆਓ ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਹੋਰ ਘਟਨਾ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰੀਏ। 1980 ਵਿੱਚ ਪੋਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਪੋਲਿਸ਼ ਯੂਨਾਈਟਡ ਵਰਕਰਜ਼ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਸੀ। ਇਹ ਪਾਰਟੀ ਪੂਰਬੀ ਯੂਰਪ ਦੇ ਕਈ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਸਨ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਅਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਜਿਹੜਾ ਵਿਅਕਤੀ ਇਸ ਪਾਰਟੀ ਜਾ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਬੋਲਦਾ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪੋਲੈਂਡ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸੋਵੀਅਤ ਸੰਘ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ। ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਦੇਸ਼ ਸੀ।

14 ਅਗਸਤ, 1980 ਨੂੰ ਗਧਮਕ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਲੈਨਿਨ ਸ਼ਿਪਯਾਰਡ ਦੇ ਕਾਮਿਆਂ ਨੇ ਹੜਤਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਸ਼ਿਪਯਾਰਡ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸੀ। ਦਰਅਸਲ ਪੋਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਕਾਰਖ਼ਾਨੇ ਤੇ ਸੰਪਤੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸੀ। ਇਹ ਹੜਤਾਲ ਇੱਕ ਮਹਿਲਾ ਕਰੋਨ ਵਰਕਰ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਨੌਕਰੀ ਵਿੱਚ ਲੈਣ ਲਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿ ਅਨਿਆਪੂਰਨ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੜਤਾਲ ਨੂੰ ਪੋਲੈਂਡ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਪੋਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਟ੍ਰੇਡ ਯੂਨੀਅਨ ਬਣਾਉਣ ਤੇ ਹੜਤਾਲ ਕਰਨ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਸੀ। ਹੜਤਾਲ ਜਾਰੀ ਰਹੀ, ਕੁਝ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਲੇਕਵਲੇਸਾ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸ਼ਿਪਯਾਰਡ ਵਿੱਚ ਇਲੈਕਟ੍ਰੀਸ਼ਨ ਸੀ, ਹੜਤਾਲ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਲੇਕਵਲੇਸਾ ਨੂੰ 1976 ਵਿੱਚ ਵੱਧ ਤਨਖ਼ਾਹ ਮੰਗਣ 'ਤੇ ਨੌਕਰੀ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜਲਦੀ ਹੀ ਲੇਕਵਲੇਸਾ ਇੱਕ ਨੇਤਾ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ। ਉਸ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਸਦਕਾ ਹੜਤਾਲ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਫੈਲ ਗਈ। ਹੜਤਾਲੀਆਂ ਨੇ ਅਜ਼ਾਦ ਟ੍ਰੇਡ ਸੰਘ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਹੜਤਾਲੀਆਂ ਨੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰਨ ਤੇ ਪ੍ਰੈਸ ਉੱਤੇ ਸੈਂਸਰਸ਼ਿਪ ਹਟਾਉਣ ਦੀ ਵੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਆਖ਼ਰਕਾਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਝੁਕਣਾ ਪਿਆ। ਕਾਮਿਆਂ ਨੇ ਵਾਲੇਸਾ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ 21 ਸੂਤਰੀ ਸਮਝੌਤਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਹੜਤਾਲ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਈ। ਹੜਤਾਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਜ਼ਾਦ ਟ੍ਰੇਡ ਸੰਘ ਬਣਾਉਣ ਤੇ ਕਾਮਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਹੜਤਾਲ ਕਰਨ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਮੰਨ ਲਿਆ। ਇਸ ਸਮਝੌਤੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਟ੍ਰੇਡ ਯੂਨੀਅਨ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਸੋਲੀਡੈਰਟੀ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਸਾਲ ਭਰ ਵਿੱਚ ਸੋਲੀਡੈਰਟੀ ਸੰਘ ਸਾਰੇ ਪੋਲੈਂਡ ਵਿੱਚ

ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਲਗ-ਪਗ ਇੱਕ ਕਰੋੜ ਮੈਂਬਰ ਬਣ ਗਏ, ਸਰਕਾਰ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਹਾਲਾਤ ਵਿਗੜਦੇ ਗਏ। ਜਨਰਲ ਜੇਰੂਜ਼ੈਲਸਕੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ 1981 ਵਿੱਚ ਸੈਨਿਕ ਸ਼ਾਸਨ ਲਾਗੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸੋਲੀਡੈਰਟੀ ਸੰਘ ਦੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਕਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਰੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਤੇ ਰਾਇ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਫਿਰ ਖੋਹ ਲਿਆ ਗਿਆ।

ਸੋਲੀਡੈਰਟੀ ਸੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਫਿਰ ਹੜਤਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਪੋਲਿਸ਼ ਸਰਕਾਰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਸੋਵੀਅਤ ਸੰਘ ਦੁਆਰਾ ਸਮਰਥਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਪਤਨ ਵਲ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਵਲੋਸਾ ਤੇ ਸਰਕਾਰ ਵਿੱਚ ਗੱਲਬਾਤ ਹੋਈ ਤੇ 1989 ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸੁਤੰਤਰ ਚੋਣ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸੋਲੀਡੈਰਟੀ ਸੰਘ ਨੇ ਸੀਨੇਟ ਦੀਆਂ 100 ਸੀਟਾਂ ਤੇ ਚੋਣ ਲੜੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ 99 ਸੀਟਾਂ 'ਤੇ ਜਿੱਤ ਹਾਸਲ ਹੋਈ। 1990 ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਪੋਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੀ ਪਦਵੀ ਲਈ ਚੋਣਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੇ ਭਾਗ ਲਿਆ ਅਤੇ ਵਲੋਸਾ ਪੋਲੈਂਡ ਦਾ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ।

ਉਪਰੋਕਤ ਅਸੀਂ ਦੋ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਅਸਲੀ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਹਨ। ਚਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਅਲੈਂਡੇ ਦੁਆਰਾ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਸਰਕਾਰ ਚਲਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਪਿਨੌਸ਼ ਦਾ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲੋਕਤੰਤਰ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਫਿਰ ਬਹਾਲ ਹੋਇਆ। ਮਿਸਲ ਬੈਚਲਰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਚੁਣੀ ਗਈ। ਪੋਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਅਣ-ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੋਈ। ਇਹਨਾਂ ਦੋ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਇੱਕ ਸਿੱਧੀ ਰੇਖਾ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਕਈ ਵਾਰੀ ਖੜੋਤ ਆਉਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫਿਰ ਲੋਕਤੰਤਰ ਬਹਾਲ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਸੰਖੇਪ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪਿਛਲੇ 200 ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਕਰਾਂਗੇ। ਪਾਠ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਫਰਾਂਸ ਦੀ 1789 ਈ. ਦੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫਰਾਂਸ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਲੋਕਤੰਤਰ ਸਥਾਪਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ। 19ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੌਰਾਨ ਫਰਾਂਸ ਵਿੱਚ ਕਈ ਵਾਰੀ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਸਨ ਕਾਇਮ ਹੋਇਆ ਤੇ ਫਿਰ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀ ਬਹਾਲੀ ਹੋਈ। ਪਰ ਇੱਕ ਗੱਲ ਵਰਨਣਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਫਰਾਂਸ ਦੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਨੇ ਯੂਰਪ ਦੇ ਕਈ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਲਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ। ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਵਿੱਚ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਫਰਾਂਸ ਦੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਦੀ ਗਤੀ ਬਹੁਤ ਧੀਮੀ ਸੀ। 18ਵੀਂ ਅਤੇ 19ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰੀਆਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੇ ਰਾਜਤੰਤਰ ਤੇ ਸਾਮੰਤਵਾਦ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਘੱਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉੱਤਰੀ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਕਲੋਨੀਆਂ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 1776 ਵਿੱਚ ਅਜ਼ਾਦੀ ਮਿਲ ਗਈ। ਅਗਲੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਕਲੋਨੀਆਂ ਨੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਅਮਰੀਕਾ ਨੇ 1787 ਵਿੱਚ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਸੰਵਿਧਾਨ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ ਪਰ ਵੋਟ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। 19ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਲੋਕਤੰਤਰ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਤਿੰਨ ਮੁੱਖ ਗੱਲਾਂ 'ਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਰਿਹਾ, ਜਿਵੇਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਮਾਨਤਾ, ਅਜ਼ਾਦੀ ਅਤੇ ਨਿਆਂ। ਇਹਨਾਂ ਅੰਦੋਲਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਬਾਲਗ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੇ ਵੋਟ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਯੂਰਪ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਜਿਹੜੀ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਸ਼ਾਸਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਪਣਾ ਰਹੇ ਸਨ ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਵੋਟ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੁਝ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵੋਟ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਕੇਵਲ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਸੰਪਤੀ ਸੀ। ਅਕਸਰ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। 1965 ਤੱਕ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਕਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੋਟ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ, ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀ ਬਹਾਲੀ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਰਵ ਵਿਆਪਕ ਬਾਲਗ-ਮੱਤ-ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਮਰਦ ਜਾਂ ਇਸਤਰੀ, ਅਮੀਰ ਜਾਂ ਗਰੀਬ, ਚਿੱਟੇ ਜਾਂ ਕਾਲੇ, ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਵੋਟ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਮੰਗ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਫੜਿਆ।

(ਸਰਵ ਵਿਆਪਕ ਬਾਲਗ-ਮੱਤ-ਅਧਿਕਾਰ)

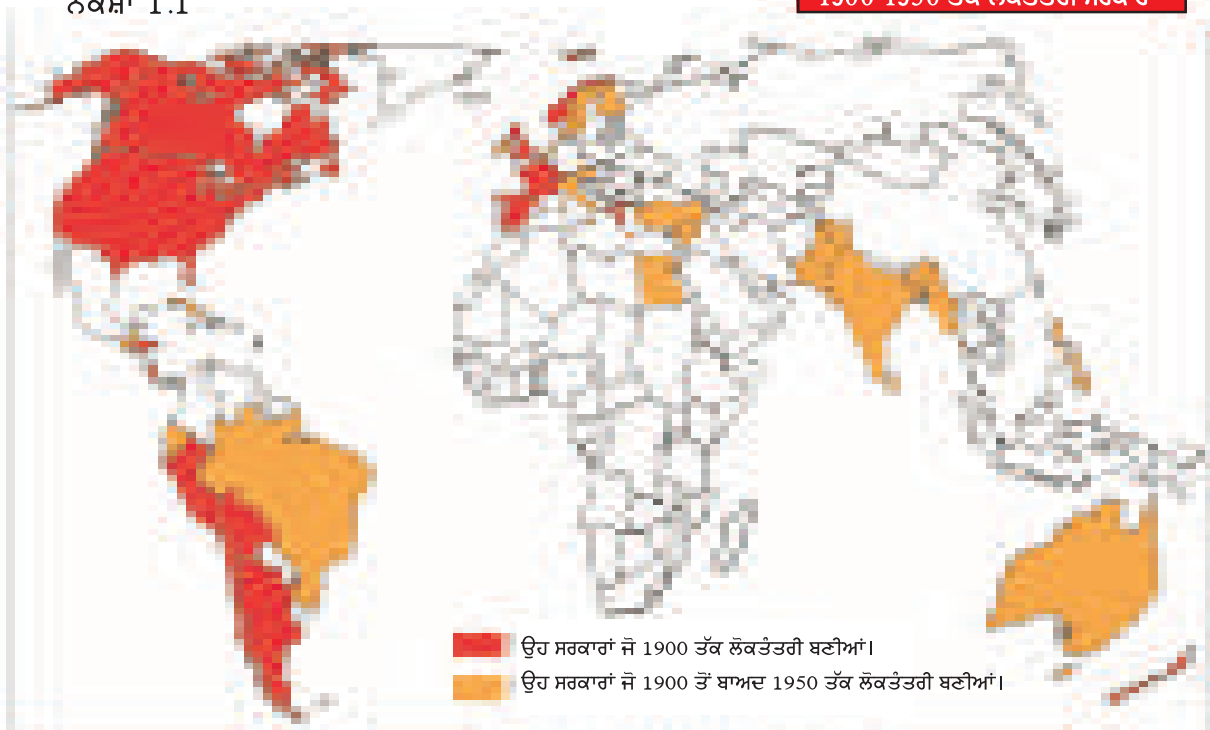
ਸਾਰੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਰੰਗ, ਨਸਲ, ਜਾਤੀ ਜਨਮ, ਧਰਮ ਤੇ ਲਿੰਗ ਦੇ ਵਿਤਕਰੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਉਮਰ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ 'ਤੇ ਵੋਟ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਸਰਵ ਵਿਆਪਕ ਬਾਲਗ-ਮੱਤ-ਅਧਿਕਾਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਵਿਦਿਆਰਥੀਓਂ ਆਪਣੇ ਅਧਿਆਪਕ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਨਾਂ ਜਾਨਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੋ ਜਿਸ ਨੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸਰਵ-ਵਿਆਪਕ ਬਾਲਗ-ਮੱਤ-ਅਧਿਕਾਰ ਆਪਣੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ।

ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਦੇਸ਼ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ

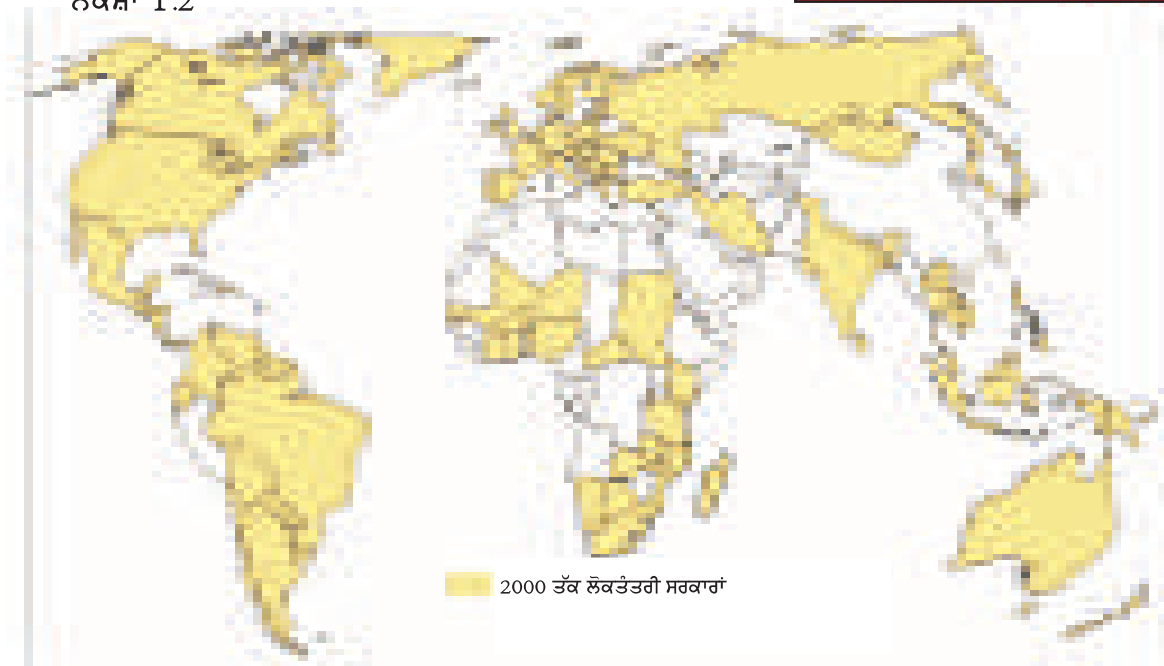
ਨਕਸ਼ਾ 1.1

1900-1950 ਤੱਕ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਸਰਕਾਰਾਂ

ਨਕਸ਼ਾ 1.2

2000 ਤੱਕ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਸਰਕਾਰਾਂ

ਬਸਤੀਵਾਦ ਦਾ ਖ਼ਾਤਮਾ — ਅਫ਼ਰੀਕਾ ਅਤੇ ਏਸ਼ੀਆ ਮਹਾਂਦੀਪ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਬਹੁਤ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਯੂਰਪੀਨ ਕੌਮਾਂ ਦੀ ਬਸਤੀਵਾਦ ਨੀਤੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਰਹੇ। ਯੂਰਪੀਨ ਕੌਮਾਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਉੱਤੇ ਨਿਯੰਤਰਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਬਸਤੀਵਾਦ ਦੇਸ਼ ਇਹਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਮਨੁੱਖੀ ਤੇ ਭੌਤਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਬਸਤੀਵਾਦ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਅੰਦੋਲਨ ਕਰਨੇ ਪਏ। ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਭਾਰਤ ਵੀ ਇੱਕ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਅਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਅੰਦੋਲਨ ਚਲਾਉਣਾ ਪਿਆ। ਦੂਜਾ ਮਹਾਂਯੁੱਧ ਜੋ ਕਿ 1945 ਵਿੱਚ ਖ਼ਤਮ ਹੋਇਆ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਏਸ਼ੀਆ ਤੇ ਅਫ਼ਰੀਕਾ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਯੂਰਪੀਨ ਕੌਮਾਂ ਤੋਂ ਅਜ਼ਾਦ ਹੋ ਗਏ।

ਸਾਡਾ ਭਾਰਤ 15 ਅਗਸਤ, 1947 ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਬਸਤੀਵਾਦ ਤੋਂ ਅਜ਼ਾਦ ਹੋਏ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਪਣਾਉਣ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਰਤ ਨੇ ਵੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਜੋ ਕਿ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸਫ਼ਲਤਾ ਪੂਰਵਕ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਮੀਆਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਅਸੀਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੇ ਸਫ਼ਲ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਆਸ ਰੱਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਭਾਰਤ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਫ਼ਰੀਕਾ ਮਹਾਂਦੀਪ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਘਾਨਾ ਵਿੱਚ ਬਸਤੀਵਾਦ ਸੀ। ਇਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਗੋਲਡ ਕੋਸਟ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ਼ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਦੇਸ਼ ਅਫ਼ਰੀਕਾ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਦੇਸ਼ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ 1957 ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਅਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਦੇਸ਼ ਨੇ ਅਫ਼ਰੀਕਾ ਦੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਹੋਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਘਾਨਾ ਦੇ ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਵਿਅਕਤੀ ਜੋ ਇੱਕ ਸੁਨਿਆਰੇ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ, ਨੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਵਾਇਆ। ਉਹ ਘਾਨਾ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਬਣਿਆ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਬਣ ਗਿਆ। ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਕਵਾਮੇ ਨਕਰੁਮਾਹ ਸੀ। ਉਹ ਪੰਡਿਤ ਜਵਾਹਰ ਲਾਲ ਨਹਿਰੂ ਦਾ ਦੋਸਤ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਅਫ਼ਰੀਕਾ ਮਹਾਂਦੀਪ ਵਿੱਚ ਲੋਕਤੰਤਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਜੀਵਨ ਕਾਲ ਲਈ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਚੁਣਵਾ ਲਿਆ ਪਰ ਜਲਦੀ ਹੀ 1966 ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਸੱਤਾ ਨੂੰ ਸੈਨਿਕ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਘਾਨਾ ਵਿੱਚ ਸੈਨਿਕ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਈ। ਘਾਨਾ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਹੜੇ ਦੇਸ਼ ਅਜ਼ਾਦ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਬਣੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਲੋਕਤੰਤਰ ਲਗਾਤਾਰ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਿਆ। ਪਰ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਅਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲਗਾਤਾਰ ਲੋਕਤੰਤਰ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਵਿਦਿਆਰਥੀਓ ਆਪ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਬਸਤੀਵਾਦ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। 1945 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਕਾਫ਼ੀ ਦੇਸ਼ ਬਸਤੀਵਾਦ ਨਾਮੀ ਬੁਰਾਈ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਏ।

1980 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲੋਕਤੰਤਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਹੋਰ ਵੱਡੀ ਸਫ਼ਲਤਾ ਮਿਲੀ। ਲੈਟਿਨ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀ ਬਹਾਲੀ ਹੋਈ। ਸੋਵੀਅਤ ਸੰਘ ਦੇ ਟੁੱਟਣ ਨਾਲ਼ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀ ਗਤੀ ਤੇਜ਼ ਹੋਈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਪੋਲੈਂਡ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਪੜ੍ਹ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਸੋਵੀਅਤ ਸੰਘ ਦਾ ਕੰਟਰੋਲ ਸੀ। ਪੂਰਬੀ ਯੂਰਪ ਵਿੱਚ ਸੋਵੀਅਤ ਸੰਘ ਨੇ ਕਈ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਦੇਸ਼ਾਂ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪੋਲੈਂਡ ਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ 1989-90 ਵਿੱਚ ਸੋਵੀਅਤ ਸੰਘ ਦੇ ਕੰਟਰੋਲ ਤੋਂ ਅਜ਼ਾਦ ਹੋ ਗਏ। ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਲੋਕਤੰਤਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਚੁਣਿਆ। 1991 ਵਿੱਚ ਸੋਵੀਅਤ ਸੰਘ ਜਿਸ ਵਿੱਚ 15 ਦੇਸ਼ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ ਦਾ ਵਿਭਾਜਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਸੋਵੀਅਤ ਸੰਘ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋਏ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਵੀ ਲੋਕਤੰਤਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ। ਪੂਰਬੀ ਯੂਰਪ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੇ ਸੋਵੀਅਤ ਸੰਘ ਦੇ ਕੰਟਰੋਲ ਹਟ ਜਾਣ ਤੇ ਸੋਵੀਅਤ ਸੰਘ ਦੇ ਟੁੱਟਣ ਕਾਰਨ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਨਕਸ਼ਾ ਹੀ ਬਦਲ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਸਾਡੇ ਗੁਆਂਢੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੇ ਬੰਗਲਾਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਤਬਦੀਲੀ ਆਈ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ 1990 ਵਿੱਚ ਸੈਨਿਕ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਲੋਕਤੰਤਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਪਣਾਈ ਗਈ। ਨੇਪਾਲ ਦੇ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਜਨਤਾ ਦੇ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਪਰ 1999 ਵਿੱਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਫਿਰ ਸੱਤਾ ਸੈਨਿਕ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹ ਮੁਸ਼ਰਫ਼ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਆ ਗਈ। 2005 ਵਿੱਚ ਨੇਪਾਲ ਦੇ ਨਵੇਂ ਰਾਜੇ ਨੇ ਚੁਣੀ ਹੋਈ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਬਰਖ਼ਾਸਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਲੋਕਾਂ ਦੀ

ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਜ਼ਾਦੀ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਈ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਪਿਛਲੇ 100 ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਰੁਝਾਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਸੰਨ 2005 ਵਿੱਚ 140 ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਚੋਣ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਈ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦਲਾਂ ਨੇ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਗ ਲਿਆ। 1980 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲਗ-ਪਗ 80 ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਅਣ-ਲੋਕਤੰਤਰਿਕ ਸਨ ਲੋਕਤੰਤਰ ਸ਼ਾਸਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਲਿਆ। ਪਰੰਤੂ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਅਜੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਅਜਿਹੇ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਾਇ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਨੇਤਾ ਨਹੀਂ ਚੁਣ ਸਕਦੇ।

ਅਜਿਹਾ ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਮੀਆਂਮਾਰ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਬਰਮਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਦੇਸ਼ ਬਸਤੀਵਾਦ ਤੋਂ 1948 ਵਿੱਚ ਅਜ਼ਾਦ ਹੋਇਆ ਤੇ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਦੇਸ਼ ਬਣਿਆ। ਪਰੰਤੂ 1962 ਵਿੱਚ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਸ਼ਾਸਨ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸੈਨਿਕ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹੀ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਗਈ। 1990 ਵਿੱਚ ਲਗ-ਪਗ 30 ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਚੋਣਾਂ ਕਰਵਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਲੀਗ ਜਿਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਸੂ ਕੀ ਨੇ ਕੀਤੀ, ਨੇ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿੱਤ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ। ਪਰੰਤੂ ਸੈਨਿਕ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹਾਂ ਨੇ ਸੱਤਾ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਚੋਣ ਨਤੀਜਿਆਂ ਨੂੰ ਨਕਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੇ ਸਮਰਥਕਾਂ ਅਤੇ ਸੂ ਕੀ ਨੂੰ ਬੰਦੀ ਬਣਾ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਬੰਦੀ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਸੂ ਕੀ ਨੇ ਲੋਕਤੰਤਰ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ। ਇਸ ਸੰਘਰਸ਼ ਨੂੰ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਮਾਨਤਾ ਮਿਲੀ। ਸੂ ਕੀ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਲਈ ਨੋਬਲ ਪੁਰਸਕਾਰ ਵੀ ਮਿਲਿਆ। ਅਜੇ ਤੱਕ ਵੀ ਲੋਕ ਮੀਆਂਮਾਰ ਵਿੱਚ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਆਪਣੇ ਅਧਿਆਪਕ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਲਿਖੋ ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਕਾਫ਼ੀ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਬਸਤੀਵਾਦ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਾਇਆ। ਕੇਵਲ ਇੰਗਲੈਂਡ (ਬ੍ਰਿਟੇਨ) ਹੀ ਅਜਿਹੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਹੋਰ ਵੀ ਬਸਤੀਵਾਦ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਹਨ—ਚਰਚਾ ਕਰੋ।

ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ — ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰਾਂਗੇ ਕਿ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਕੋਈ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਸਰਕਾਰ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ? ਕੀ ਅਜਿਹੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਕਹਿਣਾ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਸਥਾਨ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ਕਿਹੜੀ ਸਰਕਾਰ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਕੀ ਅਜਿਹੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲਤਾ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਹੈ? ਉਕਤ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦੇਣ ਲਈ ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਸਰਕਾਰ ਨਹੀਂ ਜੋ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦੇ ਸਕੇ। ਪਰ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਕੁਝ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਹਨ ਜੋ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਕਾਇਮ ਕਰਨ, ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨ, ਗਰੀਬ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਣ, ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਾਤਾਵਰਨ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਖ਼ਤਰੇ ਨੂੰ ਰੋਕਣ, ਅਨਿਆਪੂਰਨ ਢੰਗ ਨਾਲ ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ ਉੱਤੇ ਹਮਲੇ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜਿਕ ਸਮਾਨਤਾ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਵੀ ਜਾਨਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਾਂਗੇ ਕਿ ਕੀ ਇਹਨਾਂ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲਤਾ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਸਿਧਾਂਤ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ ?

ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਸੰਘ ਦੀ ਉਦਾਹਰਨ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਇੱਕ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਇਸ ਦੇ 193 ਦੇਸ਼ ਮੈਂਬਰ ਹਨ। ਇਸ ਦੀ ਇੱਕ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਹਰ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵੋਟ, ਇੱਕ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਮੱਤ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਮਿਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਨੂੰ ਮਹਾਂਸਭਾ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਵਿੱਚ ਭਾਗ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਮਹਾਂਸਭਾ ਦਾ ਇੱਕ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਯੂ ਐਨ ਦਾ ਇੱਕ ਦਫ਼ਤਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਕੱਤਰੇਤ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਕੱਤਰੇਤ ਦੇ ਮੁਖੀ ਨੂੰ ਮਹਾਂ ਸਕੱਤਰ (ਸੈਕਰੇਟਰੀ ਜਨਰਲ) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਸੈਕਰੇਟਰੀ ਜਨਰਲ ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਮਹਾਂਸਭਾ ਵਿੱਚ ਫ਼ੈਸਲੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਹਾਂਸਭਾ ਦੀ ਕਾਰਜ ਸ਼ੀਲਤਾ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਮਹਾਂਸਭਾ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਝਗੜਿਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਕੋਈ ਫ਼ੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦੀ। ਸੰਯੁਕਤ

ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਅਜਿਹੇ ਝਗੜਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿਪਟਾਉਣ ਲਈ ਫੈਸਲੇ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਦੇ 15 ਮੈਂਬਰ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ 5 ਸਥਾਈ ਮੈਂਬਰ ਅਤੇ 10 ਅਸਥਾਈ ਮੈਂਬਰ ਹਨ। ਅਸਥਾਈ ਮੈਂਬਰ ਦਾ ਅਹੁਦਾ 2 ਸਾਲ ਲਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚੋਂ ਘੁੰਮਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਦਾ ਕਈ ਵਾਰੀ ਅਸਥਾਈ ਮੈਂਬਰ ਰਹਿ ਚੁਕਿਆ ਹੈ। ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ ਅਮਰੀਕਾ, ਇੰਗਲੈਂਡ, ਰੂਸ, ਫਰਾਂਸ ਤੇ ਚੀਨ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਦੇ ਸਥਾਈ ਮੈਂਬਰ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ 5 ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਕੋਲ ਵੀਟੋ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਵੀਟੋ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਨਾਂਹ ਕਹਿਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ। ਜੇਕਰ 5 ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਵੀਟੋ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਮਤਾ ਪਾਸ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਜੁੰਮੇਵਾਰ ਹੈ। ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ ਉੱਪਰ ਹਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਦੇਸ਼ ਗ਼ਲਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਵਿਰੁੱਧ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸੈਨਾ ਦੁਆਰਾ ਕਾਰਵਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ ਅਮਰੀਕਾ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਵਿਦਿਆਰਥੀਓ — ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਸੰਘ (U.N.O) ਨਾਮੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਸਥਾ ਦਾ ਜਨਮ 24 ਅਕਤੂਬਰ, 1945 ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਜਿਸ ਦੇ ਮੁਢਲੇ 51 ਮੈਂਬਰ ਸਨ—ਭਾਰਤ ਵੀ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦਾ ਮੁਢਲਾ ਮੈਂਬਰ ਹੈ।

ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸੰਸਥਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਕੋਸ਼ (IMF) ਹੈ। ਇਹ ਸੰਸਥਾ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕਰਜ਼ੇ ਦੇਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਦੇ 188 ਦੇਸ਼ ਮੈਂਬਰ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਕੋਲ ਬਰਾਬਰ ਵੋਟ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ। ਹਰ ਇੱਕ ਮੈਂਬਰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੋਟ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਰਾਸ਼ੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਕੋਸ਼ ਦੀ 52% ਵੋਟ ਸ਼ਕਤੀ ਕੇਵਲ 10 ਦੇਸ਼ਾਂ ਕੋਲ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ ਅਮਰੀਕਾ, ਜਪਾਨ, ਜਰਮਨੀ, ਫਰਾਂਸ, ਇੰਗਲੈਂਡ, ਚੀਨ, ਇਟਲੀ, ਸਾਉਦੀ ਅਰਬ, ਕੈਨੇਡਾ ਅਤੇ ਰੂਸ ਹਨ। ਬਾਕੀ 178 ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵੋਟ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹਨਾਂ 178 ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਕੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਫੈਸਲੇ ਲੈਣ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਭੂਮਿਕਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਤੀਜੀ ਵੱਡੀ ਸੰਸਥਾ ਸੰਸਾਰ ਬੈਂਕ (World Bank) ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਵੀ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਕੋਸ਼ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਬੈਂਕ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਨਾਗਰਿਕ ਨੂੰ ਹੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਾਂਗੇ ਕਿ ਉਪਰੋਕਤ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਕੰਮ-ਕਾਜ ਦਾ ਢੰਗ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਹੈ ਜਾ ਨਹੀਂ। ਮੰਨ ਲਓ ਕਿਸੇ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਮੰਤਰੀ-ਮੰਡਲ ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਮੰਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀਟੋ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ਤੇ ਇਹ ਮੰਤਰੀ, ਮੰਤਰੀ-ਮੰਡਲ ਦੇ ਫੈਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਸਕਣ ਤਾਂ ਕੀ ਅਸੀਂ ਅਜਿਹੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਕਹਾਂਗੇ ? ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸੰਸਦ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਵੋਟ ਸ਼ਕਤੀ ਦੂਜੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਹਿ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕੀ ਅਜਿਹੀ ਸੰਸਦ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਕਹਾਂਗੇ ? ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਤੇ ਖਰਾ ਨਹੀਂ ਉਤਰਦੀਆਂ। ਜੇਕਰ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਲੋਕਤੰਤਰਿਕ ਨਹੀਂ ਹਨ ਤਾਂ ਕੀ ਇਹ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਬਣ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ? ਇੱਥੇ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਉਤਸ਼ਾਹਜਨਕ ਜਾਂ ਠੋਸ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਦਰਅਸਲ ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਬਣ ਰਹੇ ਹਨ, ਤਿਵੇਂ-ਤਿਵੇਂ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਘੱਟ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਬਣ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਅੱਜ ਤੋਂ ਕੋਈ 27 ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਦੋ ਮਹਾਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ ਅਮਰੀਕਾ ਤੇ ਸਾਬਕਾ ਸੋਵੀਅਤ ਸੰਘ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੋ ਮਹਾਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਕਾਰਨ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਤੁਲਨ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ ਪਰ 1991 ਵਿੱਚ ਸੋਵੀਅਤ ਸੰਘ ਦੇ ਵਿਘਟਨ ਕਾਰਨ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਜ ਅਮਰੀਕਾ ਹੀ ਮਹਾਂ ਸ਼ਕਤੀ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਮਰੀਕਾ ਦੀ ਦਾਦਾਗਿਰੀ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਕੰਮ-ਕਾਜ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ।

ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਸੰਘ ਦੀ ਤਸਵੀਰ

ਕੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਬਹੁਕੌਮੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਲੋਕਤੰਤਰ ਲਈ ਖ਼ਤਰਾ ਹਨ ?

ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਲੋਕਤੰਤਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸੈਨਿਕ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪਸੰਦ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਕੀ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨਾ ਲੋਕਤੰਤਰਿਕ ਹੈ ? ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ। ਹਿੰਸਾਤਮਕ ਸਾਧਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਨਾ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ। ਹੁਣ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਇਹ ਵੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੈਨਿਕ ਕਾਰਵਾਈ ਦੁਆਰਾ ਕਿਸੇ ਅਣਲੋਕਤੰਤਰੀ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਲੋਕਤੰਤਰ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਚਲ ਸਕੇਗਾ ਜਾਂ ਨਹੀਂ ? ਜਿਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲੋਕ, ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋਣ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨਾ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ? ਇਹਨਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਜਾਨਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੋ।

ਆਓ, ਅਸੀਂ ਇਰਾਕ ਦੀ ਉਦਾਹਰਨ ਲਈਏ। ਇਰਾਕ ਪੱਛਮੀ ਏਸ਼ੀਆ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਹੈ। ਇਹ 1932 ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਬਸਤੀਵਾਦ ਤੋਂ ਅਜ਼ਾਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਤਿੰਨ ਦਹਾਕਿਆਂ ਬਾਅਦ ਸੈਨਿਕ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸੱਤਾ ਪਲਟਣ ਦੀਆਂ ਕਈ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ। 1968 ਤੱਕ ਇਰਾਕ ਵਿੱਚ ਅਰਬ ਸੋਸ਼ਲਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਰਾਜ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਸਦਾਮ ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਕੀਤੀ ਤੇ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ। ਇਸ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਕਈ ਪਰੰਪਰਿਕ ਇਸਲਾਮਿਕ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵੋਟ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਅਤੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਜ਼ਾਦੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿ ਹੋਰ ਇਸਲਾਮਿਕ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਸਦਾਮ ਹੁਸੈਨ 1979 ਵਿੱਚ ਇਰਾਕ ਦਾ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਬਣ ਗਿਆ ਤੇ ਇੱਕ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਕਾਰ ਚਲਾਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਈ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਨਸਲਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕਤਲੇ-ਆਮ ਕੀਤਾ।

ਅਮਰੀਕਾ ਅਤੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਨੇ ਇਰਾਕ 'ਤੇ ਦੋਸ਼ ਲਾਇਆ ਕਿ ਉਸ ਕੋਲ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵਿਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਥਿਆਰ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਖ਼ਤਰਾ ਹੈ। ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਸੰਘ ਦੀ ਟੀਮ ਇਹਨਾਂ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਇਰਾਕ ਭੇਜੀ ਗਈ। ਪਰ ਇਸ ਟੀਮ ਨੂੰ ਇਰਾਕ ਕੋਲ ਕੋਈ ਪਰਮਾਣੂ ਜਾਂ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵਿਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹਥਿਆਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ। ਫਿਰ ਵੀ ਅਮਰੀਕਾ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਭਾਈਵਾਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ 2003 ਵਿੱਚ ਇਰਾਕ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਦਾਮ ਨੂੰ ਸੱਤਾ ਤੋਂ ਹਟਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਸੰਦ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ

ਸਕੱਤਰ ਜਨਰਲ ਨੇ ਇਸ ਕਾਰਵਾਈ ਨੂੰ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਮਰੀਕਾ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਭਾਈਵਾਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਇਹ ਕਾਰਵਾਈ ਅਣਲੋਕਤੰਤਰੀ ਸੀ।

ਆਓ ਹੁਣ ਬਹੁਕੌਮੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੇ ਬਾਰੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਵਿਚਾਰ ਕਰੀਏ। ਕੀ ਇਹ ਅਸਿੱਧੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਮਰਾਜਵਾਦ ਫੈਲਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਕੀ ਉਹ ਕੰਪਨੀਆਂ ਲੋਕਤੰਤਰ ਲਈ ਖ਼ਤਰਾ ਹਨ? ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਤੇ ਪਿਛੜੇ ਹੋਏ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਵੀ ਖੁਲ੍ਹੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੀ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨੀਤੀ ਅਧੀਨ ਬਹੁਕੌਮੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਉਦੇਸ਼ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲਾਭ ਕਮਾਉਣਾ ਹੈ। ਲਾਭ ਕਮਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਵਾਲੀਆ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਿਨ ਪ੍ਰਤਿ ਦਿਨ ਮਹਿੰਗੀਆਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਆਮ ਆਦਮੀ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਤਾਂ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਲੱਗਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵਪਾਰਕ ਘਰਾਣੇ ਹੀ ਚਲਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਪਾਰਕ ਘਰਾਣਿਆਂ ਦਾ ਬਹੁਕੌਮੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਏਕਾਧਿਕਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਘਰਾਣੇ ਸਰਕਾਰੀ ਨੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਕੰਪਨੀਆਂ ਨੇ ਗ਼ਰੀਬ ਤੇ ਅਮੀਰ ਦੇ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਵਪਾਰਕ ਕੰਪਨੀਆਂ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਲੋਕ ਰਾਇ ਬਣਾਉਣੀ ਪਵੇਗੀ ਤਾਂ ਹੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਅਸਲੀ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੋ ਸਕੇਗੀ।

ਵਿਦਿਆਰਥੀਓ—ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਈ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਵਦੇਸ਼ੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਨ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਿਥੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਆਮਦਨ ਵੀ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਅਭਿਆਸ

ਵਸਤੂਨਿਸ਼ਠ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

◆ ਖਾਲੀ ਥਾਂਵਾਂ ਭਰੋ :

1. ਚੋਲ ਰਾਜਿਆਂ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਇਕਾਈ ਸੀ।
2. ਚਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸੋਸ਼ਲਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਨੇ ਕੀਤੀ।

◆ ਠੀਕ/ਗਲਤ ਦੱਸੋ :

1. ਭਾਰਤ ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਸੰਘ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰੀਸ਼ਦ ਦਾ ਸਥਾਈ ਮੈਂਬਰ ਹੈ।
2. ਸਾਡੇ ਗੁਆਂਢੀ ਦੇਸ਼ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਲੋਕਤੰਤਰ ਲਗਾਤਾਰ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।

◆ ਬਹੁ-ਵਿਕਲਪੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ :

1. ਹੇਠ ਲਿਖਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸ ਦੇਸ਼ ਨੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸੰਸਦੀ ਲੋਕਤੰਤਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਪਣਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੱਤੀ।
 1. ਜਰਮਨੀ 2. ਫ਼ਰਾਂਸ 3. ਇੰਗਲੈਂਡ 4. ਚੀਨ
2. ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀਟੋ ਸ਼ਕਤੀ ਕਿਹੜੇ ਦੇਸ਼ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਹੈ।
 1. ਭਾਰਤ 2. ਅਮਰੀਕਾ 3. ਫ਼ਰਾਂਸ 4. ਚੀਨ

2. ਬਹੁਤ ਛੋਟੇ ਉੱਤਰ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ:

1. ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੀ ਸ਼ਾਸਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਪਣਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ?
2. ਪਹਿਲੇ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਟਲੀ ਤੇ ਜਰਮਨੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਵਿਚਾਰ ਧਾਰਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਲਿਖੋ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨ ਲੋਕਤੰਤਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਧੱਕਾ ਲੱਗਾ ?

3. ਅਲੈਂਡੇ, ਚਿੱਲੀ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਕਦੋਂ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ ?
4. ਚਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀ ਮੁੜ ਬਹਾਲੀ ਕਦੋਂ ਹੋਈ ?
5. ਪੋਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਲਈ ਹੜਤਾਲ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਿਸ ਨੇ ਕੀਤੀ ?
6. ਪੋਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੀ ਪਦਵੀ ਲਈ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਚੋਣਾਂ ਕਦੋਂ ਹੋਈਆਂ ਤੇ ਕੌਣ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ?
7. ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਰਵ ਵਿਆਪਕ ਬਾਲਗ ਮੱਤ ਅਧਿਕਾਰ ਕਦੋਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ?
8. ਕਿਹੜੇ ਦੋ ਵੱਡੇ ਮਹਾਂਦੀਪ ਬਸਤੀਵਾਦ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਰਹੇ ?
9. ਦੱਖਣੀ ਅਫ਼ਰੀਕਾ ਮਹਾਂਦੀਪ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਘਾਨਾ ਨੂੰ ਕਦੋਂ ਅਜ਼ਾਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ?
10. ਸਾਡੇ ਗੁਆਂਢੀ ਦੇਸ਼ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਫ਼ੌਜੀ ਕਮਾਂਡਰ ਨੇ 1999 ਵਿੱਚ ਚੁਣੀ ਹੋਈ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸੱਤਾ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ?
11. ਦੋ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਦੱਸੋ ?
12. ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਕੋਸ਼ ਸੰਸਥਾ ਕੀ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ ?
13. ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਸੰਘ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੇ ਦੇਸ਼ ਮੈਂਬਰ ਹਨ ?
14. ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸ਼ਾਸਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਦੱਸੋ?

3. ਛੋਟੇ ਉੱਤਰ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ:

1. ਸਰਵ ਵਿਆਪਕ ਬਾਲਗ ਮੱਤ ਅਧਿਕਾਰ ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ?
2. ਚੋਲ ਵੰਸ਼ ਦੇ ਰਾਜਿਆਂ ਸਮੇਂ ਸਥਾਨਿਕ ਪੱਧਰ ਦੇ ਲੋਕਤੰਤਰ 'ਤੇ ਨੋਟ ਲਿਖੋ।
3. ਵੀਟੋ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ? ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਸੰਘ ਵਿੱਚ ਵੀਟੋ ਸ਼ਕਤੀ ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਕੋਲ ਹੈ?
4. ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਕਾਰਜ-ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਤੇ ਖ਼ਰੀ ਨਹੀਂ ਉਤਰਦੀ। ਇਸ ਕਥਨ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।
5. ਚਿੱਲੀ ਦੇ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ 'ਤੇ ਨੋਟ ਲਿਖੋ।
6. ਅਫ਼ਰੀਕਾ ਮਹਾਂਦੀਪ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਘਾਨਾ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਵਾਉਣ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ? ਘਾਨਾ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਅਫ਼ਰੀਕਾ ਦੇ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਉੱਤੇ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ ?
7. ਚੋਲ ਵੰਸ਼ ਦੇ ਰਾਜਿਆਂ ਸਮੇਂ ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀਆਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਨ ਲਈ ਅਪਣਾਏ ਗਏ ਚੋਣ ਢੰਗ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ।

4. ਵੱਡੇ ਉੱਤਰ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ:

1. ਅੰਤਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਕੋਸ਼ ਤੇ ਨੋਟ ਲਿਖੋ ?
2. ਸੰਯੁਕਤ ਰਾਸ਼ਟਰ ਸੰਘ ਤੇ ਨੋਟ ਲਿਖੋ?
3. ਯੁਨਾਲ ਅਤੇ ਰੋਸ ਦੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵਰਤਨ ਕਰੋ?
4. ਅੱਜ ਦੇ ਯੁਗ ਵਿੱਚ ਬਹੁਕੋਮੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਖਤਰਾ ਹਨ? ਇਸ ਕਥਨ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੋ?

ਲੋਕਤੰਤਰ ਦਾ ਅਰਥ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵ

ਪਿਆਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਓਂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਲੋਕਤੰਤਰ ਸੰਬੰਧੀ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਜਾਨਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਾਂਗੇ।

- ◆ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦਾ ਅਰਥ ਕੀ ਹੈ ?
- ◆ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਸਿਧਾਂਤ ਕੀ ਹਨ ?
- ◆ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਕੀ ਹੈ ?
- ◆ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਕਿਹੜੀਆਂ-ਕਿਹੜੀਆਂ ਹਨ ?
- ◆ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸ਼ਰਤਾਂ ਕਿਹੜੀਆਂ ਹਨ ?

ਉਕਤ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਜਾਨਣ ਦੇ ਯੋਗ ਵੀ ਹੋ ਜਾਓਗੇ ਕਿ ਲੋਕਤੰਤਰਿਕ ਸ਼ਾਸਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਤੇ ਅਣਲੋਕਤੰਤਰਿਕ ਸ਼ਾਸਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਕੀ ਅੰਤਰ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੇ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਰਥ ਜਾਨਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਾਂਗੇ ਫਿਰ ਕਦਮ-ਦਰ-ਕਦਮ ਅਸੀਂ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਰਥਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਕਰਾਂਗੇ।

ਲੋਕਤੰਤਰ ਦਾ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਰਥ

ਲੋਕਤੰਤਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਡੈਮੋਕ੍ਰੇਸੀ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ ਹੈ। Democracy ਸ਼ਬਦ ਯੂਨਾਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਦੋ ਸ਼ਬਦਾਂ (Demos+Cratia) ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ Demos ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਲੋਕ ਅਤੇ Cratia ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਸ਼ਾਸਨ ਅਰਥਾਤ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸ਼ਾਸਨ। ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਢੰਗਾਂ ਨਾਲ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨ ਲੋਕਤੰਤਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਰੂਪ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸ਼ਕਤੀ

ਉਪਰ ਨਿਯੰਤਰਣ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਾਸਕ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਚੁਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਜਨਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿੱਧ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਚਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਲੋਕਤੰਤਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਜੀਵਨ ਢੰਗ, ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਪ੍ਰਤਿ ਵਿਵਹਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਅਤੇ ਅਗਵਾਈ ਦੇਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨਾ ਕੇਵਲ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਤੇ ਅਗਵਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਸਗੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਜਿਵੇਂ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਦਿਸ਼ਾ ਅਗਵਾਈ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਲੋਕਤੰਤਰ ਦਾ ਸਰੂਪ — ਲੋਕਤੰਤਰ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਸੰਗਠਨਾਤਮਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਭਾਗੇਦਾਰੀ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਿੱਚ ਜਨਤਾ ਸਰਕਾਰ ਉੱਤੇ ਨਿਯੰਤਰਣ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਲੋਕਤੰਤਰ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸ਼ਾਸਨ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਕਲਪਨਾ ਹੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਇੱਕ ਮੱਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਲੋਕਤੰਤਰ ਨੂੰ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਦਾ ਸ਼ਾਸਨ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ਉਦਾਹਰਨ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਇੱਕ ਤਾਨਸ਼ਾਹ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਕੀ ਅਸੀਂ, ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਲੋਕਤੰਤਰ ਕਹਾਂਗੇ ? ਚੁਣਨ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਹੀ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਆਧਾਰ ਹੈ। ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀ ਹੋਂਦ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਭਿੰਨਤਾ ਵਿੱਚ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦਾ ਆਪਣਾ-ਆਪਣਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਦਾ ਹੱਲ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਵੋਟਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਿੱਚ ਹਿੰਸਾ ਦੀ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ। ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਇੱਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਕਰਨ ਲਈ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦਲ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਚਾਰ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦਲ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਾਰਟੀਆਂ ਅਜਿਹੇ ਯੰਤਰ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਫਿਰ ਇਸ ਨੂੰ ਰਾਜ ਪੱਧਰ ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦਲ ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸ਼ਕਤੀ (ਸਰਕਾਰ) ਵਿੱਚ ਪੁਲ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲੋਕਤੰਤਰ ਬਾਰੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਤੱਤ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

1. ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦਲਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ
2. ਸੁਤੰਤਰ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ
3. ਸਰਵ ਵਿਆਪਕ ਬਾਲਗ ਮੱਤ ਅਧਿਕਾਰ
4. ਨਿਯਮਤਕਾਲੀ ਚੋਣਾਂ।

ਲੋਕਤੰਤਰ ਇੱਕ ਆਦਰਸ਼ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਨਮ ਅਤੇ ਧਨ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਲੋਕਤੰਤਰ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸੁਤੰਤਰਤਾ, ਸਮਾਨਤਾ, ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੀ ਨਿਆਂਸ਼ੀਲਤਾ ਤੇ ਚੇਤਨਤਾ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਲੋਕਤੰਤਰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਰਗਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਹਰ ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ ਤੇ ਨਸਲਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਨ। ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਵਿੱਚ ਏਕਤਾ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਲੋਕਤੰਤਰ ਅੰਤਰ ਰਾਜੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਆਂ ਅਤੇ ਤਰਕ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਆਤਮ ਨਿਰਨੇ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅੰਤਰ ਰਾਜੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀਆਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ —

1. ਐਬਰਾਹਿਮ ਲਿੰਕਨ — “ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਸੁੰਦਰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ, ਲੋਕਤੰਤਰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ, ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਚੁਣੀ ਹੋਈ ਸਰਕਾਰ ਹੈ”।

2. ਸੀਲੇ — ਲੋਕਤੰਤਰ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਸਰਕਾਰ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਹਰ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
3. ਹਾਲ — ਲੋਕਤੰਤਰ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸੰਗਠਨ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਰਾਇ ਨਿਯੰਤਰਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।
4. ਡਾਇਸੀ — ਲੋਕਤੰਤਰ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਰੂਪ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਸਕ ਦਲ ਜਨਤਾ ਦਾ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
5. ਬ੍ਰਾਈਸ — ਲੋਕਤੰਤਰ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਸਨ ਤੋਂ ਸਿਵਾਏ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਜਨਤਾ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਵੋਟਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਐਬਰਾਹਿਮ ਲਿੰਕਨ

ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀ ਕੋਈ ਇੱਕ ਸੰਖੇਪ ਜਾਂ ਪਰਿਪੂਰਨ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਣ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਕਰਨੀ ਪਵੇਗੀ। ਜੋ ਕਿ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ।

ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਸਿਧਾਂਤ —

1. ਲੋਕਤੰਤਰ ਸਾਰੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ, ਅਲੋਚਨਾ ਕਰਨ ਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲ ਅਸਹਿਮਤ ਹੋਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।
2. ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਚਾਰ ਰੱਖਣ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਲੋਕਤੰਤਰ ਨਿਸ਼ਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ।
3. ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਿੱਚ ਝਗੜਿਆਂ ਦਾ ਹੱਲ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅਤੇ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪੂਰਨ ਢੰਗਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲੱਭਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
4. ਲੋਕਤੰਤਰ ਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਿੰਸਾਤਮਕ ਸਾਧਨ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਸਮਾਜ ਦੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਵਰਤੇ ਜਾਣ।
5. ਸਮਾਜ ਦੀ ਭਲਾਈ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਜਿਹੜੀ ਸਰਕਾਰ ਅਣਉਚਿਤ ਜਬਰ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੀ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ।
6. ਲੋਕਤੰਤਰ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦੇ ਗੌਰਵ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
7. ਲੋਕਤੰਤਰ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਸਰਕਾਰ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਜਨਤਾ ਕੋਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
8. ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲੋਕਤੰਤਰ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਦਾ ਸ਼ਾਸਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
9. ਲੋਕਤੰਤਰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਾਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਬਾਲਗ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਚੁਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬਾਲਗਾਂ ਨੂੰ ਸੁਤੰਤਰ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਡਰ ਅਤੇ ਦਬਾਅ ਤੋਂ ਵੋਟਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਾਂ ਨੂੰ ਚੁਣਨ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
10. ਲੋਕਤੰਤਰ ਸਰਕਾਰ ਸੰਵਿਧਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਸੰਵਿਧਾਨ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ।

11. ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਛੁਪਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
12. ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਿੱਚ ਸੰਵਿਧਾਨਿਕ ਤਰੀਕਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਬਦਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਲੋਕਤੰਤਰ ਹਿੰਸਾਤਮਕ ਢੰਗ ਦੁਆਰਾ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ।

ਲੋਕਤੰਤਰ ਦਾ ਮਹੱਤਵ — ਹਰ ਇੱਕ ਸ਼ਾਸਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਗੁਣ ਅੰਗੁਣ ਹਨ ਪਰ ਅਜੋਕੇ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਲੋਕਤੰਤਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਲੋਕਤੰਤਰ ਸ਼ਾਸਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਕੁਝ ਕਮੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਸ਼ਾਸਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਸ਼ਾਸਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦਾ ਪਤਾ ਸਾਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਤੋਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।

1. ਖੂਨੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੀ ਘੱਟ ਸੰਭਾਵਨਾ — ਲੋਕਤੰਤਰ ਸ਼ਾਸਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪੂਰਵ ਢੰਗਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਮਤਦਾਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਬਦਲ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਲਈ ਖੂਨ-ਖਰਾਬੇ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ। ਬੁਲਟ ਦੀ ਵਜਾਏ ਬੈਲਟ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਸਰਕਾਰ ਬਦਲੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

2. ਦੇਸ-ਭਗਤੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ — ਲੋਕਤੰਤਰ ਸ਼ਾਸਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਲੋਕਾਂ ਅੰਦਰ ਦੇਸ-ਭਗਤੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਨਤਾ ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਚੁਣਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਅੰਦਰ ਇਹ ਭਾਵਨਾ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਦੇਸ ਦੇ ਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਵਿੱਚ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਹੈ।

3. ਲੋਕਤੰਤਰ ਸਮਾਨਤਾ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ — ਲੋਕਤੰਤਰ ਨੈਤਿਕ ਸਰੂਪ ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਤਕਰਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ।

ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਿੱਚ ਗਰੀਬ ਅਤੇ ਅਮੀਰ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਾਨ ਅਜ਼ਾਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਿੱਚ ਹਰ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਵੋਟ ਦੀ ਕੀਮਤ ਇੱਕ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

4. ਲੋਕ ਮੱਤ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ — ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਸਰਕਾਰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਅਸਲੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਸਰਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਲੋਕਤੰਤਰ ਸਰਕਾਰ ਸ਼ਾਸਤ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਧਾਰਨ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਲੋਕਤੰਤਰ ਸਰਕਾਰ ਲੋਕ ਰਾਇ ਨੂੰ ਅਣਗੌਲਿਆ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਜਿਹੜੀ ਸਰਕਾਰ ਲੋਕ ਰਾਇ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਲੋਕ ਉਸ ਨੂੰ ਅਗਲੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਹਰਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

5. ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ — ਕੇਵਲ ਲੋਕਤੰਤਰ ਸਰਕਾਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅਜ਼ਾਦੀਆਂ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ, ਸ਼ਾਤੀਪੂਰਵਕ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ, ਸੰਘ ਜਾਂ ਯੂਨੀਅਨ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੈਸ ਨੂੰ ਵੀ ਸੁਤੰਤਰ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲਾਵੇਲ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪੂਰਨ ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਇਹ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੁਣੀ ਗਈ।

6. ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਵਧੇਰੇ ਮਿਲਦੀ ਹੈ — ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਿੱਚ ਨਿਯਮਿਤ ਚੋਣਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਚੋਣ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੁਆਰਾ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦਲ ਆਪਣੀਆਂ-ਆਪਣੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਤੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਜਨਤਾ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਵੋਟਰ ਆਪਣੇ ਤਰਕ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦਲਾਂ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਤੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਆਪਣੀ ਪਸੰਦ ਦੇ ਦਲ ਦੇ ਉਮੀਦਵਾਰ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਵੋਟ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਬਰਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਰੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਸਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹਨ। ਪਰ ਸ਼੍ਰੇ ਸਿੱਖਿਆ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸਰਕਾਰ ਸ਼੍ਰੇ ਸਰਕਾਰ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਲੋਕਤੰਤਰ ਹੈ।

7. ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਤਰੱਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ — ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਸਰਕਾਰ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਤਰੱਕੀ ਵਧੇਰੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਤਰੱਕੀ ਦੀ ਰਾਹ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦੀ ਹੈ।

8. ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਿੱਚ ਜਨਤਾ ਅੰਦਰ ਨੈਤਿਕ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ — ਲੋਕਤੰਤਰ ਹੋਰ ਸ਼ਾਸਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਦੇ

ਮੁਕਾਬਲੇ ਲੋਕਾਂ ਅੰਦਰ ਵਧੇਰੇ ਚੰਗੇ ਗੁਣ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਆਚਰਨ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਹਿਨਸ਼ੀਲਤਾ, ਸਹਿਯੋਗ ਤੇ ਆਤਮ ਬਲਿਦਾਨ ਜਿਹੇ ਗੁਣ ਸਿਖਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਅਸੀਂ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਬਾਰੇ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਜਾਣੂ ਹੋ ਗਏ ਹਾਂ, ਜੋ ਅਧਿਕਾਰ ਤੇ ਅਜ਼ਾਦੀਆਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕਤੰਤਰ ਸ਼ਾਸਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਉਪਲਬਧ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਉਹ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਸ਼ਾਸਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਅਜੋਕੇ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸ਼ਾਸਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਾਂਗੇ।

ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ —

ਲੋਕਤੰਤਰ ਭਾਵੇਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੀ ਸ਼ਾਸਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੈ। ਪਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਗੰਭੀਰ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਕਰਕੇ ਲੋਕਤੰਤਰ ਸਫਲਤਾ-ਪੂਰਵਕ ਨਹੀਂ ਚੱਲ ਰਿਹਾ। ਇਹਨਾਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ।

1. ਖੇਤਰਵਾਦ—ਲੋਕਾਂ ਅੰਦਰ ਖੇਤਰਵਾਦ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਲੋਕਤੰਤਰ ਨੂੰ ਖਤਰੇ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਖੇਤਰਵਾਦ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਸੰਕੀਰਨ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਹਿੱਤਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਖੇਤਰੀ ਹਿੱਤਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਏਕਤਾ ਭੰਗ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

2. ਬਿਮਾਰੀ—ਬਿਮਾਰੀ ਵੀ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਰੁਕਾਵਟ ਹੈ। ਲੰਮੀ ਬਿਮਾਰੀ ਭੋਗ ਰਹੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਜਨਤਕ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਰੁਚੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ।

3. ਜਾਤੀਵਾਦ ਤੇ ਸੰਪਰਦਾਇਕਤਾ—ਜਾਤੀਵਾਦ ਤੇ ਸੰਪਰਦਾਇਕਤਾ ਦਾ ਸਰਾਪ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਫਰਤ ਤੇ ਤਣਾਅ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਾਤੀਵਾਦ ਤੇ ਸੰਪਰਦਾਇਕਤਾ ਦੇਸ ਦੀ ਏਕਤਾ ਤੇ ਅਖੰਡਤਾ ਲਈ ਖ਼ਤਰਾ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

4. ਅਨਪੜ੍ਹਤਾ—ਅਨਪੜ੍ਹਤਾ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀ ਵੱਡੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹੈ। ਅਨਪੜ੍ਹਤਾ ਕਾਰਨ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਪਤਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਨਪੜ੍ਹ ਵਿਅਕਤੀ ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਿੱਚ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਹੀਂ ਨਿਭਾ ਸਕਦਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਸ ਦੀਆਂ ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਬਾਰੇ ਸਹੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਅਨਪੜ੍ਹ ਵਿਅਕਤੀ ਚਲਾਕ ਤੇ ਸਵਾਰਥੀ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦੇ ਝੂਠੇ ਵਾਅਦਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਆਪਣੇ ਵੋਟ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।

5. ਗ਼ਰੀਬੀ—ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਗ਼ਰੀਬੀ ਵੀ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਰੁਕਾਵਟ ਹੈ। ਗ਼ਰੀਬ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੀ ਵੋਟ ਨੂੰ ਵੇਚਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗ਼ਰੀਬ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਵੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮੱਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਗ਼ਰੀਬੀ ਲੋਕਤੰਤਰ ਲਈ ਖ਼ਤਰਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਧਨਵਾਨ ਵਿਅਕਤੀ ਗ਼ਰੀਬ ਦੀਆਂ ਵੋਟਾਂ ਖਰੀਦਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

6. ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਜਾਂ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ—ਉਦਾਸੀਨ ਤੇ ਆਲਸੀ ਲੋਕ ਸਮਾਜ 'ਤੇ ਇੱਕ ਭਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਦਾਸੀਨ ਤੇ ਆਲਸੀ ਲੋਕ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਵਿੱਚ ਭਾਗ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ। ਆਲਸੀ ਲੋਕ ਵੋਟ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਨੇਤਾਵਾਂ

ਵਿਦਿਆਰਥੀ— ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਤੇ ਜਾਗਰੂਕ ਨਾਗਰਿਕ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਸਕੂਲ, ਪਿੰਡ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਕੀ-ਕੀ ਸੁਧਾਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ? ਚਰਚਾ ਕਰੋ।

ਦਾ ਭਾਸ਼ਣ ਸੁਣਨ ਜਾਂ ਰੈਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰੁਚੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਅਜਿਹੇ ਲੋਕ ਲੋਕਤੰਤਰ ਲਈ ਖ਼ਤਰਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਚੰਗੇ, ਸਿਧਾਂਤਕ ਤੇ ਸੰਗਠਿਤ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦਲਾਂ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦਲਾਂ ਪ੍ਰਤਿ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਿੱਚ ਕਮੀ, ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਦੀ ਘੱਟ ਰਹੀ ਭਾਵਨਾ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧੀ ਦਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਸੋਚ ਦੀ ਕਮੀ ਵਰਗੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵੀ ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਤੰਤਰ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਲੋਕਤੰਤਰ ਬਣਨ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਹਨ।

ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰਾਂਗੇ —

ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸ਼ਰਤਾਂ —

1. **ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਜ਼ਾਦੀ** — ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭਾਸ਼ਣ ਦੇਣ, ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ, ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਤੇ ਸੰਘ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਗਲਤ ਨੀਤੀਆਂ ਦੀ ਅਲੋਚਨਾ ਕਰਨ ਦੀ ਅਜ਼ਾਦੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

2. **ਆਰਥਿਕ ਸਮਾਨਤਾ** — ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਲੋਕਤੰਤਰ ਆਰਥਿਕ ਸਮਾਨਤਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਆਰਥਿਕ ਅਸਮਾਨਤਾ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਰਥਿਕ ਸਮਾਨਤਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਪਰ ਹਰ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀਆਂ ਮੁਢਲੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਵਿਅਕਤੀ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਦੇਸ਼ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਲਾਭ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚੇ। ਦੇਸ਼ ਦਾ ਧਨ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠਾ ਨਾ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।

3. **ਸਮਾਜਿਕ ਸਮਾਨਤਾ** — ਸਮਾਜਿਕ ਸਮਾਨਤਾ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸ਼ਰਤ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਸਲ, ਧਰਮ, ਲਿੰਗ, ਜਨਮ, ਜਾਤੀ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਕੋਈ ਵਿਤਕਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰਾਂ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਕੁਲੀਨਤੰਤਰ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕਿਰਤੀਆਂ ਤੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੇ ਪੂੰਜੀਪਤੀ ਵਰਗ ਵੱਲੋਂ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ।

4. **ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਨਾਗਰਿਕ** — ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਲੋਕ ਲੋਕਤੰਤਰ ਨੂੰ ਸਫਲ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਕੇਵਲ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਲੋਕ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਖਿਆ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚ ਉਦਾਰਵਾਦੀ ਰੁਚੀਆਂ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਦਾਰਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ।

5. **ਨੈਤਿਕ ਆਚਰਣ** — ਉੱਚੇ ਆਚਰਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਲੋਕਤੰਤਰ ਨੂੰ ਸਫਲ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲੋਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਨੇਤਾ ਤੇ ਸ਼ਾਸਕ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹਨ ਤਾਂ ਲੋਕਤੰਤਰ ਤਾਸ਼ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਢੇਰੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।

6. **ਚੇਤਨ ਨਾਗਰਿਕ** — ਚੇਤਨ ਤੇ ਜਾਗਰੂਕ ਨਾਗਰਿਕ ਲੋਕਤੰਤਰ ਨੂੰ ਸਫਲ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਪ੍ਰਤਿ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਜਾਗਰੂਕ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਕਰਤੱਵਾਂ ਦੀ ਵੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਨਾਗਰਿਕ ਚੇਤਨ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਸਰਕਾਰ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹ ਬਣ ਸਕਦੀ ਹੈ।

7. **ਚੰਗੇ ਨੇਤਾ** — ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਲਈ ਬੁੱਧੀਮਾਨ, ਇਮਾਨਦਾਰ ਤੇ ਚੰਗੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਨੇਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਹੀ ਫੈਸਲੇ ਲੈਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਨੇਤਾਵਾਂ ਦਾ ਆਚਰਣ ਉੱਚਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲ ਕਦਮੀ ਕਰਨ ਦਾ ਗੁਣ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

8. ਸਥਾਨਕ ਸ਼੍ਰੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ — ਸਥਾਨਕ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ਗ੍ਰਾਮ ਪੰਚਾਇਤ, ਪੰਚਾਇਤ ਸੰਮਤੀ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪਰਿਸ਼ਦ, ਨਗਰ ਪਾਲਿਕਾਵਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਕਲਾ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਥਾਨਿਕ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ।

9. ਨਿਆਂਪਾਲਿਕਾ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ — ਇੱਕ ਸੱਚੇ ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਿੱਚ ਨਿਆਂਪਾਲਿਕਾ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਨਿਆਂਪਾਲਿਕਾ ਇਮਾਨਦਾਰ ਅਤੇ ਨਿਡਰ ਹੋਣੀ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਸੁਤੰਤਰ ਨਿਆਂਪਾਲਿਕਾ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਰੱਖਿਅਕ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੁਤੰਤਰ ਤੇ ਇਮਾਨਦਾਰ ਨਿਆਂਪਾਲਿਕਾ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਨਿਰੰਕੁਸ਼ਤਾ 'ਤੇ ਰੋਕ ਲਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਲਾਰਡ ਬਰਾਈਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, “ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੇਸ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਕਾਰਜ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਨੂੰ ਜਾਨਣ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰ ਤੇ ਨਿਰਪੱਖ ਨਿਆਂਪਾਲਿਕਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਕਸੌਟੀ ਨਹੀਂ।”

10. ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਸ਼ਾਸਨ — ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਸ਼ਾਸਨ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਲਈ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਕਾਨੂੰਨ ਤੋਂ ਉਪਰ ਨਹੀਂ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਪੱਖਪਾਤੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਹਰ ਇੱਕ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਮਾਨ ਸਮਝਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

11. ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ ਵਿਕੇਂਦਰੀਕਰਨ — ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀਕਰਨ ਨਾ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ ਵਿਕੇਂਦਰੀਕਰਨ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਕਲਾ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਅਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਵਿਕੇਂਦਰੀਕਰਨ ਕਾਰਨ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਅੰਗ ਜਾਂ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨਿਰੰਕੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦਾ।

12. ਸਿਧਾਂਤ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਸੰਗਠਿਤ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦਲ — ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦਲ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀ ਰੀੜ੍ਹ ਦੀ ਹੱਡੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਸੰਗਠਿਤ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦਲ ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਿੱਚ ਸਥਿਰਤਾ ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਜਾਤੀਵਾਦ ਅਤੇ ਸੰਪਰਦਾਇਕਤਾ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਦਲ ਨਹੀਂ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ।

ਬੜੇ ਮਾਣ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸੰਵਿਧਾਨ ਲਾਗੂ ਹੋਣ 'ਤੇ 1950 ਤੋਂ ਹੀ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਵੋਟ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਜਦੋਂਕਿ ਵੱਡੇ ਤੇ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਇਹ ਅਧਿਕਾਰ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਮਿਲਿਆ।

ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟਾਂ, ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸ਼ਰਤਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਾਂਗੇ ਕਿ ਹਰ ਇੱਕ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਚੁਣੀ ਹੋਈ ਸਰਕਾਰ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ? ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ ਜਾਨਣ ਲਈ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਲਵਾਂਗੇ। ਸਾਡੇ ਗੁਆਂਢੀ ਦੇਸ਼ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਉੱਥੇ ਦੇ ਸੈਨਿਕ ਕਮਾਂਡਰ ਪਰਵੇਜ਼ ਮੁਸ਼ਰਫ ਨੇ 1999 ਵਿੱਚ ਸੈਨਿਕੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਸੱਤਾ ਸੰਭਾਲ ਲਈ। ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਕੇਂਦਰੀ ਸੰਸਦ ਤੇ ਪ੍ਰਾਂਤਿਕ ਅਸੈਂਬਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਘਟਾ ਦਿੱਤਾ। ਇੱਕ ਕਾਨੂੰਨ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸੇ ਕਾਨੂੰਨ ਤਹਿਤ ਇਹ ਵਿਵਸਥਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਜਦੋਂ ਚਾਹੇ ਸੰਸਦ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਦ ਤੇ ਅਸੈਂਬਲੀਆਂ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰਸਾਨੀ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਸੈਨਿਕ ਅਫਸਰਾਂ ਦੀ ਕੌਂਸਿਲ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਿੱਚ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਕਤੀ ਜਨਤਾ ਦੇ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਾਂ ਕੋਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਮੁਸ਼ਰਫ ਦੇ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਜਨਤਾ ਦੇ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਾਂ ਕੋਲੋਂ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਕਤੀ ਖੋਹ ਲਈ ਗਈ। ਸੋ ਅਜਿਹੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਸਰਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ।

ਅਗਲੀ ਉਦਾਹਰਨ ਅਸੀਂ ਸਾਡੇ ਗੁਆਂਢੀ ਦੇਸ਼ ਚੀਨ ਦੀ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਚੀਨ ਵਿੱਚ ਹਰ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਚੋਣਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਵੋਟਰਾਂ ਕੋਲ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਵੋਟ ਪਾਉਣ ਤੋਂ ਸਿਵਾਏ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵਿਕਲਪ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਚੀਨ ਵਿੱਚ ਕਮਿਊਨਿਸਟ ਪਾਰਟੀ ਦੁਆਰਾ ਮਨੋਨੀਤ ਕੀਤੇ ਉਮੀਦਵਾਰ ਹਰ ਚੋਣ ਲੜ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਚੀਨ ਦੀ ਸੰਸਦ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਸੈਨਿਕ ਅਫਸਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹੀ ਦਲ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਬਣਦੀ ਰਹੇ ਹੋਰ ਦਲਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਚੁਣੀ ਹੋਈ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕੀ ਅਸੀਂ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ? ਜਿਸ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵਿਰੋਧੀ ਦਲਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨਹੀਂ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਵੀ ਅਸੀਂ ਲੋਕਤੰਤਰ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ।

ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਫਿਜੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਉਦਾਹਰਨ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਫਿਜੀ ਵਿੱਚ ਮੂਲ ਫਿਜੀਅਨ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਵੋਟ ਦੀ ਕੀਮਤ ਭਾਰਤੀ ਫਿਜੀਅਨ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਵੋਟ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬਾਲਗ ਇੱਕ ਵੋਟ ਇੱਕ ਕੀਮਤ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਫਿਜੀ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਵੀ ਅਸੀਂ ਲੋਕਤੰਤਰ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ। ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਮੈਕਸੀਕੋ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਉਦਾਹਰਨ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਮੈਕਸੀਕੋ 1930 ਵਿੱਚ ਅਜ਼ਾਦ ਹੋਇਆ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਹੀ ਮੈਕਸੀਕੋ ਵਿੱਚ ਹਰ 6 ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਦੀ ਚੋਣ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸੱਤਾ ਕਦੇ ਵੀ ਸੈਨਾ ਜਾਂ ਤਾਨਾਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਪਰ ਸੰਨ 2000 ਤੱਕ ਹਰ ਇੱਕ ਚੋਣ PRI ਪਾਰਟੀ ਦੁਆਰਾ ਜਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਹੋਰ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੂੰ ਚੋਣਾਂ ਲੜਨ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਹੈ। ਪਰ PRI ਹਾਕਮ ਪਾਰਟੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚ ਅਣਉਚਿਤ ਢੰਗਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਤੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪਾਰਟੀ ਦੀਆਂ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਅਟੈਂਡ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਨੂੰ, ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ PRI (ਸੰਸਥਾਗਤ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਦਲ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਵੋਟ ਪਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਚੋਣਾਂ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਅੰਤਿਮ ਮਿੰਟਾਂ 'ਤੇ ਪੋਲਿੰਗ ਬੁਥਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਿਫਟ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਵਿਰੋਧੀ ਸੁਰ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਵੋਟਰ ਆਪਣੇ ਮੱਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹਿਣ। ਉਪਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਚੋਣਾਂ ਹੋਣੀਆਂ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਹਨਾਂ ਚੋਣਾਂ ਦਾ ਸੁਤੰਤਰ ਤੇ ਨਿਰਪੱਖ ਹੋਣਾ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਸ਼ਾਸਕ ਦਲ ਦਮਨਕਾਰੀ ਨੀਤੀਆਂ ਨਾਲ ਜਾਂ ਅਣਉਚਿਤ ਸਾਧਨਾਂ ਨਾਲ ਚੋਣਾਂ ਜਿੱਤ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸੱਚਾ ਲੋਕਤੰਤਰ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ। ਉਪਰੋਕਤ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਲੋਕਤਾਤਰਿਕ ਤੇ ਅਲੋਕਤਾਤਰਿਕ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਜਾਨਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਸ਼ਾਸਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਨਿਯਮਤਕਾਲੀ, ਸੁਤੰਤਰ ਤੇ ਨਿਰਪੱਖ ਚੋਣਾਂ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਸ਼ਾਸਨ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਜਨਤਾ ਦੇ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਾਂ ਕੋਲ ਹੋਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਲੋਕਤੰਤਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਵਿਰੋਧੀ ਦਲਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਹਰ ਇੱਕ ਬਾਲਗ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵੋਟ ਤੇ ਇੱਕ ਕੀਮਤ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਲਾਗੂ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਪਾਠ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਲੋਕਤੰਤਰ ਕਿੰਨੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰਾਂਗੇ। ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲੋਕਤੰਤਰ ਦੀਆਂ ਦੋ ਕਿਸਮਾਂ ਹਨ ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਤੱਖ। ਪਰ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਬਹੁਤੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਲੋਕਤੰਤਰ ਹੀ ਅਪਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਲੋਕਤੰਤਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਲੋਕਤੰਤਰ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਿੱਚ ਜਨਤਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਚੋਣ ਢੰਗ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਚੁਣਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਸ਼ਾਸਨ ਚਲਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਤੱਖ ਲੋਕਤੰਤਰ ਵਿੱਚ ਜਨਤਾ ਖੁਦ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਗ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਹੱਲ ਲਈ ਹਰੇਕ ਨਾਗਰਿਕ ਦੀ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਲੋਕਤੰਤਰ ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਸਿੱਧਾ ਜਾਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਲੋਕਤੰਤਰ ਉਦੋਂ ਸੰਭਵ ਸੀ ਜਦੋਂ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਅਬਾਦੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਰਾਜ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ ਯੂਨਾਨ ਦੇ ਨਗਰ ਰਾਜ।

ਪਿਆਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਓ— ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੋ ਕਿ ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦਲ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਹੈ? ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੇ ਦਲ ਵਿਰੋਧੀ ਦਲ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ? ਵਿਰੋਧੀ ਦਲ ਦੇ ਨੇਤਾ ਦੇ ਨਾਵਾਂ 'ਤੇ ਵੀ ਚਰਚਾ ਕਰੋ।

ਅਭਿਆਸ

ਵਸਤੂਨਿਸ਼ਠ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

◆ ਖਾਲੀ ਥਾਂਵਾਂ ਭਰੋ :

1. ਅਨੁਸਾਰ ਲੋਕਤੰਤਰ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਹਰ ਇੱਕ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
2. ਡੈਮੋਕ੍ਰੇਸੀ ਯੂਨਾਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਦੋ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਤੇ ਤੋਂ ਮਿਲ ਕੇ ਬਣਿਆ ਹੈ।